

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘΜ. ΦΥΛΛΟΥ 123 • ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1992 • ΚΙΣΛΕΒ - ΤΕΒΕΤ 5753

«Κόρος ύβριν τίκτει»

"Τίκτει γαρ κόρος ύβριν, όταν πολὺς ὀλβος ἐπιταί
ἀνθρώποισιν ὅσοις μὴ νόος ἀρτίος ἦ". (Διότι ἡ
υπερβολὴ γεννᾷ τὴν ύβριν, ὅταν ὑπάρχει μεγάλη
ἐξουσία στους ἀνθρώπους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν
ἀρτίον τὸν νου).

Αριστοτέλης, "Αθηναίων Πολιτεία", XII 2

Η χρονιά που λήγει, καθώς κι εκείνη που
ἐρχεται, συνοδεύονται ἀπὸ δύο σημαντικά
γιὰ τὸν Εβραϊσμὸ γεγονότα: Τὸ 1992 εἶναι
τὸ ἔτος Sefarad και τὸ 1993
συμπληρώνονται 50 χρόνια ἀπὸ τὸ Ολοκαύτωμα
τῶν Ἑλλήνων Εβραίων.

Τὸ 1992, μετὰ ἀπὸ 500 χρόνια, ἡ ἐπίσημη Ἰσπανία
ζήτησε συγγνώμη ἀπὸ τοὺς Εβραίους γιὰ τὸν διωγμὸ
τοῦ 1492 και ἐπιπλέον τοὺς κάλεσε, ἀν θέλουν, νὰ
ἐπιστρέψουν στὴ
χώρα αὐτή και νὰ
ἀποκτήσουν τὴν
ισπανικὴ υπηκοότητα.

Τὸ 1993 ἡ νέα
ἐνωμένη Γερμανία θὰ
πράξει και πάλι, ὅπως
κατ' ἐπανάληψη μέχρι
τώρα, τὸ χρέος τιμῆς
και συγγνώμης στὴ
μνήμη τῶν 6.000.000
Εβραίων αθῶων
θυμάτων τοῦ
Ολοκαυτώματος.

Παρ' ὅλον ὅτι τις
δύο αὐτὲς κορυφαῖες
αντισιμιτικές
ἐκδηλώσεις χωρίζει
ἓνα χρονικὸ
διάστημα σχεδὸν
πέντε αἰώνων,
παρουσιάζουν ἀφ'
ἐνὸς μὲν κοινὰ
χαρακτηριστικά, ἀφ'
ἐτέρου δὲ προκάλεσαν τὰ ἴδια
ἀποτελέσματα στους δράστες τοὺς.

Στὰ κοινὰ χαρακτηριστικά θὰ
μπορούσαμε νὰ σημειώσουμε ὅτι και οἱ δύο διωγμοὶ
ἦταν ἀποτελέσματα:

α) Προσπάθειας νὰ παραπλανηθεῖ ὁ λαὸς ἀπὸ τὰ
πραγματικά θέματα που τὸν ἀπασχολοῦσαν τὴν
κάθε συγκεκριμένη περίοδο και νὰ στρέψει τὴν

προσοχή του πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις. Νὰ
μεταβληθεῖ ὁ λαὸς σὲ διώκτη συνανθρώπων του,
ὥστε νὰ λησμονήσει τὴν δυσχερὴ θέση στὴν ὁποία ὁ
ἴδιος βρισκόταν.

β) Τὸ εὐκόλο, πρόχειρο θῦμα ἦταν οἱ Εβραῖοι. Τὰ
ἀπολυταρχικά καθεστῶτα συνηθίζουν νὰ
δημιουργοῦν ἓναν ορατὸ "ἐχθρό", ὥστε νὰ
συσπειρώνουν ἐθνικιστικά τοὺς λαούς. Τὸ
ζητούμενο εἶναι νὰ στρέφονται οἱ λαοὶ στὴν

ἀντιμετώπιση αὐτοῦ τοῦ
"ἐχθροῦ", ὥστε νὰ
μποροῦν οἱ κάθε μορφῆς
και εἶδους δικτατορίες νὰ
δρουν ἀνενόχλητες σὲ
βάρος αὐτῶν τῶν ἰδίων
τῶν λαῶν.

γ) Συγκυριακά και τις
δύο φορές οἱ Εβραῖοι
διώχθηκαν, ὅταν οἱ
ἀντίστοιχες χώρες
ετοιμάζοντο νὰ γίνουν
κοσμοκράτειρες: Τὸ 1492
ἡ Ἰσπανία, με τὸν
Κολόμβο, ἐφτανε στὴ
Νέα Γῆ και με τὸ στόλο
τῆς κυριαρχοῦσε στὴν
παγκόσμια σκηνή.
Επιζητοῦσε τὸν ρόλο τῆς
ἀδιαμφισβήτητης
κοσμοκράτειρας. Τὸ
1943, ἡ Γερμανία τοῦ
Χίτλερ ἤθελε νὰ ἐπιβάλει
στὴν Εὐρώπῃ τὴ "Νέα

Τάξη" τῆς ξεχωριστῆς φυλῆς, ἐκείνης τῶν Ἀρείων
κοσμοκρατόρων.

Ὡς κοινὰ ἀποτελέσματα τῶν διωγμῶν γιὰ
τις χώρες που τοὺς ἐπιχείρησαν, παρουσιάζονται ὅτι:

α) Παρ' ὅτι πέρασαν 500 ολόκληρα χρόνια,
μεσολάβησαν γενιὲς ἀμέτρητες, αἰῶνες
κοσμοϊστορικῶν ἀλλαγῶν, ἡ Ἰσπανία ἔμεινε

Συνέχεια στὴ σελ. 38

"**Σ**ΤΗΝ ΑΡΧΗ ἦρθαν νὰ πάρουν τοὺς
Εβραίους. Δὲν ἦμουν Εβραῖος και δὲν
φώναξα. Μετὰ ἦρθαν νὰ πάρουν τοὺς
κομμουνιστές. Δὲν ἦμουν κομμουνιστὴς και
δὲν φώναξα. Ἐπειτα ἦρθε ἡ ὥρα τῶν
σοσιαλδημοκρατῶν, δὲν ἀνῆκα σὲ αὐτὸ τὸ
κόμμα και δὲν ἔβρισκα λόγο νὰ διαμαρτυρηθῶ.
Ἀκολούθησαν οἱ ὁμοφυλόφιλοι, οὔτε και αὐτὸ
σκέφθηκα, με ἀφοροῦσε. Στὸ τέλος, ἦρθε ἡ σειρά
τῶν τσιγγάνων. Οὔτε και τότε βρήκα λόγια γιὰ
νὰ ἐκφράσω τὴν ἀντίθεσή μου. Ὁ ἐπόμενος στὴ
σειρὰ ἦμουν ἐγώ. Ἀλλὰ δὲν υπήρχε κανένας γιὰ
νὰ φωνάξει".

Τὸ ἐπίγραμμα ἀνήκει στον εὐαγγελιστὴ
ιερέα **Μάρτιν Νιμέλερ** και ἀφορᾷ τὴν στάση
τῆς "σιωπηρῆς πλειοψηφίας" τὴν ἐποχὴ τοῦ
Γ' Ράιχ. Χρειαζεται νὰ τὸ υπενθυμίσουμε
μέσα στὴ νέα ἐθνικιστικὴ και νεοναζιστικὴ
ἐκρέξη στὴ Γερμανία, που αὐτὴ τὴ φορὰ
στράφηκε και ἐναντίον Ἑλλήνων.

ΟΙ ΒΡΥΚΟΛΑΚΕΣ

Αναβιώσεις βίας και ρατσισμών

Του κ. Μάριου Πλωρίτη

Ολες οι εποχές, όλες οι χώρες μαστίζονται από δραματικές αντιφάσεις. Μια από τις πιο αντιφατικές όμως είναι η δική μας εποχή και ιδιαίτερα η Ευρώπη "μας". Με τον αυτοχειρισμό του ολοκληρωτικού "υπαρκτού σοσιαλισμού" ελπίζαμε σε τέλος των πολέμων, ψυχρών και χλιαρών - και ο χάρτης γέμισε από πύρινα σημάδια "μικρών" καυτών πολέμων... Ελπίζαμε σε μια ενωμένη

Ευρώπη - και η ήπειρός μας πετσοκόβεται από εθνικισμούς, διαμελισμούς, επεκτατισμούς, ενώ πάει να χωριστεί σε Ευρώπη "των δύο ταχυτήτων"... Ελπίζαμε σε κάποια ύφεση των οικονομικών και κοινωνικών κρίσεων και κλυδωνιζόμαστε από κακοήθεις οικονομικούς πυρετούς και ατέρμονες κοινωνικές συγκρούσεις... Ελπίζαμε σε επικράτηση της δημοκρατίας και αντιμετωπίζουμε την αναζοπύρωση δεξιών ολοκληρωτισμών και ρατσιστικής βίας...

Το τελευταίο τούτο απασχολεί λιγότερο τις δημοσιογραφικές στήλες και τις τηλεοπτικές οθόνες, που αφιερώνονται (όχι άδικα) στη γιουγκοσλαβική και καυκασιανή παραφροσύνη, ή στα άλματα των νομισμάτων σε ύψος ή σε βάθος. Ωστόσο, το θέμα δεν είναι διόλου "δευτερεύον". Η ραγδαία άνοδος των ακροδεξιών δυνάμεων σε μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες, τα "ρεσάλτα" των νεονατσι στην πρώην Ανατολική Γερμανία κ.λπ. δεν είναι λιγότερο επικίνδυνα απ' τους εμφύλιους και τις νομιματικές κατατιγίδες. Προπάντων επειδή έχουν τη σιωπηρή κατάφαση ή την ανοχή των τρομαγμένων μικροαστών και των πενόμενων στρωμάτων, που μέσα στη βιοτική αγωνία τους δεν βλέπουν τον μέγα κίνδυνο αυτής της αναγέννησης του μίσους και του φυλετικού φανατισμού.

Και ξεχνάμε. Ξεχνάμε πως πριν από εφτά κι έξι δεκαετίες, ανάλογα "φαινόμενα" αντιμετώπισηκαν με ανάλογη ελαφρότητα ή "συμπάθεια".

Κι όμως, και τότε όπως και τώρα, οι προφήτες της πολιτικής και φυλετικής βίας δεν μασούσαν τα λόγια τους, δεν

έκρυβαν τις προθέσεις τους, δεν δίσταζαν στις πράξεις τους. Ωμότατα, ιταμότατα, ρέκαζαν την "κοσμοθεωρία" τους - ταυτόσημη με των σημερινών ζηλωτών τους.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 ο Μουσολίνι διακήρυττε απερίφραστα: *"Είμαι απόστολος της βίας"*... *"Τια μένα, η βία είναι ηθική, πιο ηθική από τον συμβιβασμό και τα παζαρέματα"*... *"Αν ο φασισμός είναι ένας εγκληματικός συνεταιρισμός, αν η βία ξεπήδησε από μια ορισμένη ιστορική, πολιτική και ηθική ατμόσφαιρα, τότε η ευθύνη είναι δική μου, γιατί Εγώ σκόπημα δημιούργησα την ατμόσφαιρα αυτή. Εγώ είμαι ο αρχηγός αυτού του εγκληματικού συνεταιρισμού"*. (Έξοχη αυτοπροσωπογραφία - και πιστό πορτραίτο των κάθε φυράματος "ισχυρών ανδρών").

Και πρόσθετε διαφωτιστικά και επικαιρα: *"Η τεχνική του 'σκουαντρισμού' - της ομαδικής επίθεσης κατά των αντιπάλων τους, που είχαν εφαρμόσει οι φασίστες - μπόρεσε να αποδώσει εξαιτίας της ανοχής που έδειξαν απέναντί τους μεγάλα τμήματα του στρατού, της αστυνομίας και των τοπικών αρχών"* (παντού και πάντα...).

Ο ισάδελφος και ομόφρων του Χίτλερ τον ίδιο καιρό "προμάντευε" το ίδιο αναισχυντα: *"Η νίκη θα ευλογηθεί εκείνον που θα χρησιμοποιεί χωρίς οίκτο και δισταγμό την πιο σκληρή βία"*.

Καγκελάριος και "στρατάρχης" πια, συνέχιζε στις παραμονές του πολέμου: *"Η δύναμή μας είναι η ταχύτητάς μας και η σκληρότητάς μας"*. Και ο "λακός" του στρατηγός Κάιτελ έγραφε σε απόρρητη διαταγή του (16.12.1942): *"Δέον όπως ληφθεί υπ' όψιν ότι η ανθρώπινη ζωή δεν έχει την παραμικρή αξία και ότι το εκφοβιστικόν αποτέλεσμα επιτυγχάνεται μόνον δια της αδυστάκτου σκληρότητος"*...

Όλοι αυτοί οι άγγελοι του ερέβους έχουν υψηλούς ηθικούς, ιδεολογικούς και εθνικούς στόχους, βέβαια. Όπως οι αρχαίοι ολιγαρχικοί, που τα "ιδανικά" τους διεκτραγωδεί ο Αριστοτέλης, περιγράφοντας την πολιτεία των Τριάκοντα Τυράννων της νικημένης Αθήνας: *"Δεν σέβονταν κανέναν απ' τους πολίτες, αλλά σκότωσαν όσους ξεχώριζαν από πλούτο, καταγωγή ή αξίωμα θέλοντας να εξαφανίσουν τους επίφοβους και ταυτόχρονα να αρπάξουν τις περιουσίες τους"* ("Ουδενός απέιχοντο των πολι-

τών, ἀλλ' ἀπέκτειναν τοὺς καὶ τὰς οὐσίαις καὶ τῷ γένει καὶ τοῖς ἀξιώμασι προέχοντας, υπεξαιρούμενοι τὸν φόβον καὶ βουλόμενοι τὰς οὐσίας διαρπάζειν"). Τοιερπνὸν μετὰ τοῦ ωφελιμωτάτου...

Αντικείμενο αὐτῆς τῆς βίας εἶναι ὄχι μόνον οἱ ἰδεολογικοὶ ἐχθροί, ἀλλὰ καὶ οἱ "κατώτερες φυλές" ποὺ "μαγαρίζουν" τὰ ἔθνη.

Μέγας ευαγγελιστὴς τοῦ ρατσισμού ὁ Χίτλερ, πολὺ πρὶν υποκλέψει τὴν ἐξουσία διακήρυτε στο διαβόητο βιβλίον του: "Ἐνὰ κράτος ποὺ σὲ μια ἐποχὴ τέλειαις μὸλυνσιν τῶν φυλῶν προφυλάει, μὲ κάθε μέσο, τὰ καλύτερα στοιχεῖα τῆς δικῆς του, πρέπει μὴ μὲρα νὰ κυριαρχήσῃ πάνω στὴ γῆ". ("Τὰ καλύτερα στοιχεῖα" ἦταν οἱ τραμποῦκοι τῶν Ἑσ Ἑς, τῶν Ταγμάτων Ἐφόδου καὶ Σία"...).

Κι ὁ "δόκτωρ" Τομά, συνήγορος τοῦ "θεωρητικοῦ" τοῦ νατισμοῦ Ρόζενμπεργκ, διέδισαζε νὰ πει στὴ δίκη τῆς Νυρεμβέργης: "Ἡ κίνησις αὕτη - ὁ ἀντισημιτισμός - καθωρίσθη ὑπὸ τῆς Μοίρας (sic) καὶ ἦτο ἱστορικῶς ἀναγκαῖα ὡς ἀντίδρασις κατὰ τοῦ ρασιοναλισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας τῆς ἐποχῆς μας". (Τὶ συγκινητικὸ "ἰδεολογικὸ" χρυσόχαρτο ἢ στρατσόχαρτο!).

Ποὺ οδήγησαν αὐτὲς οἱ "θεωρίες" καὶ οἱ θηριωδίες εἶναι πασίγνωστο. Χάρη, βέβαια, καὶ στὴν **εθελοτυφλίαν τῶν "συμπαθούντων" καὶ τῶν συμφεροντολόγων** - ποὺ τοὺς κάκου τοὺς προειδοποιούσαν μερικοὶ ο-ξυδερκεῖς, ὅπως ὁ σερ Ρόμπερτ Βάνσιτταρτ, μόνιμος υφυπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, ποὺ ἔγραφε ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1933 κιόλας, τέσσερις μῶλις μῆνες μετὰ τὴν ὑφαρπαγὴ τῆς ἐξουσίας ἀπ' τοὺς χιτλερικούς: "Ἐχομε νὰ κάνουμε μὲ ἀνθρώπους πολὺ ὠμούς, ποὺ μέσα στο κεφάλι τοὺς ἔχουν ἐλάχιστες ἰδέες, πέρα ἀπὸ τὴν κτηνώδη βία καὶ τὸν μιλιταρισμό... καὶ θὰ καταλήξουμε σὲ

πόλεμο γιὰ χάρη τοὺς"... Ἀλλὰ ποῖος ἀκούει τὶς Κασσάνδρες;

Οσοὶ ἔχουν ἀκόμα μακρύτερη μνήμη, θυμοῦνται πὺς δάσκαλοι τῶν πρῶθιερῶν ἐκείνων τῆς βίας καὶ τοῦ ρατσισμοῦ στάθηκαν οἱ παμφίλτατοι Τούρκοι (κι ὄχι μόνον αὐτοὶ, βέβαια), ποὺ τόσο θαυμάζοντε σήμερα παγκοσμίως γιὰ τὴ δημοκρατία τοὺς, τὸν ἀνθρωπισμὸ τοὺς καὶ τὸν πολιτισμὸ τοὺς. Κάπως διαφορετικὰ τὰ ἔλεγε, πρὶν 115 χρόνια, ὁ Ἀγγλὸς πρῶθυπουργὸς Γκλάντσον (Γλάδστον, στὰ καθ' ἡμᾶς):

"Ἀπὸ τὴν πρῶτῃ μαῦρῃ μέρα ποὺ μῆλκαν στὴν Ἑυρώπη, ἦταν τὸ μόνον δείγμα τῆς ἀνθρωπότητος ποὺ εἰδείξε τὴ μεγαλύτερη ἔλλειψη ἀνθρωπισμοῦ. Οποὺδήποτε κι ἀν πῆγαν, μὴ πλατὰ κηλὶδα αἵματος εἰδείχνε τὰ ἰχνη τῆς διαβάσεώς τοὺς καὶ σ' ὅλη τὴν ἔκτασι τῆς κυριαρχίας τοὺς ὁ πολιτισμός ἐξαφανιζόταν. Παντοῦ ἀντιπροσώπευαν μὴ κυβέρνησις βίας, σὲ ἀντίθεσι μὲ τὴν διακυβέρνησι τῆς δικαίου". (Μὲ τέτοιες περγαμινές, πὺς νὰ μὴ εἶναι τὸ "χαϊδεμένο παιδί" τῶν "νέων τάξεων").

Ὁ ἀριστὸς μαθητὴς τοὺς, ὁ Χίτλερ - ποὺ ἤξερε πὺς κοντὴ εἶναι ἡ διεθνὴς μνήμη ὅταν ψαλιδίζεται ἀπὸ τὰ διεθνέστερα συμφέροντα - τοὺς ἀπένεμε τὸν δικαίον φόρο τιμῆς πρὶν εἰσβάλλει στὴν Πολωνία: "Διέταξα τὰ «Τάγματα Θανάτου» νὰ σκοτώνουν ἀνηλεῶς ὅλους τοὺς ἀνδρες, τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ τῆς πολωνικῆς φυλῆς... Ποῖος μιλᾷ σήμερα γιὰ τὴ σφαγὴ τῶν Ἀρμενίων ἀπὸ τοὺς Τούρκους".

Ἀν ζούσε τώρα - ὁ μὴ γένοιτο! - θὰ πρόσθετε: "Ποῖος μιλᾷ γιὰ τὶς σφαγές τῶν Ἑλλήνων, τῶν Κυπρίων, τῶν Κοῦρδων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων τῶν ἀντιφρονούντων Τούρκων".

Αποδιοπομπαῖος τράγος ὅλων αὐτῶν τῶν γυμνοκέφαλων (skin heads) καὶ γυμνόμυα-

λῶν εἶναι, φυσικά, ὁ "ἄθλιος" καὶ ἡ δημοκρατία.

Ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ολιγαρχικοὶ, ορ-κίζονται κι αὐτοὶ: "Καὶ τῷ δήμῳ αἰὶ κακόνους ἔσομαι καὶ βουλευσῶ ὅ,τι ἀν ἔχω κακόν" ("Καὶ ἀπέναντι τοῦ λαοῦ θὰ τρέφω πάντα κακὴς διαθέσεις καὶ θὰ σκεφθῶ ὅ,τι κακὸ μπορῶ νὰ κάνω ἐναντίον τοῦ").

Γιὰ τὸν Χίτλερ, οἱ μᾶζες εἶναι "σαν ζῶον ποὺ ὑπακούει μόνον στὰ ἐνστικτὰ τοῦ", ποὺ "στερεῖται κριτικῆς πνεύματος" καὶ "δεν χειραγωγεῖται παρὰ μόνον ἀν φανατισθεῖ".

Καὶ οἱ σύγχρονοι ομόφρονες τοῦ θεωροῦν τὴ δημοκρατία "μὸλυνσις τοῦ πνεύματος"... δηλώνουν πὺς "θέλουμε νὰ καταστρέψουμε τὴ δημοκρατία... καὶ νὰ ἐμπιστευθοῦμε τὴν καθοδήγησι τοῦ κράτους σὲ λίγους ἀριστοκράτες τῆς διανοήσεως" (καὶ ἀριστοτέχνες τῶν βασανιστηρίων, τῶν στρατοπέδων συγκεντρώσεως καὶ τῶν θαλάμων αερίων...).

Ιδιοὶ λόγοι, ἴδιες πράξεις, ἴδιοι ὀλεθροὶ, μέσα στους αἰῶνες - προπάντων πράξεις καὶ λόγοι χτεσινοὶ μῶλις, ποὺ τόσο γρήγορα ἀπολησμονήθηκαν.

Ἡ Ἐνωμένη Ἑυρώπη ποὺ οραματιζόμαστε θὰ γίνῃ τὰχα **Ἑυρώπη τῆς ἐνωμένης βίας, τοῦ ἐνωμένου ρατσισμοῦ**, ποὺ θὰ οδηγήσουν ἀσφαλτὰ σὲ καινούργιους ερειπιῶνες ἐθνῶν καὶ ψυχῶν;

"Εἶναι τὸ ἴδιο ἐπικίνδυνον νὰ δώσεις μαχαίρι σὲ τρελὸ καὶ δύναμις σὲ κακόβουλο" ("Ὅμοιως ἐπισηφάλες μαινομένῳ δοῦναι μάχαιραν καὶ μοχθηρὴ δύναμιν"), ἔλεγε ὁ Ἰάμβλιχος. Οἱ χτεσινοὶ καὶ οἱ σημερινοὶ "μοχθηροὶ" κρατᾶνε ὅπλα πολὺ φοβερότερα ἀπὸ μαχαίρια. Ἀλλὰ τὸ πῖο ἐπικίνδυνον ὅπλον τοὺς εἶναι ἡ σιωπὴ καὶ ἡ ἀνοχή τῶν πολλῶν ποὺ θὰ γίνουν αὐριανὰ θύματά τοὺς...

(Ἀπὸ **"Τὸ Βῆμα"**, 27.9.1992)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στὴν ἰταλικὴ Βουλὴ, μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ σοσιαλιστῆ γηγῆ Ματτεοτὶ ἀπ' τοὺς φασίστες.
2. Ὁ Ἀγὼν μου (1926), τομ. Α', κεφ. 5 τῆς ἑλλην. ἐκδόσεως.
3. Ομιλία στους στρατηγούς του, 22.9.1939.
4. Ἀθηναίων Πολιτεία, 35. Μετάφρ. Ἀγγ. Βλάχου, ἔορτα 1980.
5. Ὁ Ἀγὼν μου, τόμ. Β', σελ. 323.
6. Σὲ G. Horton, Ἡ κατὰ τῆς Ἀσίας (1926). Μετάφρ. Γ. Τσελέκα 1980, σελ. 25.
7. Βλ. ὑπόσημ. 3.
8. Πολιτικά, Ε, 1310α, 9. Μετάφρ. Β. Μοσκόβη, Χ. Καραϊζάς.
9. Στοβαῖος, ΜΓ, 71.

Κατέστρεψαν το στρατόπεδο Ζαχσενχάουζεν

για να σβήσουν τη μνήμη του Ολοκαυτώματος

Του κ. Βλαντίμιρ Σετιμέλι

Τι έκαψαν και βεβήλωσαν (οι ναζισκίν) αυτή τη φορά; Το μουσείο - μουσείο του στρατοπέδου συγκεντρώσεως του Ζαχσενχάουζεν, δυο βήματα από το ενοποιημένο Βερολίνο. Ύστερα από μια νύχτα - κόλαση, με συγκρούσεις με την αστυνομία και συλλήψεις, ανάμεσα σ' εκείνα τα χέρια τα υψωμένα σε ναζιστικό χαιρετισμό και ενώ κάποιοι σκέπτονταν να γιορτάσουν την επέτειο της χρησιμοποίησης του πυραύλου "V2" που τραυμάτισε βαθιά το Λονδίνο, ορισμένοι "άγνωστοι" πήγαν στα παραπήγματα του στρατοπέδου και άναψαν φωτιές λίγο - πολύ παντού.

Είναι η πρώτη φορά που συμβαίνει. Τάφοι, νεκροταφεία, συναγωγές, έχουν ήδη γνωρίσει αυτό τον τελευταίο χρόνο επαίσχυντες βεβηλώσεις. Ξανάκαναν την εμφάνισή τους οι επιγραφές "Γιούντεν, ράους" ("Εξω οι Εβραίοι), ενώ οι βρυσιές προς τους ξένους, προς τους "μαύρους" και τους "διαφορετικούς" είναι στην ημερήσια διάταξη. Ύστερα οι επιθέσεις στους δρόμους. Τώρα το μουσείο του στρατοπέδου κατεστραμμένο από τη φωτιά.

Τι έκαψαν; Τις παλιές φωτογραφίες της εξόντωσης, τις εικόνες των θαλάμων αερίων άλλων στρατοπέδων, ένα ομοίωμα του Ζαχσενχάουζεν την εποχή του Χίτλερ και έ-

να σωρό "στολές": εκείνες τις φρικτές με τις ρίγες, που τις φορούσαν σε όποιους έφταναν εδώ από κάθε γωνιά του κόσμου για να τελειώσουν τη ζωή τους, σημαδεμένοι με ένα νούμερο στο μπράτσο. Εκείνες οι "στολές" ήταν τακτοποιημένες στο μουσείο για "αιώνια ανάμνηση" τώσων μαρτύρων, ώστε κανείς στο μέλλον "να μην μπορέσει να ξεχάσει". Εκείνη τη νύχτα όμως προσπάθησαν να εξαφανίσουν στο Ζαχσενχάουζεν τη "μνήμη", την "ανάμνηση", την "προειδοποίηση".

Ζαχσενχάουζεν, όπως Μπούχενβαλντ, Μπέργκεν Μπέλσεν, Ράβενσμπουκ, Νταχάου, Άουσβιτς, Μπιρκενάου, Τρεμπλίνκα ή Στούτχοφ. Αλλά φυσικά, με τη δική του καθένα φρικαλέα ιστορία.

Οι ναζί, όπως είναι γνωστό, ήταν καλά οργανωμένοι και προσπαθούσαν να "εξειδικεύουν" την εξόντωση και το έγκλημα. Υπάρχουν τα στρατόπεδα με τους θαλάμους των

αερίων, τα στρατόπεδα "εργασίας", εκείνα για τους Εβραίους, τους τσιγγάνους και τους κομμουνιστές. Εκείνα για τους "πολιτικούς κρατούμενους" και τους στρατιώτες, εκείνα για τους ομοφυλόφιλους, για τις γυναίκες και μερικά για "άμεσους πειραματισμούς". Κοντολογίς, ένα φρικτό στρατοπεδικό "σύμπαν" για να φτάσουν στην "τελική λύση".

Το Ζαχσενχάουζεν

Το Ζαχσενχάουζεν είχε δημιουργηθεί από τα πρώτα, το 1936, για να συγκεντρώσει τους Εβραίους που είχαν πιαστεί μαζικά τη "νύχτα των κρυστάλλων", τους Γερμανούς σοσιαλδημοκράτες και κομμουνιστές ή οποιουδήποτε αριστέρους και τους αντιπάλους του καθεστώτος οποιασδήποτε προέλευσης και πίστης. Μέσα στο σύμπαν των στρατοπέδων, που στη συνέχεια έφτασαν τα εξακόσια σε αριθμό, εκείνο, δυο βήματα από το Βερολίνο, έπρεπε να αντιπροσωπεύσει ένα σημείο διαλογής. Σε διάστημα δύο χρόνων απέκτησε όμως μεγάλη φήμη μεταξύ των Ες Ες και των ειδικών στην εξόντωση, εξαιτίας μιας μηχανής που κατασκεύασε ένας στρατιωτικός τεχνικός.

Περί τίνος επρόκειτο; Για μια συσκευή χάρη στην οποία οι δέσμοι εξοικονομούσαν χρόνο και κόυραση. Τα θύματα με δεμένα τα χέρια πίσω από την πλάτη ανυψώνονταν με ένα μηχανισμό ως τη γραμμή βολής μιας άλλης περιέργης συσκευής, από την οποία ριχνόταν μια πιστολιά που σκότωνε με το κλασικό χτύπημα στον αυχένα. Τα πάντα αυτοματοποιημένα, τα πάντα χωρίς να πρέπει να ζητηθεί από τα Ες Ες να επέμβουν προσωπικά.

Όπως αφηγήθηκαν χρόνια αργότερα, στη δίκη της Νυρεμβέργης, οι ναζί εγκληματίες πολέμου, μόνο δύο χρόνια αργότερα προέκυψε το πρόβλημα της καταστροφής εκατομμυρίων ανθρώπων. Δημιουργήθηκαν έτσι οι θάλαμοι των αερίων, τα δήθεν ντους, τα στρατόπεδα πειραματισμού και όλα τα άλλα γνωστά μέσα εξόντωσης. Κατόπιν δημιουργήθηκαν νέοι όροι, κοινής χρήσης, σε εκείνους τους τόπους του μαρτυρίου: "περνώ από την καμινάδα", "πηγαίνω στο ντους", "πηγαίνω στο γιατρό" (για την εγχείριση από γιατρούς - δήμευς) κ.ο.κ. Μια νέα γλώσσα, που συμβόλιζε την τραγωδία, τη φρίκη, το θάνατο.

Όσοι γύρισαν από τα στρατόπεδα, έγραψαν και αφηγήθηκαν τα πάντα. Άλλοι δεν κατάφεραν να αφηγηθούν τίποτα, σηματοδεδμένοι για όλη τους τη ζωή. Άλλοι ακόμη έθεσαν τέρμα στη ζωή τους από μια τρομερή αίσθηση ταπείνωσης, νιώθοντας υπεύθυνοι για το γεγονός ότι έμειναν ζωντανοί. Για τον Πρίμο Λέβι έγινε ακριβώς έτσι. Και για

πολλούς άλλους σαν κι αυτόν ήταν το ίδιο πράγμα. Εκείνες οι αφηγήσεις του Λέβι, εκείνες οι αναμνήσεις του της τραγωδίας που έζησε... Έξι εκατομμύρια νεκροί. Εκατό χιλιάδες περισσότεροι ή λιγότεροι δεν αλλάζουν το νόημα των όσων συνέβησαν. Και τώρα, το μαισώλειο - μουσείο του Ζαχσενχάουζεν καρένο.

Ίσως η φωτιά να κατέστρεψε τη "μηχανή για το χτύπημα στον αυχένα" ανάμεσα στα ουρλιαχτά εκείνων που τη νύχτα του περασμένου Σαββάτου ύψωναν τα χέρια σε ναζιστικό χαιρετισμό. Διαβάστε σε εκείνα τα παιδιά - θα έγραφε ίσως ο Πρίμο Λέβι - τις αφηγήσεις εκείνων που γύρισαν από την κόλαση.

Και να η αφήγηση της Ρότα Γκαλάσι Πελένγκι, που πέθανε στο Ράβενσμπρουκ. "...Είχα και μια Ρωσίδα φίλη. Η καμμένη δεν μπορούσε να σταθεί όρθια. Εγώ ήμουν πίσω της και προσπαθούσα να τη στηρίξω. Μια νύχτα αποκοιμήθηκα με το κεφάλι της πάνω στην πλάτη μου. Της είπα: Πήγαινε λίγο πιο πέρα. Δεν κινήθηκε. Ήταν νεκρή..."

Η Ρότα Γκαλάσι μιλά για το τέλος και μιας άλλης φίλης της, της Άννας Μπότο από το Μιλάνο: "Η Μπότο δεν μπορούσε πια να δουλεύει. Δέχτηκε να πάει στο μπλοκ των αναπήρων. Ύστερα από λίγες μέρες τη ρώτησα πού πάει. Αυτή με κοιτάζε με τα μάτια διπλωμένα και άρχισε να τραγουδά: "Θα ξανάρθουμε το Μάη με τα τριαντάφυλλα". Είχε τρελαθεί. Όταν δεν ήμουν πια στο Ράβενσμπρουκ ρώτησα γι' αυτή και μου είπαν ότι το μπλοκ των αναπήρων και των τρελών γυναικών είχε πυρποληθεί".

Και τώρα η αφήγηση μιας άλλης από εκείνες που επιβίωσαν, της Μαρίας Λουίζα Κάνερα από το Σαλάσκο, νοούμερο 77364, πάντα από το Ράβενσμπρουκ: "Είχα κοντά μου τη συντρόφισσα στις συμφορές Άντζιολα Πιτσινέλι από το Μπέργκαμο. Ανταλλάξαμε τις εντυπώσεις μας για τον τόπο του θανάτου όπου είχαμε βρεθεί. Ήταν μια ωραία κοπέλα μόλις 20 χρόνων, με καστανά μαλλιά. Το άλλο πρωί, μόλις ξυπνήσαμε, είδα με έκπληξη ότι τα μαλλιά της νέας είχαν γίνει κάτασπρα. Μέσα σε μια νύχτα, η αγωνία και ο τρόμος την είχαν ασπρίσει στα 20 χρόνια της".

Δύο, μόνο δύο αφηγήσεις. Υπάρχουν εκατοντάδες. Για να γεμίσουν ολόκληρες βιβλιοθήκες.

(Από την **"Αυγή"**, 4.10.1992)

Η Δήλος, ένα μικρό και άγονο νησί των Κυκλάδων, βρίσκεται δυτικά της Μυκόνου από την οποία απέχει μόλις 3,5 ναυτικά μίλια. Το όνομά της έγινε διάσημο από την αρχαιότητα και, μαζί με την κοντινή της Ρήνεια, τα δύο νησιά ονομάστηκαν "Δήλες".

Η Δήλος έχει ολική επιφάνεια 5,19 τ.χλμ., με μεγαλύτερο μήκος 4,5 χλμ. και μεγαλύτερο πλάτος 1.300 μέτρα. Έχει σχήμα επίμηκες και εκτείνεται από βορρά προς νότο. Οι αρχαίοι Έλληνες την αποκαλούσαν και "Χλαμυδία", γιατί το σχήμα της μοιάζει με χλαμύδα. Παρά τη μικρή της έκταση και τη φυσική και γεωγραφική της ασημαντότητα, η Δήλος έγινε διάσημη και "ιερή" κατά την αρχαιότητα γιατί σ' αυτήν τοποθετήθηκε ένας από τους ιερότερους μύθους των αρχαίων Ελλήνων, αυτός της γεννήσεως του θεού Απόλλωνα. Σ' αυτόν το μύθο αποδίδεται και η ανάδειξη του νησιού σε σπουδαιότατο Πανελλήνιο αλλά και Μεσογειακό θρησκευτικό - λατρευτικό κέντρο των αρχαίων χρόνων.

Η φήμη της υπήρξε μεγάλη, ώστε της αποδόθηκε η ίδια αξία με την Ολυμπία, τους Δελφούς και την Επίδαυρο. Κατά την εποχή εκείνη την ονόμαζαν και Κύνθο, Αστερία, Πελασγία, Ζάκυνθο και Σκυθή.

Κάποια αρχαία παράδοση θέλει το μικρό αυτό νησί να είναι κομμάτι που αποσπάστηκε από τη Σικελία και ενώ έπλεε στα κύματα, ο Ποσειδώνας τη στερέωσε και την κατέστησε "δήλον", ενώ μέχρι τότε ήταν άδηλος. Έκανε δε ο θεός αυτή την πράξη μετά από παράκληση του Δία, έτσι ώστε να έρθει εκεί η Λητώ και να γεννήσει τον γιό του Απόλλωνα. Όπως ήταν φυσικό, η Δήλος, με την εύνοια του Απόλλωνα έγινε ένα από τα πιο σπουδαία θρησκευτικά κέντρα για τους λαούς της Μεσογείου. Εκτός όμως από λατρευτικός χώρος, η Δήλος υπήρξε και σημαντικό εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο.

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΗ ΔΗΛΟ

Αίθουσα «Δ». Η μαρμαρίνη αψίδα και η κοίτη. Διακρίνονται τα πορώδη ελλειψοειδή κομμάτια πέτρας που την καλύπτουν

Του κ. Δημήτρη Α. Μαυριδερού

Οι πρώτοι κάτοικοι του νησιού ήταν οι Φοίνικες και οι Κάρες. Αργότερα, με την κάθοδο των Ιώνων, το νησί έγινε ιωνική αποικία και μετατράπηκε σε ιωνικό πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο.

Από αρχαιολογικής απόψεως, η Δήλος αποτελεί ίσως την πιο διάσημη ελληνική νεκρόπολη, καθώς η ανθρώπινη παρουσία στο νησί πριν από χιλιάδες χρόνια υπήρξε έντονη, με εκθαμβωτικά έργα τέχνης και με εντυπωσιακά γεγονότα που συνθέτουν τη μεγάλη ιστορία της. Σήμερα, η Δήλος είναι ακατοίκητη και χαρακτηρισμένη ως αρχαιολογικός χώρος. Την ιστορία της μαρτυρούν τα κατάσπαρτα αρχαιολογικά ευρήματα που είδαν και πάλι το φως μετά από αιώνες.

Οι πρώτες ανασκαφές στη Δήλο έγιναν επί Ρωσκρατίας των Κυκλάδων μεταξύ του 1770 και του 1774. Ο Ολλανδο - Πρώσος λόγιος και αξιωματικός στη ρωσική υπηρεσία Pasch Van

Krienen επιχείρησε ανασκαφή το 1772, τα δε πολυάριθμα ευρήματά του κατέληξαν στην Πετρούπολη και το Βουκουρέστι.

Το 1829 έγινε μια ακόμη μικρή ανασκαφή από τα μέλη της

"επιστημονικής αποστολής του Μορέως" (Expedition Scientifique de la Morée), η πρώτη όμως τακτική, επιστημονική ανασκαφή έγινε το 1873 από τον εταίρο της Γαλλικής Σχολής των Αθηνών Ι. Λεμπέγκ, την οποία συνέχισε ο Π. Σταματάκης εκ μέρους της Αρχαιολογικής Εταιρείας των Αθηνών.

Το 1877 άρχισαν συστηματικές ανασκαφές των ερειπίων της Δήλου από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, υπό τη διεύθυνση του Θεόφιλου Ωμόλ. Μέσα σε μια τριετία, μεταξύ των ετών 1887 και 1890 βρέθηκαν στη Δήλο 1.500 μαρμάρινες επιγραφές οι οποίες εξιστορούν μια περίοδο επτά αιώνων, από τον 7ο μέχρι τον 1ο π.Χ. αιώνα.

Οι ανασκαφές διακόπηκαν το 1894 για να επαναληφθούν το 1903. Τα πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα υπήρξαν ανεκτίμητης αξίας και η αρχαιολογική σκαπάνη αποκάλυψε και έφερε στο φως τεμένη, στοές, ναούς, βωμούς, αγάλματα, κίονες διαφόρων τύπων, εξέδρες, αετώματα, ακρωτήρια, ανάγλυφα, επιτύμβια, αναθηματικά, επιγραφές, αγγεία, κ.ά.

Η Εβραϊκή Συναγωγή της Δήλου

Το οικοδόμημα της Συναγωγής αποκαλύφθηκε μετά από ανασκαφές του Α. Πλασσάρ (A. Plassart) το 1912 και 1913. Ο ίδιος υπήρξε ο πρώτος αρχαιολόγος που κατέληξε στο ορθό συμπέρασμα, ότι το κτίσμα αυτό αποτελούσε Εβραϊκή Συναγωγή. Το συμπέρασμα αυτό αμφισβητήθηκε αργότερα από τον Μπ. Ντ. Μαζούρ (B.D. Mazur), ο οποίος το 1935 μελέτησε την ταυτότητα του κτίσματος, όταν έκανε κάποιες αρχαιολογικές παρατηρήσεις πάνω στο σχέδιο του οικοδομήματος. Οι παρατηρήσεις αυτές ανασκευάστηκαν αργότερα από τον Φιλίπ Μπρουνώ (Philippe Bruneau), ο οποίος με μια λεπτομερή μελέτη στήριξε με μεγαλύτερη σαφήνεια την ταυτότητα του μνημείου και συγκεκριμενοποίησε την ιστορία του.

Το 1962 ο ίδιος ανέσκαψε και καθάρισε ένα είδος "δεξαμενής", που βρίσκεται μέσα στο κτίσμα, ένα χώρο τον οποίο ο Α. Πλασσάρ δεν μπόρεσε να καθαρίσει το 1912-13, λόγω έλλειψης μέσων. Ο καθαρισμός αυτός έφερε νέα στοιχεία στο φως και έδωσε αφορμή για καινούργιες παρατηρήσεις.

Η περιγραφή του κτίσματος, όπως έγινε από τον Α. Πλασσάρ το 1913, οι παρατηρήσεις του Μπ. Ντ. Μαζούρ το 1935 και, τέλος, τα αποτελέσματα του καθαρισμού του χώρου από τον Φ. Μπρουνώ το 1962, έδωσαν πλέον ολοκληρωμένη αρχαιολογική εικόνα της Εβραϊκής Συναγωγής της Δήλου, που είναι η εξής:

Περιγραφή του κτίσματος

Το κτίσμα βρίσκεται στο βορειο - ανατολικό τμήμα του νησιού και συγκεκριμένα νοτιο - ανατολικά της συνοικίας του Σταδίου, πολύ κοντά στην όχθη της θάλασσας. Στην παρούσα κατάσταση του, το κτίσμα αποτελείται από τρία μεγάλα μέρη:

1ο μέρος: Οι αίθουσες "Α" και "Β" αποτελούν ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο με διαστάσεις 16,90 μέτρα από βορρά προς νότο και 14,40 μέτρα από την ανατολή προς τη δύση. Και οι δύο αίθουσες είναι στρωμένες με μωσαϊκό που αποτελείται από μεγάλα κομμάτια μαρμάρου.

Σύμφωνα με τα δεδομένα της ανασκαφής του 1912 - 13, "το κτίσμα είναι σήμερα χωρίς οροφή, αλλά στο παρελθόν ήταν καλυμμένο με κεραμίδια".

Στο κέντρο των δύο αιθουσών ο Μπ. Ντ. Μαζούρ παρατήρησε μια καλοδιατηρημένη βάση με διαστάσεις 2 X 2 μ. Στη βάση αυτή ίσως ήταν τοποθετημένος ένας βωμός ή ένα αγάλμα. Την εκδοχή αυτή δεν την αμφισβήτησε ο Φ. Μπρουνώ, χωρίς όμως να καταλήξει στην αναγνώριση της ακριβούς χρήσης αυτής της βάσης.

Ο ανατολικός τοίχος των αιθουσών "Α" και "Β" αποτελεί μεσοτοιχία με την αίθουσα "Γ" και ήταν διάτρητος με τρεις πόρτες (Σχέδιο 1, σημεία 1, 2 και 3). Από αυτές, οι δύο βρέθηκαν χτισμένες (Σχέδιο 1, σημεία 1 και 2). Μετά την ολοκλήρωση της κατασκευής του χώρου "ΑΒ", αυτός χωρίστηκε σε δύο περίπου ίσα μέρη, το "Α" προς βορρά και το "Β" προς νότο. Ο διαχωρισμός αυτός έγινε με έναν τοίχο ο οποίος έχει τρεις πόρτες σε ίση μεταξύ τους απόσταση (Σχέδιο 1, σημεία 9 και 10). Ο τοίχος αυτός είναι μετρίου εμφανίσεως από κατασκευαστικής απόψεως, για δε τη δημιουργία του χρησιμοποιήθηκαν παλαιά μάρμαρα άλλων κτισμάτων ή ερειπίων. Ακόμη, δεν έχει θεμελιωθεί, ενώ το ανατολικό του άκρο καταλήγει στην είσοδο της δεύτερης από τις τρεις πόρτες του (Σχέδιο 1, σημείο 2).

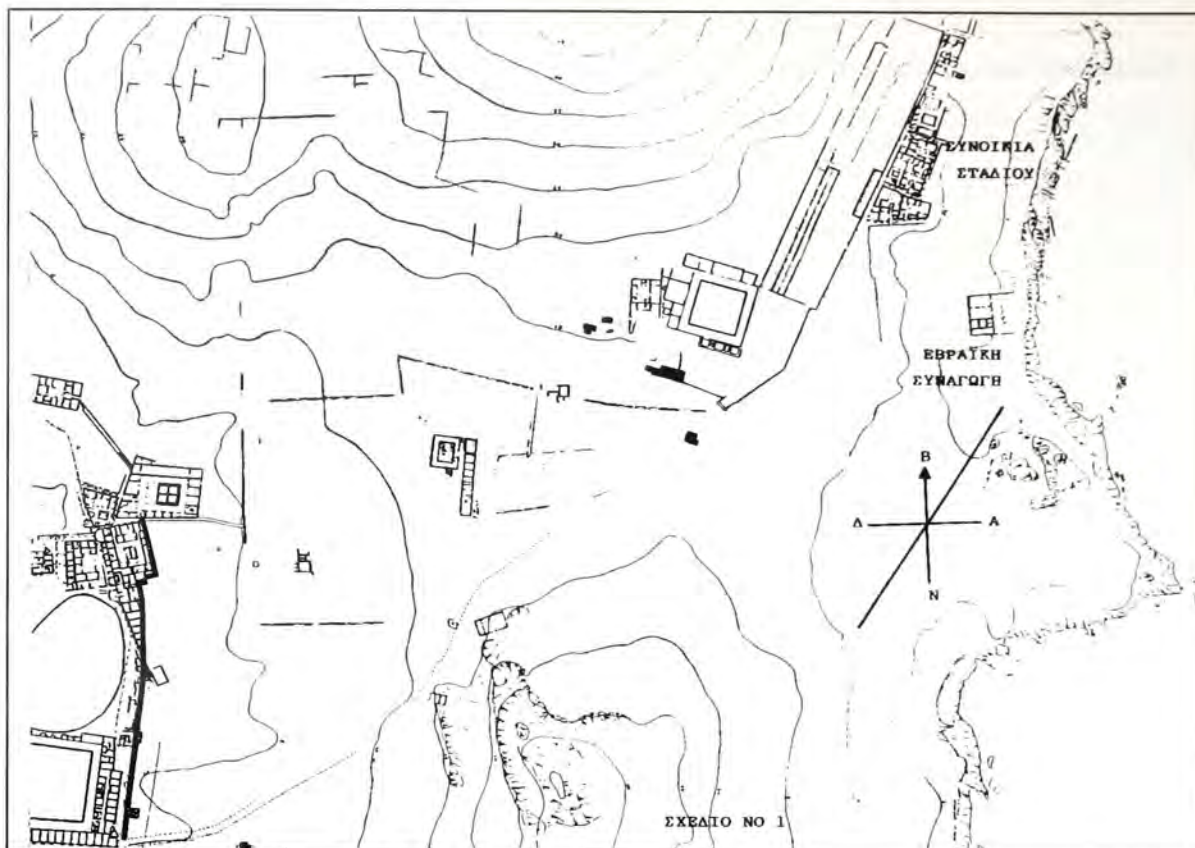
Κατά μήκος του νότιου τοίχου της αίθουσας "Β", καθώς και κατά μήκος του βόρειου και δυτικού τοίχου της αίθουσας "Α", υπάρχουν σε σειρά μαρμάρινα έδρανα, πρόχειρα κατασκευασμένα. Στη μέση του δυτικού τοίχου της αίθουσας "Α", η σειρά των εδράνων διακόπτεται περίπου στο μέσο κι έτσι δημιουργείται χώρος όπου βρίσκεται ένας θρόνος κατασκευασμένος από άσπρο μάρμαρο (Σχέδιο 1, σημείο 4). Μπροστά στο θρόνο υπάρχει ένα μικρό μαρμάρινο κινητό σκαμπό για τα πόδια του θρησκευτικού λειτουργού.

Τέλος, στην αίθουσα "Α" εκ των υστέρων τοποθετήθηκε ένας στρωγυλός κλίβανος για τη θέρμανση της αίθουσας. Ο κλίβανος αυτός βρίσκεται στο μέσο της αίθουσας "Α", πολύ κοντά στο θρόνο του Μωυσή.

2ο μέρος: Η αίθουσα "Δ" βρίσκεται προς νότο της αίθουσας "Β" και είναι στην ουσία ένα σύμπλεγμα πέντε μικρών διαμερισμάτων, των οποίων οι τοίχοι βρίσκονται σήμερα στο ύψος του εδάφους. Οι αίθουσες "Β" και "Δ" χωρίζονται από έναν τοίχο ο οποίος έχει κατεύθυνση από ανατολάς προς δυσμάς. Ο τοίχος αυτός διατηρείται μέχρι τις μέρες μας με ανώτερο ύψος 1.80 μέτρα, ενώ διακόπτεται στο μέσο της δυτικής του πλευράς από μια μεγαλόπρεπη αψίδα από άσπρο μάρμαρο.

Ο καθαρισμός της "δεξαμενής" που βρίσκεται κάτω από την αψίδα επέτρεψε στο να γίνει πιο κατανοητή η χωροταξία του μνημείου. Η μαρμάρινη αυτή αψίδα διασκελίζει μια πετρώδη κοίτη μήκους 6,08 μέτρων, η οποία είναι προσανατολισμένη βορειο - δυτικά (Σχέδιο 1, σημείο 8). Ένα τμήμα της κοίτης βρίσκεται στα νότια της αψίδας - αλλά και κάτω από αυτήν - σε μήκος περίπου ενός τρίτου (1/3) του συνολικού μήκους της.

Η κοίτη δεν είχε σκεπή και περικλείεται από ένα βραχώδη μεσότοιχο, ο οποίος διακόπτεται απότομα στις πλευρές της, την ανατολική και τη δυτική. Οι πλευρές αυτές είναι άκομψα παράλληλες μεταξύ τους και προς νότο διακόπτονται από ένα ισοπεδωμένο γρανιτένιο τοίχο που διασχίζει την αίθουσα "Δ" από ανατολάς προς

ΣΧΕΔΙΟ ΝΟ 1

δυσμᾶς. Τα δύο τρίτα (2/3) της κοιτης είναι τοποθετημένα στο βορρά της αφίδας και είναι καλυμμένα με πορώδη ελλειψοειδή κομμάτια πέτρας μήκους τεσσάρων μέτρων. Τα κομμάτια αυτά υποστηρίζουν τους τοίχους καταλήγοντας στο βράχο.

Η απόσταση μεταξύ του υψηλότερου πορώδους κομματιού και του βάθους της κοιτης είναι περίπου τέσσερα μέτρα. Το ακάλυπτο μέρος της ήταν επικαλυμμένο με μαρμαροκονία, ενώ το αντέρεισμα είναι σχεδόν ολόκληρο, κοίλο και με σημάδια πυρκαγιάς. Ακόμη, η νοτιο-δυτική γωνία της αίθουσας "Δ" βρέθηκε επίσης καρβουνιασμένη.

Κατά τη διάρκεια του καθαρισμού του χώρου από τον Φ. Μπρουνώ, το 1962, βρέθηκαν στην άκρη που παρεμπόδιζε τη διάβαση προς τη νότια πλευρά της κοιτης, πολυάριθμα ευρήματα από άσπρη μαρμαροκονία, ένα υλικό που χρησιμοποιήθηκε ευρέως για την επικάλυψη των τοίχων στο εσωτερικό των σπιτιών της Δήλου. Κατά την πυρκαγιά, οι τοίχοι της αίθουσας πήραν ένα χρώμα χρυσό, ενώ σε πολλά σημεία πήραν αυτό της ώχρας. Η βιαιότητα της φωτιάς επιβεβαιώθηκε από την καρβουνόσκηνη που βρέθηκε φρέσκια και η οποία κάλυπτε πολλά από τα αντικείμενα που συνελέγησαν.

Είναι ακόμη γεγονός, ότι τα αποτυπώματα της φωτιάς έχουν διατηρηθεί πάνω στα αντικείμενα που βρίσκονταν μέσα στο νερό. Ο χώρος τροφοδοτείται σίγουρα με νερό από μια υπόγεια στέρνα (Σχέδιο 1, σημείο 6), συνεπώς δεν πρόκειται για "δεξαμενή", όπως ονομάστηκε από τον Α. Πλασσάρ, αλλά για ένα πηγάδι. Το γεγονός αυτό αποδείχθηκε, επειδή μετά τον καθαρισμό της η στέρνα ξανα-

γέμισε σιγά - σιγά με νερό. (Όπως αποδείχθηκε, το πηγάδι αυτό έχει ακόμη νερό, το οποίο αντλείται και σήμερα - 1992 - με φορητή αντλία για τις ανάγκες της μικρής τοπικής κτηνοτροφίας που έχει αναπτυχθεί στην περιοχή).

Σύμφωνα με τον Α. Πλασσάρ, "ήταν δυνατό να παίρνει κανείς νερό στο εσωτερικό της αίθουσας "Β" από ένα άνοιγμα στον τοίχο που καταλήγει σε μια μαρμαρίνη καμάρα από σφηνοειδή πέτρα και που με τη σειρά της σχηματίζει την αφίδα του θόλου, την οποία ονομάζουμε ισοσκελή αφίδα".

Η αφίδα αυτή υψώνεται λίγο πάνω από το μωσαϊκό αφήνοντας το χώρο που απαιτείται για τις αναγκαίες κινήσεις, ώστε να γίνεται η λήψη του νερού. Στην πραγματικότητα, η λήψη αυτή δεν ήταν δυνατή - λόγω κατασκευής - από την αίθουσα "Β". Επιτεύχθηκε όμως, γιατί ένα μέρος του μωσαϊκού είχε πάθει καθίζηση στο σημείο αυτό. Η αιτία ύπαρξης της ισοσκελούς αφίδας είναι καθαρά τεχνική - γεγονός που είχε επισημάνει και ο Μπ. Ντ. Μαζούρ - διότι αν ο τοίχος που χωρίζει την αίθουσα "Β" από την αίθουσα "Α" ακουμπούσε κατ' ευθείαν στο μωσαϊκό, εκεί όπου σκεπάζει τα πορώδη ελλειψοειδή κομμάτια, θα ασκούσε πάνω τους μια επικίνδυνη πίεση. Φαίνεται όμως ότι προβλέφθηκε η προφύλαξη της κατασκευής με την αφίδα αυτή, επειδή υπήρχαν σοβαροί λόγοι να δοθεί στη "δεξαμενή" η θέση που έχει και η οποία είναι από κατασκευαστικής απόψεως μοναδική στη Δήλο.

Η αίθουσα "Δ" παρουσιάζει και ορισμένες λιγότερο κατανοητές ιδιαιτερότητες. Μεταξύ αυτής και της αίθουσας "Β" δεν έχει διατηρηθεί καμιά πόρτα. Η σημερινή εικόνα των ερειπίων δείχνει ότι ανάμεσα στα διαμερίσματα της

αίθουσας "Δ" δεν υπάρχει επικοινωνία, οι δε ενδιάμεσοι τοίχοι της αίθουσας "Δ" που τη χωρίζουν σ' αυτά τα διαμερίσματα, είναι ισοπεδωμένοι και αποτελούνται από στοιβάδες λίθων. Ο τοίχος όμως που χωρίζει την αίθουσα "Β" από την αίθουσα "Δ" διατηρείται ολόκληρος και είναι κατασκευασμένος από γρανίτη.

Αυτή η διαφορά των υλικών κατασκευής δείχνει ότι οι εσωτερικοί τοίχοι της αίθουσας "Δ" δεν ανήκουν στο ίδιο σύστημα, γεγονός που μπορούμε να αναγνωρίσουμε και από την εξής ένδειξη: στο δυτικό άκρο του γρανιτένιου τοίχου και σε ένα μήκος 3,57 μέτρων, ο τοίχος αυτός διπλασιάζεται από έναν άλλο αποτελούμενο από στοιβάδα λίθων. Η ένδειξη αυτή αποδεικνύει ότι ο τοίχος δεν είχε βλαφθεί όταν υπώθηκαν οι πρόσθετοι τοίχοι, δεδομένου ότι ο διπλασιασμός αυτός είναι πρακτική η οποία συναντιέται και αλλού στη Δήλο.

Η μόνη επικοινωνία μεταξύ των δύο αιθουσών, ένα πέραςμα που στην πραγματικότητα "ενώνει" τις δύο αίθουσες, είναι ένα ρήγμα του τοίχου στο ύψος του δαπέδου, όπου καταλήγει η κοιτή της αίθουσας "Δ". Η κατάληξη της κοίτης σχηματίζει ένα κοίλωμα, το οποίο όντας η κοίτη γεμάτη νερό φαίνεται ότι χρησιμεύει για την παροχή νερού στην αίθουσα "Β".

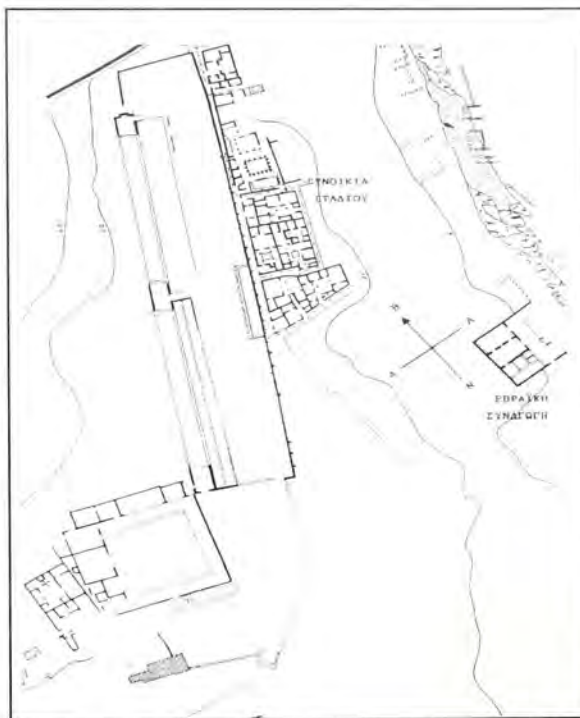
Τέλος, η αίθουσα "Δ" είχε αποδεδειγμένα καεί από πυρκαγιά, γιατί και στα αρχαιολογικά ευρήματα που βρέθηκαν σ' αυτήν υπάρχουν ίχνη φωτιάς, αλλά και διότι βρέθηκαν στάχτες στα στρώματα του χώματος.

3ο μέρος: Η αίθουσα "Γ", το ανατολικό τμήμα της οποίας περικλείεται από βορρά από την επέκταση του βορεινού τοίχου της αίθουσας "Α" και από δυσμάς από την επέκταση του νότιου τοίχου της αίθουσας "Δ". Αποτελείται από μια στοά, το περιστήλιο της οποίας είναι κτισμένο προς την ανατολή. (Διάφορα τεκτονικά μέλη του περιστήλιου αυτού βρίσκονται σήμερα - 1992 - στη νοτιο ανατολική γωνία της αίθουσας "Α").

Η επικοινωνία του περιστήλιου με τις αίθουσες "Α" και "Β" επιτυγχανόταν με τις τρεις πόρτες που έχουμε περιγράψει πιο πάνω (Σχέδιο 1, σημεία 1, 2 και 3). Η στοά έχει θεμέλια από γρανίτη και άλλους λίθους. Στο ανώτατο σημείο της σώζεται ένα μόνο κομμάτι. Τα θεμέλια της διακόπτονται στα πέντε μέτρα από τον βορεινό τοίχο. Ο Α. Πλασσάρ έγραψε ότι το ίδιο συμβαίνει και στο νότιο τοίχο.

Στην πραγματικότητα, υπάρχει ένας τοίχος προσανατολισμένος όπως η στοά, εκτείνεται κατά 0,40 μέτρα προς ανατολάς και είναι ορατός ανάμεσα στο μεσημβρινό άκρο της στοάς και τον περίβολο της αίθουσας "Γ". Μια εκδοχή αναφέρει ότι "οι τέσσερις τοίχοι της αίθουσας "Γ" πιθανότατα δεν έχουν καμία σχέση με τη Συναγωγή και δεν ανήκουν σε αυλή του περιστήλιου της στοάς". Η αυλή όμως πρέπει να υπήρξε στην αρχική μορφή της Συναγωγής. Η στοά, όπως αποδεικνύεται από τα ευρήματα, ήταν καλυμμένη με κεραμίδια.

Ο νότιος τοίχος της αίθουσας έχει μια πόρτα με δύο γρανιτένιους παραστάτες (Σχέδιο 1, σημείο 7). Η πόρτα αυτή θα μπορούσε να ήταν η κυρία είσοδος ολόκληρου του κτίσματος. Το κατώφλι της πόρτας σώζεται ολόκληρο και είναι κατασκευασμένο από γρανίτη, ταυτόχρονα όμως είναι παράξενο το γεγονός ότι δεν φέρει κανένα ίχνος που να μαρτυρεί την ύπαρξη φύλλου πόρτας.

ΣΧΕΔΙΟ Νο2

Η αίθουσα "Γ" έχει στη βορειοανατολική της γωνία μαρμάρινα έδρανα όμοια με εκείνα της αίθουσας "Α". Συγκεκριμένα, τα έδρανα ακουμπούν στο βορεινό τοίχο και στον δυτικό μεσότοιχο της αίθουσας "Α" προς την αίθουσα "Γ".

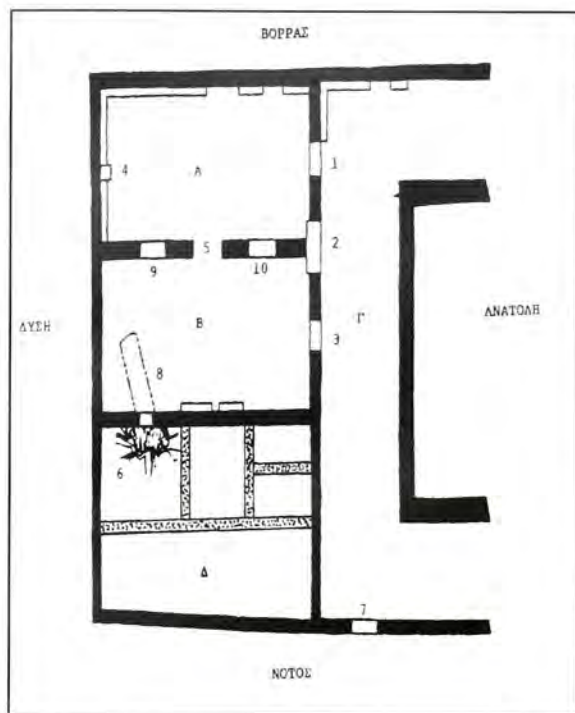
Η ταυτότητα του κτίσματος ως Εβραϊκή Συναγωγή

Μετά τη μελέτη των ευρημάτων, τις παρατηρήσεις και την περιγραφή του όλου κτίσματος, εξακολούθησαν να υπάρχουν αμφιβολίες ως προς την αρχική του μορφή.

Ο τοίχος που χωρίζει την αίθουσα "Α" από την αίθουσα "Β" έχει κτισθεί αργότερα από το όλο κτίσμα, ενώ ο τοίχος που χωρίζει την αίθουσα "Β" από την αίθουσα "Δ" δεν έχει θεμέλια και απλώς "πατάει" στο έδαφος. Φαίνεται δε ότι ήταν κάποτε ο εξωτερικός τοίχος του αρχικού κτίσματος. Τέλος, το κτίσμα στο απώτερο παρελθόν δεν ήταν απομονωμένο όπως μοιάζει σήμερα. Η γύρω περιοχή του δεν έχει ακόμα εξερευνηθεί, είναι όμως σίγουρο ότι η συνοικία του Σταδίου εκτεινόταν μέχρι και την περιοχή της Συναγωγής, γεγονός που αποδεικνύεται από τα άκρα των ορατών τοίχων της στην επιφάνεια του εδάφους.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να απαριθμήσουμε και να περιγράψουμε τα αρχαιολογικά ευρήματα που ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, αρχίζοντας από τα έξι (6) αντικείμενα που ανακάλυψε ο Α. Πλασσάρ το 1912 - 13.

ΣΧΕΔΙΟ Νο3

1) ID-2328. Ένας άσπρος μαρμαρίνος κιονίσκος, ο οποίος φέρει μια οπή πακτώσεως στην πάνω μπροστινή πλευρά του. Βρέθηκε στη βάση του δυτικού τοίχου της αίθουσας "B" και φέρει την επιγραφή: "B. Λυσίμαχος/ υπέρ εαυτού/ Θεώ Υψίστω/ χαριστήριον".

2) ID-2329. Μια μαρμαρίνη τετράπλευρη βάση, η οποία φέρει στη μπροστινή πλευρά της μια στρογγυλή πάκτωση. Βρέθηκε σε οπί της συνοικίας του Σταδίου και φέρει την επιγραφή: "Αγαθοκλής/ και Λυσίμα/ χος επί/ προσευχή".

3) ID-2330. Μια τετράγωνη βάση από άσπρο μάρμαρο, η οποία φέρει ραβδώσεις πάνω και κάτω, ενώ η πίσω πλευρά της είναι αράβδωτη. Βρέθηκε πάνω σε ένα έδρανο στα δυτικά της αίθουσας "A" και φέρει την επιγραφή: "A. Λαοδική Θεώ/ Υψίστω σωθεί/ σα ταις υψ' αυτο/ ύθερα-πῆαις/ ευχήν".

4) ID-2331. Μια μικρή μαρμαρίνη βάση που φέρει ραβδώσεις πάνω και κάτω. Στην πάνω μπροστινή της πλευρά είναι σκαλισμένη μια μικρή βάση ποτηριού. Βρέθηκε στα δυτικά της αίθουσας "A" και φέρει την επιγραφή: "Ζωσάς/ Πάριος/ Θεώ Υψίστω/ ευχήν".

5) ID-2332. Μια μικρή μαρμαρίνη βάση που φέρει ραβδώσεις πάνω και κάτω, ίδιος τύπος με την ID-2331. Βρέθηκε στα δυτικά της αίθουσας "A" και φέρει την επιγραφή: "Υψίσ/ τω ευ/ χήν M/ αρκία".

6) ID-2333. Μια μικρή μαρμαρίνη βάση που φέρει ραβδώσεις πάνω και κάτω. Η επιφάνειά της είναι διαβρωμένη. Βρέθηκε στην βορειοανατολική γωνία της αίθουσας "B" και φέρει την επιγραφή: ".....I..// γενόμενος/ ελεύθερος".

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του Α. Πλασσάρ, τα ευρήματα 1, 2 και 3 υποδηλώνουν τον 1ο π.Χ. αιώνα, ενώ

τα 4, 5 και 6 είναι μεταγενέστερης εποχής. Ειδικά για τα ευρήματα 4 και 6, φαίνεται ότι χρονολογούνται από τον 1ο ή τον 2ο μ.Χ. αιώνα.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών συγκεντρώθηκε επίσης σημαντικός αριθμός λυχναρίων, μερικά από τα οποία χρονολογούνται από το τέλος του 2ου και 1ου π.Χ. αιώνα, ενώ 41 λυχνάκια χρονολογούνται από την Αυτοκρατορική εποχή. Όλα τα λυχνάκια, εκτός από ένα, ανακαλύφθηκαν από τον Α. Πλασσάρ το 1912 - 13, ενώ το λυχνάκι Νο 4591 βρέθηκε το 1962 από τον Φ. Μπρουνώ. Μέσα στην κοίτη (Σχέδιο 3, σημείο 8) της αίθουσας "B". Τα λυχνάκια που βρέθηκαν τυπολογικά και χρονολογικά έχουν ως εξής:

1) 10 λυχνάκια με τριγωνικό σώμα και στόμιο. Χρονολογούνται από τα τέλη του 1ου π.Χ. και τις αρχές του 1ου μ.Χ. αιώνα (4574, 4576, 4578, 4579, 4581, 4582, 4583, 4584, 4586 και 4587).

2) 6 λυχνάκια με κοντό στόμιο. Χρονολογούνται από τον 2ο μ.Χ. αιώνα (4618, 4619, 4622, 4626, 4627 και 4636).

3) 2 κομμάτια που ανήκουν σε λυχνάκια των προηγούμενων τύπων (4641 και 4642).

4) 9 λυχνάκια διαφόρων τύπων του 1ου και 2ου μ.Χ. αιώνα (4645, 4646, 4647, 4648, 4649, 4650, 4651, 4653 και 4654).

5) 1 λυχνάκι Κορινθιακό με την υπογραφή Πρέιμου. Χρονολογείται από τις αρχές του 3ου μ.Χ. αιώνα (4660).

Τέλος, ανάμεσα στα ευρήματα που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια του καθαρισμού της κοίτης από τον Φ. Μπρουνώ το 1962, βρέθηκαν και τα εξής:

1) Το μισό δεξί τμήμα ενός υπέρθυρου από γαλαζωπό μάρμαρο. Είναι σκαλισμένο σε μορφή ψεύτικου αετώματος και θυμίζει το αέτωμα με την επιγραφή του Διονύσου που βρέθηκε στα Άβδηρα. Χρονολογείται από τα μέσα του 3ου μ.Χ. αιώνα.

2) Ένα κομμάτι ενός μικρού συντριβανιού από γαλαζωπό μάρμαρο, το οποίο βρισκόταν σχεδόν ολόκληρο στην έξοδο της κοίτης και καλυμμένο από κάρβουνο. (Ο Α. Πλασσάρ είχε ανακαλύψει μέσα στην αίθουσα "B" ένα ορθογώνιο συντριβάνι από μπλε μάρμαρο).

3) 3 στόμια υδρορροής από άργιλο σε χρώμα μπλε-ροζ, διακοσμημένα από φύλλα φοίνικος δύο διαφορετικών τύπων.

4) 1 βάζο σε πολλά κομμάτια, το οποίο συναρμολογήθηκε και έχει δακτυλοειδείς πλευρές.

5) 3 κομμάτια από φυσικό γυαλί. Ο Α. Πλασσάρ αναφέρει "πολυάριθμα κομμάτια μικρών γυάλινων βάζων, ιδιαίτερα λεπτού πάχους, άχρωμα και διαφανή, δουλεμένα με μεγάλη προσοχή και ντελικάτα". Πρόκειται σίγουρα και σε αυτή την περίπτωση για φυσικό γυαλί, του οποίου η εμφάνιση στον αρχαίο κόσμο δεν έχει προηγηθεί της αρχής της Αυτοκρατορικής εποχής.

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Δήλου

Ενδέχεται η ταυτότητα του κτίσματος, το οποίο ανέσκαψε ο Α. Πλασσάρ και ονόμασε Συναγωγή, να έχει αμφισβητηθεί, αυτό όμως που δεν αμφισβητήθηκε ποτέ είναι η παρουσία Εβραϊκής κοινότητας στη Δήλο. Είναι σαφές από τις επιγραφικές μαρτυρίες, ότι υπήρξε Εβραϊκή κοινότητα, η οποία διατηρήθηκε μέχρι τον 2ο μ.Χ. αιώνα. Οι γραπτές μαρτυρίες που πιστοποιούν την

Αίθουσα «Β»: Η μαρμαρίνη αφίδα, μέρος του δαπέδου και μέρος του νότιου τοίχου. Διακρίνεται μέρος του δυτικού τοίχου

Αίθουσα «Β»: Ο νότιος τοίχος και τα μαρμάρινα έδρα

παρουσία αυτή των Εβραίων στη Δήλο είναι οι εξής:

1) 139 π.Χ.: Βιβλίο των Μακκαβαίων Ι, 15. Ο Λούκιος, Ρωμαίος Ύπατος, έστειλε σε διάφορους βασιλείς και χώρες επιστολή - εγκύκλιο, με την οποία διατάσσει να μην εκδιώκονται οι Εβραίοι. Ανάμεσα στους παραλήπτες εμφανίζεται και η Δήλος (στίχος 23). Συνεπώς, η παρουσία Εβραϊκής κοινότητας στο νησί είναι δεδομένη.

2) Τέλος του 2ου προς αρχές του 1ου π.Χ. αιώνα: ID-2616 (κατάλογος υπογραφών που βρέθηκε στο Σεράπειο C) Στήλη 2, στίχος 53ος "Πραῦλος Σαμαρεὺς". Ο Π. Ρουσσέλ (P. Roussel) έχει καταλήξει στο ότι ο Πραῦλος ήταν Εβραίος. Ο ίδιος επίσης, για την περίπτωση του Θεόδοτου, γιου του Διόδωρου, επιμελητοῦ της Δήλου το 102/1, αναρωτιέται "αν δεν ήταν Εβραϊκής καταγωγής" (Βλέπε Juif d'après P. Roussel, CE, σελ. 174 και L. Robert, Hellenica, III, σελ. 102, contra: F. Durrbach, Choix, σελ. 264, N.1).

3) Ίδια χρονολογία (τέλος του 2ου προς αρχές του 1ου π.Χ. αιώνα): ID-2532, 1 και 2. Δύο επιτάφιας στήλες που προέρχονται από τη Ρήνεια. Η μία βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Αθηνών και η άλλη στο Βουκουρέστι (προφανώς βρέθηκε κατά τις ανασκαφές του 1772). Στη στήλη του Βουκουρεστίου (ID-2533, I) είναι χαραγμένα υπωμένα χέρια και αυτός που αφιερώνει παρακαλεί το Θεό Ύψιστο να τιμωρήσει το δολοφόνο μιας γυναίκας, της Μαρθίνα (Marthine). Στη στήλη των Αθηνών (ID-2533), το κείμενο είναι το ίδιο, με τη διαφορά ότι το όνομα της γυναίκας είναι Ηράκλεια.

4) Εποχή του Ιουλίου Καίσαρα: Ιώσηπος ANT. JUD. XIV, 10, 8. Επιστολή ενός Ρωμαίου Μαγίστρου, το όνομα του οποίου δεν προκύπτει με βεβαιότητα από τα χειρόγραφα. Στην επιστολή αυτή αποδίδεται μομφή στους

Εβραίους της Δήλου ως εξής: "Ενέτυχόν μοι οι Ιουδαίοι εν Δήλῳ και τινες των παροίκων Ιουδαίων".

5) 48 π.Χ.: Ιώσηπος, ANT. JUD. XIV, 10, 14. Οι Εβραίοι της Δήλου εξαιρούνται της στρατιωτικής θητείας.

6) 6 μ.Χ.: ID-1586. Καθιέρωση ναού του Αθηναϊκού λαού και των κατοίκων της Δήλου προς τιμήν του Ηρώδη, Τετράρχη της Γαλιλαίας. Η πιο πάνω χρονολογία αναφέρεται στο έργο "Choix" του F. Durrbach σημειώνει: "Ίσως η παρουσία Εβραίων στο νησί έδωσε αφορμή για να γίνουν οι αναφορές αυτές" (οι σχετικές με την καθιέρωση του ναού).

Συμπερασματικά, είναι φανερό ότι η παρουσία μιας Εβραϊκής Κοινότητας στη Δήλο αναφέρεται σαφώς στα κείμενα μέχρι το 44 π.Χ. και εμμέσως μέχρι το 6 μ.Χ., δηλαδή αμέσως αφοτό ο πληθυσμός της Δήλου υπέστη αισθητή μείωση.

Η μελέτη για τη Συναγωγή μας επιτρέπει να δεχθούμε ότι η Εβραϊκή Κοινότητα της Δήλου διατηρήθηκε μέχρι τον 2ο μ.Χ. αιώνα. Τέλος, τα στοιχεία για την εβραϊκή παρουσία στο νησί δείχνουν ότι αυτή δεν περιοριζόταν μόνο στην περιοχή της Συναγωγής. Μερικά μέτρα προς βορρά του κτίσματος, μέσα στα ερείπια που δεν έχουν ακόμη ανασκαφεί, βρέθηκαν δύο επιγραφές μιας άγνωστης τότε αιρέσεως, των Σαμαρειτών. Οι επιγραφές αυτές αναφέρουν: "Οι Ισραηλίτες της Δήλου αποτίουν συνεισφορά στο ιερό Γκαριζίμ".

Το βουνό Γκαριζίμ βρίσκεται κοντά στην αρχαία πόλη Συχέμ της Παλαιστίνης, όπου βρισκόταν και ο Σαμαρειτικός ναός εφάμιλλος του ναού της Ιερουσαλήμ. Υπάρχουν ακόμη σοβαροί λόγοι να θεωρούμε ότι ένα σπίτι της συνοικίας του Σταδίου ήταν εβραϊκή κατοικία. Εάν αυτό ισχύει, η εβραϊκή παρουσία που πιστοποιείται αρχαιολο-

ίνα της αίθουσας.

Αίθουσα «Δ»: Ο βορεινός τοίχος. Στο βάθος διακρίνεται η συνοικία του Σταδίου

γικά πρέπει να βρισκόταν σε έναν ευρύτερο τομέα γύρω από τη Συναγωγή.

Συμπερασματικά

Όταν, το 1913, ο Α. Πλασσάρ τελείωσε την ανασκαφή του κτίσματος, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το οικοδόμημα αυτό ήταν Εβραϊκή Συναγωγή. Η εκδοχή αυτή έγι-νε αρχικά δεκτή, αλλά το 1935 απορρίφθηκε εξ ολοκλή-ρου από τον Μπ. Ντ. Μαζούρ. Ο Ε. Γκούντιναφ (Ε. Goodenough) χωρίς να επαναλάβει τις αντιρρήσεις Μα-ζούρ, αποδέχεται την ερμηνεία του Α. Πλασσάρ στο έργο του "Ιουδαϊκά Σύμβολα" (τόμος II, σελ. 71 - 75), ενώ ο Λ. Ρομπέρ (L. Robert) αναφερόμενος στο θέμα αυτό σημειώ-νει ότι "πρέπει να πρόκειται για Συναγωγή".

Αυτή είναι άλλωστε και η άποψη του Φ. Μπρουνώ, ο ο-ποίος είναι και ο αρχαιολόγος που ανέλυσε και μελέτησε το θέμα στο σύνολό του, με όλα τα στοιχεία που προέ-κυψαν από την ανάκαλυψη του κτίσματος (1912) έως τις μέρες του (1962). Ο Φ. Μπρουνώ είναι αυτός ο οποίος α-πέδειξε ότι το κτίσμα υπήρξε Εβραϊκή Συναγωγή, στηριζό-μενος σε δύο δεδομένα, τα επιγραφικά και τα αρχιτεκτο-νικά.

Τα επιγραφικά δεδομένα

Ως προς τα επιγραφικά δεδομένα, μελετώντας τις ελά-χιστες επιγραφές που σώθηκαν, έκανε τις εξής παρατηρή-σεις:

✓ Η προσωπικότητα του "Θεού Υψίστου": Ξεκινώντας από το σίγουρο γεγονός, που άλλωστε δεν αμφισβητήθη-κε ποτέ, ότι το κτίσμα υπήρξε ιερό του "Θεού Υψίστου", ε-

πειδή στις τέσσερις επιγραφές που βρέθηκαν στο μνημείο αναφέρεται το θείο όνομα. Από αυτές, οι τρεις είναι αφιε-ρώματα στο "Θεό Υψιστο" και η τέταρτη στον "Υψιστο". Η πέμπτη επιγραφή (ID 2329) βρέθηκε στη συνοικία του Σταδίου και δεν φέρει θεϊκό όνομα.

Όπως είχε σημειώσει και ο Α. Πλασσάρ, ο παγανι-σμός την εποχή που χεράχθηκαν οι επιγραφές αυτές, δό-ξαζε έναν "Δία Υψιστο", ο οποίος ενδέχεται να ονομαζό-ταν και "Θεός Υψιστος". Όπως άλλωστε αναφέρει και ο Μπ. Ντ. Μαζούρ σχετικά με το ιερό του "Δία Υψίστου" στην Πνύκα των Αθηνών, "ο Δίας λατρευόταν ως ιαματι-κή θεότητα" και ονομαζόταν "Δίας Υψιστος", "Υψιστος" και "Θεός Υψιστος". Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημά-νουμε ότι το όνομα του "Δία Υψίστου" δεν εμφανίζεται στις επιγραφές που βρέθηκαν και ότι ο "Δίας Υψιστος" είχε ένα ακόμη ιερό στη Δήλο, στο βουνό της, την Κύνθο.

Δύο επιτύμβιες επιγραφές που βρέθηκαν στη Ρήνειά (ID 2532) πιστοποιούν ότι οι Εβραίοι της Δήλου πίστευαν στον "Θεό Υψιστο".

✓ Ακόμη, ο Μπ. Ντ. Μαζούρ αναφερόμενος στα ευρη-ματα της Πνύκας των Αθηνών στο ιερό του "Διός Υψί-στου", σημειώνει ότι αυτά είναι μαρμαρίνες πλάκες που φέρουν ανάγλυφες παραστάσεις ιαθέντων μελών του σώ-ματος (μάτια, πόδια, κ.λπ.), ενώ αναφέρουν και το πότε ε-γινε η ίαση. Αντίστοιχα, στη Δήλο, και συγκεκριμένα στην Εβραϊκή Συναγωγή της, υπάρχουν κιονίσκοι ή βά-σεις ορθογώνιες. Αγνωούμε τι έφεραν οι βάσεις αυτές, πι-θανότατα όμως χρησιμοποιούν για τον ίδιο σκοπό.

✓ Αναφορικά με το τυπικό των επιγραφών που βρέθη-καν, η αφιέρωση της επιγραφής (ID 2329) έχει γίνει "επί προσευχή". Ο Α. Πλασσάρ φαίνεται να αποδίδει στην έκ-φραση αυτή τοπική αξία. Ο Μπ. Ντ. Μαζούρ μεταφράζει:

"Σε πλήρωση ή σε επιδίωξη μιας προσευχής". Χωρίς αμφιβολία έχει δικιο, αλλά η "προσευχή" παραμένει ένας όρος ουσιαστικά Εβραϊκός και, όπως σημειώνει ο Α. Ρομπέρ, "δεν βλέπουμε πώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε τον όρο "προσευχή" ακόμα και χωρίς να χαρακτηρίσουμε το ίδιο το κτίριο της Συναγωγής έξω από το Εβραϊκό θρησκευμα".

✓ Τα ονόματα αυτών που έκαναν τις αφιερώσεις δεν μας παρέχουν κανένα τεκμήριο. Είναι ελληνικά. Είναι όμως πασίγνωστο ότι πολλοί εξελληνισθέντες Εβραίοι δεν έφεραν εβραϊκά ονόματα.

Συνοψίζοντας, το κτίσμα είναι το ιερό ενός θεού, ο οποίος αναφέρεται τέσσερις φορές ως "Θεός Ύψιστος" και ποτέ ως "Ζεός Ύψιστος". Ο θεός Ύψιστος υποδηλώνει συχνά τον "Γιαχβέ" στον ελληνικό κόσμο και στη Δήλο, δύο επιτύμβιες επιγραφές πιστοποιούν ότι αυτό είναι το όνομα που έδιναν οι Εβραίοι στο θεό τους, ενώ σύγχυση προκαλείται ανάμεσα στον ιουδαϊκό Ύψιστο και τον παγανιστικό Ύψιστο.

Τέλος, η "προσευχή" - είτε η λέξη σημαίνει "Συναγωγή" ή πιο πιθανά "προσευχή" - δεν μπορεί να υπάρξει σαν έννοια παρά μόνο μέσα σ' ένα εβραϊκό πλαίσιο.

Τα αρχιτεκτονικά δεδομένα

Ός προς τα αρχιτεκτονικά δεδομένα, είναι σίγουρο ότι το ιερό αυτό ήταν αφιερωμένο στο "θεό Ύψιστο". Ο Φ. Μπρουνώ έκανε σχετικά τις εξής παρατηρήσεις:

✓ Το σχέδιο της Συναγωγής δεν έχει τίποτα το παράξενο. Μαζί με τις Συναγωγές τις επονομαζόμενες "της Γαλιλαίας", κτισμένες σε ρυθμό "Βασιλικής", υπάρχει ένας άλλος τύπος, ο πιο αντιπροσωπευτικός των αρχαίων Συναγωγών, αυτός της Daura Europos. Η συγκεκριμένη Συναγωγή βρίσκεται μέσα σε ένα καθημερινό σπίτι στη Δούρα και περιλαμβάνει μια αίθουσα συγκεντρώσεων, πριν από την οποία υπάρχει ένα προαύλιο με περιστύλιο, όπου φυλάσσονται τα λειτουργικά αντικείμενα. Η πιο πάνω ομοιότητα είναι εκπληκτική με το πρώτο καθεστώς της Συναγωγής της Δήλου (πριν δηλαδή από την κατασκευή του τοίχου που χωρίζει την αίθουσα "Α" από την αίθουσα "Β" και πριν από την απόφραξη των θυρών, με τις οποίες επικοινωνούσε η αίθουσα "Α" με την αίθουσα "Γ" (βλέπε σχέδιο 3, σημεία 1, 2 και 3).

✓ Στο δεύτερο καθεστώς, το ιερό της Δήλου διατηρεί μια δομή πολύ συγγενή με το πρώτο. Μια μόνο λεπτομέρεια είναι αρκετά ενδεικτική. Όταν οι αίθουσες "Α" και "Β" σχημάτιζαν μια ενιαία αίθουσα (πρώτο καθεστώς), η πρόσβαση γινόταν από την αίθουσα "Γ" με τις τρεις θύρες (βλέπε σχέδιο 3, σημεία 1, 2 και 3), οι οποίες βρίσκονταν ανοιγμένες στον ανατολικό τοίχο της τότε αίθουσας "ΑΒ". Από τη στιγμή που η "ΑΒ" βρέθηκε αποκλεισμένη από πρόσβαση προς τη δύση, το βορρά και την ανατολή, η μόνη της επικοινωνία προς τα έξω ήταν οι τρεις θύρες που ανοίχτηκαν στον νότιο τοίχο προς την αίθουσα "Β" (βλέπε σχέδιο 3, σημεία 5, 9 και 10).

Κατ' αυτή τη διάταξη διατηρούνται οι τρεις θύρες, οι οποίες αποτελούν αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό των Συναγωγών. Συνεπώς, η αλλαγή αυτή δεν έγινε τυχαία στο κτίσμα της Δήλου. Τα δύο διαδοχικά καθεστώτα, ή έστω και μόνο το πρώτο, ανταποκρίνονται σε μια "χρήση

Συναγωγής" και η αλλαγή της διάταξης των θυρών έγινε χωρίς αμφιβολία για λόγους προσανατολισμού του μνημείου. Εν πάσει περιπτώσει, από την αίθουσα "Β" δύσκολα μπορούσε να απαγορευθεί η πρόσβαση στις γυναίκες.

Ο Α. Πλασσάρ παρουσίασε αυτή τη σκέψη σαν απλή υπόθεση, η οποία όμως απορρίφθηκε από τον Μπ. Ντ. Μαζούρ, που δικαίως παρατήρησε ότι μέσω της αίθουσας "Β" υπήρχε η μοναδική πρόσβαση προς την αίθουσα "Α". Ο χωρισμός όμως ανδρών και γυναικών μέσα στις Συναγωγές δεν φαίνεται να έχει γίνει σεβαστός παντού και ειδικά στη Δούρα, οι γυναίκες γίνονταν δεκτές στον ίδιο χώρο με τους άνδρες.

Τέλος, ο Ε. Γκούντιναφ υπέθεσε ότι όταν η Συναγωγή δεν διέθετε κατάλληλη διάταξη για τον χωρισμό των δύο φύλων, οι γυναίκες έμεναν έξω. Στη Συναγωγή της Δήλου θα τους αντιστοιχούσε η νοτιότερη αίθουσα, δηλαδή η "Β".

• **Η θέση της Συναγωγής:** Η θέση του κτισματος μέσα στην πόλη της Δήλου έχει σχολιασθεί ιδιαίτερα. Ο Α. Πλασσάρ άντλησε τα επιχειρήματά του από το γεγονός ότι η θάλασσα είναι πολύ κοντά στο κτίσμα. Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με τον Μπ. Ντ. Μαζούρ δεν αποδεικνύει τίποτα, αντίθετα του προκαλεί εντύπωση, πώς είναι δυνατόν η Συναγωγή της Δήλου να μην είναι σύμφωνα με τις επιταγές του εβραϊκού Νόμου απομονωμένη από τα άλλα κτίρια της πόλης.

Πάντως, και οι δύο απόψεις κατά τον Φ. Μπρουνώ δεν είναι δυνατόν να παρέμβουν στον διάλογο για την ταυτότητα του κτισματος, δεδομένου ότι πολλές αρχαίες Συναγωγές βρίσκονται κοντά στη θάλασσα. Ως προς το επιχείρημα της μη απομονώσεως του κτισματος μέσα στην πόλη, ο Φ. Μπρουνώ το ανέτρεψε με το δεδομένο ότι η Συναγωγή της Δούρα είναι κι αυτή εγκατεστημένη στο μέσο μιας κατοικημένης συνοικίας.

• **Η εσωτερική διαρρύθμιση:** Η διαρρύθμιση της αίθουσας "Β" και κυρίως της αίθουσας "Α" αντιστοιχεί αναμφισβήτητα σε μια Συναγωγή. Λίγο ενδιαφέρει η επισημάνση του Μπ. Ντ. Μαζούρ ότι η έδρα της αίθουσας "Α" δεν διαφέρει "από τις πολυάριθμες προεδρικές έδρες που βρέθηκαν σε θέατρα και γυμναστήρια". Αυτή η σχηματική ομοιότητα δεν επηρεάζει σε τίποτα τη λειτουργία της έδρας. Στην πραγματικότητα, η έδρα αυτή και τα έδρανα που υπάρχουν αριστερά και δεξιά της θυμίζουν την ανάλογη διάταξη της αίθουσας συγκεντρώσεων στη Συναγωγή της Δούρα.

Γενικότερα, τα έδρανα και η προεδρική έδρα που ονομάστηκε "θρόνος του Μωυσή" είναι χαρακτηριστικά των Συναγωγών, με τη μόνη διαφορά ότι στη Δήλο δεν υπάρχει πάνω από την έδρα το κοίλωμα που προορίζεται για θήκη των ιερών βιβλίων.

✓ Στην αίθουσα συγκεντρώσεων της Δούρα, ο βωμός της Τορά βρίσκεται μόνιμα κατά μήκος του δυτικού τοίχου. Τίποτα παρόμοιο δεν συμβαίνει στη Δήλο. Άλλωστε, στην αρχαία εποχή ο βωμός της Τορά ήταν κινητός.

✓ Ο Μπ. Ντ. Μαζούρ πιστεύοντας ότι αναγνώρισε στο κέντρο της αίθουσας "ΑΒ" μια τετράγωνη βάση, υπέθεσε ότι είναι "ένας βωμός ή άγαλμα" και συμπέρανε ότι αυτό είναι "ξένο προς τις ιουδαϊκές θρησκευτικές επιταγές". Ο τοίχος όμως που χωρίζει την "Α" από τη "Β", περνά πάνω

Αίθουσα "Α": Ο «Θρόνος του Μωυσή» και τα μαρμάρινα έδρανα του δυτικού τοίχου

από αυτή τη βάση (βλέπε σχέδιο 3, σημείο 5). Έτσι, το να υποθέσει κανείς ότι εκεί όντως υπήρχε άγαλμα και θυσιαστήριο, αυτό θα σήμαινε απλώς ότι το κτίσμα δεν ήταν Συναγωγή στο πρώτο του καθεστώς. Θα μπορούσαμε όμως με μεγάλες πιθανότητες να αναγνωρίσουμε τα ίχνη του βωμού της Τορά στο πρώτο καθεστώς της Συναγωγής. Πάντως, ο Φ. Μπρουνώ το 1962 δεν κατόρθωσε να ανακαλύψει ίχνη αυτής της βάσης.

• **Ο προσανατολισμός:** Η Συναγωγή έχει "βoreio-ανατολική αντί για νοτιο-ανατολική κατεύθυνση, που είναι και η κατεύθυνση της Ιερουσαλήμ". Σύμφωνα με τον Μπ. Ντ. Μαζούρ, "ο προσανατολισμός του κτίσματος αντιστοιχεί σε μια ουσιαστική επιταγή της ιουδαϊκής θρησκείας". Αν όμως παρατηρήσουμε προσεκτικά το κτίσμα, θα δούμε ότι δεν είναι καθόλου αυτός ο προσανατολισμός του.

Κατ' αρχήν οι τοίχοι, σε κάποια σχετική κλίμακα, είναι όλοι από βορρά προς νότο ή από ανατολάς προς δυσμάς. Συνεπώς, στο πρώτο καθεστώς, στην αίθουσα "ΑΒ" είχε στραμμένη την πρόσοψή της προς ανατολάς. Στο δεύτερο καθεστώς, ο νότιος τοίχος της "Α", διανοιγμένος με τις τρεις πόρτες του, έχει πρόσοψη στο νότο.

Στο πρώτο καθεστώς, ο ανατολικός τοίχος της Συναγωγής, αυτός που έχει τις τρεις πόρτες, "βλέπει" προς την Ιερουσαλήμ και οι πιστοί, κατά τη διάρκεια της προσευχής έπρεπε συνήθως να είναι στραμμένοι ταυτόχρονα προς την Ιερουσαλήμ και προς τον βωμό της Τορά. Αυτές όμως

οι επιταγές δεν ακολουθούντο κατά γράμμα παντού και πάντα. –

Στη Δήλο όμως, όλα είναι φυσιολογικά. Εάν το πρώτο καθεστώς του κτίσματος αντιστοιχεί σε χρήση Συναγωγής, η πρόσοψη ήταν 100% ανατολική, όπως συνέβαινε και αλλού, σε χώρες δηλαδή που βρίσκονταν δυτικά της Ιερουσαλήμ. Στο δεύτερο καθεστώς, η πρόσοψη με τις τρεις πόρτες βλέπει προς νότο, που είναι και η πραγματική κατεύθυνση της Ιερουσαλήμ. Η θέση του βωμού της Τορά δεν μας είναι γνωστή, δεδομένου ότι ο βωμός ήταν, χωρίς αμφιβολία, κινητός. Άλλωστε, στην αίθουσα "Α" και στην ανατολική και νότια πλευρά της, όπου κανονικά θα ήταν τοποθετημένος ο βωμός της Τορά, δεν βρέθηκαν έδρανα.

• **Η δεξαμενή:** Το συγκεκριμένο σημείο ονομάστηκε δεξαμενή από τον Α. Πλασσάρ, το 1913 και δεν προκάλεσε πολλά σχόλια. Η κατασκευή της όμως έδωσε ένα καινούργιο επιχείρημα υπέρ της ταυτότητας του κτίσματος ως Συναγωγής. Στην πραγματικότητα, ο εξαγνισμός και το λουτρό είχαν πάντοτε μια τελετουργική θέση στον Ιουδαϊσμό. Απόδειξη των πιο πάνω είναι η ανακάλυψη αρχαίων Συναγωγών με πηγές ή νιπτήρες. Η ύπαρξη λοιπόν μιας δεξαμενής ή ενός πηγαδιού μέσα στη Συναγωγή της Δήλου δεν αντίκειται καθόλου προς το εβραϊκό τυπικό. Αλλά και τίποτα δεν είναι πιο φυσικό για τη Δήλο, όπου όλες οι κατοικίες του νησιού ή σχεδόν όλες, είχαν μια ή πολλές δεξαμενές ή πηγάδια.

Είναι γεγονός, ότι δεν δόθηκε μεγάλη σημασία σε κάτι που ήταν ορατό από την ανασκαφή του 1962, ότι δηλαδή η δεξαμενή της Συναγωγής ανήκει σε έναν τύπο μοναδικό στη Δήλο. Οπουδήποτε αλλού, οι δεξαμενές έχουν ένα ντεπόζιτο εντελώς σκεπασμένο, απ' όπου έπαιρναν το νερό από ένα άνοιγμα εφοδιασμένο με λίθινο επιστόμιο. Στη Συναγωγή της Δήλου ήταν εύκολο να περιοριστεί το ντεπόζιτο κτιζοντας έναν υπόγειο τοίχο κάτω απ' αυτόν που χωρίζει την αίθουσα "Β" από την αίθουσα "Δ" και να τοποθετηθεί ένα λίθινο επιστόμιο στην αίθουσα "Β" ακολουθώντας τη συνηθισμένη πρακτική που συναντάμε στη Δήλο.

Έτσι, δεν θα κτιζόταν η αψίδα πάνω από τα πορώδη ελλειψοειδή κομμάτια για πρόσβαση στη δεξαμενή, ενώ αυτή η αψίδα κατασκευάστηκε για να εξοικονομηθεί μια εύκολη πρόσβαση στην πλευρά της δεξαμενής, δηλαδή μέσα στην αίθουσα "Δ". Το υπαίθριο αυτό τμήμα θα μπορούσε να δεχθεί μια απλή κατασκευαστική κλίση ή μια κινητή, ίσως ξύλινη, σκάλα έτσι ώστε να είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί η δεξαμενή για τελετουργικούς εξαγνισμούς. Εν τούτοις, η ερμηνεία αυτή δεν ευσταθεί καθώς η διάταξη της δεξαμενής δεν επιτρέπει την απόρριψη των χρησιμοποιημένων υδάτων.

Συμπερασματικά, τόσο από τα επιγραφικά όσο και από τα αρχιτεκτονικά δεδομένα, γνωρίζουμε ότι υπήρχε στη Δήλο αναμφισβήτητη Εβραϊκή Κοινότητα που ονόμαζε τον θεό της "Θεό Ύψιστο". Επιπλέον, η εξερεύνηση του νησιού αποκάλυψε ένα κτίσμα, του οποίου οι επιγραφές το χαρακτηρίζουν ως ιερό του "Θεού Ύψιστου" και του οποίου η εσωτερική διαρρύθμιση θυμίζει αυτή άλλων Συναγωγών. Θα μπορούσε βέβαια να υποστηριχθεί ότι ο "θεός Ύψιστος" δεν ήταν πάντοτε ο μεγαλύτερος θεός των Εβραίων και ακόμα ότι άλλα ιερά εκτός της Συναγωγής θα μπορούσαν να έχουν παρόμοια διαρρύθμιση.

Καθώς απουσιάζει μια προφανής απόδειξη, ο συνδυασμός των ενδείξεων μας επιτρέπει να χαρακτηρίσουμε το μνημείο αυτό ως Συναγωγή. Είναι σχεδόν αδύνατο να είναι οτιδήποτε άλλο. Η απλή αντιπαράθεση με αυθεντικά εβραϊκά μνημεία ανασκέυσε τις όποιες αντιρρήσεις είχαν διατυπωθεί. Το σύνολο των πληροφοριών που έχουν συγκεντρωθεί μέχρι σήμερα αποδεικνύουν, ότι το κτίσμα που ανέσκαψε ο Α. Πλασσάρ είναι όντως μια Εβραϊκή Συναγωγή.

• **Χρονολογία:** Η διευθέτηση της Συναγωγής είναι μεταγενέστερη της εγκατάλειψης του Γυμνασίου. Αυτό επισημάνθηκε από τον Α. Πλασσάρ, δεδομένου ότι βρέθηκαν στο χώρο της τρεις εντοιχισμένες επιγραφές που προέρχονταν από το Γυμνάσιο. Η επιγραφή IG-1152 ανήγεται στο πρώτο μισό του 2ου αιώνα. Η επιγραφή ID-1923 BIS χρονολογείται από το 126/5 και η επιγραφή ID-1928 είναι των αρχών του 1ου αιώνα.

Το Γυμνάσιο φαίνεται ότι καταστράφηκε μετά από τη λεηλασία του 88. Αλλά ακόμα και αν ληφθεί το όριο αυτό ως χρονολογικός σταθμός, δεν θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τη διεύθυνση της Συναγωγής. Στο χρονολογικό αυτό πρόβλημα ο Μπ. Ντ. Μαζούρ υποστήριξε ατεκμηρίωτα, ότι η Συναγωγή διευθετήθηκε μόνο μετά το 58 π.Χ., όταν η ασφάλεια των θαλασσών και η ειρήνη αποκαταστάθηκαν από την Πομπηία.

Εάν το κτίσμα χρονολογείται μέσα στον 1ο π.Χ. αιώνα, δεν έχει ωστόσο αποδειχθεί ότι υπήρξε ήδη εκεί μια Συνα-

γωγή, εν τούτοις υπάρχουν ενδείξεις που οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα. Αυτές είναι οι εξής:

✓ Δεν είναι δυνατόν να οριστεί με ακρίβεια η χρονολογία του τοίχου που χωρίζει την αίθουσα "Α" από την αίθουσα "Β". Γνωρίζουμε μόνο ότι δεν ανήκει στο αρχικό σχέδιο του κτίσματος, το οποίο πέρασε τουλάχιστον από δύο διαδοχικά καθεστώτα. Επίσης, η διατήρηση των τριών θυρών οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το πρώτο καθεστώς, το οποίο εκτός των άλλων χρονολογήθηκε με ανακρίβεια, αντιστοιχεί ήδη σε χρήση Συναγωγής.

✓ Ορισμένες αφιερώσεις στον "θεό Ύψιστο", αν κριθούν από τη γραφή, πρέπει να χρονολογούνται από τον 1ο π.Χ. αιώνα.

✓ Η έδρα της αίθουσας "Α" παρουσιάζει εκπληκτική ομοιότητα με την έδρα του ιερέως του Διονύσου στο θέατρο των Αθηνών. Η έδρα του θεάτρου των Αθηνών χρονολογείται πιθανώς από τον 1ο αιώνα π.Χ. και η έδρα της Λέσβου, συγγενούς τύπου, χρονολογείται επίσης πιθανώς, σύμφωνα με την επιγραφή της, από του τέλους του 1ου π.Χ. αιώνα.

Τέλος, η έδρα της Συναγωγής της Δήλου θυμίζει τον "θρόνο του Μωυσή", όπως βρέθηκε στο Χοραζίν και στο Χαμάθ της Τιβερίδας. Την ομοιότητα των δύο εδρών - της Δήλου και των Αθηνών - επεσήμανε πρώτος ο Σβ. Ριζόμ και δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι κατασκευάστηκαν την ίδια εποχή. Κατά πάσα πιθανότητα μάλιστα, η έδρα των Αθηνών χρησιμοποιεσε ως πρότυπο για την κατασκευή της έδρας στη Δήλο.

• **Η Συναγωγή της Αυτοκρατορικής Εποχής:** Σχετικά με την ιστορία του μνημείου, το οποίο συνέχισε να χρησιμοποιείται ως Συναγωγή κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων αιώνων της χριστιανικής εποχής, η χρήση του κτίσματος δεν αμφισβητείται διότι:

✓ 41 λυχνίες χρονολογούνται από την αυτοκρατορική εποχή. Εκτός από μία, που είναι των αρχών του 3ου αιώνα, όλες οι άλλες ανάγονται στον 1ο και 2ο μ.Χ. αιώνα, αντιστοιχώντας δε το ένα τρίτο του συνόλου των "Ρωμαϊκών" λυχνιών που βρέθηκαν στη Δήλο. Μια τόσο σημαντική ποσότητα δεν μπορεί να βρισκόταν εκεί τυχαία και μαρτυρεί μια συνεχή χρήση. Τα ευρήματα είναι πολυποίκιλα και δεν έχουν καμία σχέση με την εβραϊκή θρησκεία. Η παγανιστική όμως διακόσμηση στα μικρά αντικείμενα δεν φαίνεται να ενόχλησε ποτέ τους Εβραίους της ελληνιστικής εποχής.

✓ Τα άλλα αντικείμενα που αναφέρθηκαν πιο πάνω χρονολογούνται περίπου από την Αυτοκρατορική εποχή. Ένα υπέρθυρο, ένα βάζο με δακτυλοειδείς πλευρές, τα στόμια υδρορροής και, τέλος, χωρίς καμία αμφιβολία πολυάριθμα κομμάτια από φυσητό γυαλί.

✓ Οι επιγραφές ID-2331 και ID-2333 χρονολογούνται με βάση τη γραφή από τον 1ο ή τον 2ο μ.Χ. αιώνα.

Το κτίσμα δεν σταμάτησε λοιπόν να λειτουργεί κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων αιώνων της χριστιανικής εποχής, γεγονός που πιστοποιείται πάνω απ' όλα από τις 41 ρωμαϊκές λυχνίες. Ακόμη, δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι καμία επιγραφή δεν χρονολογείται από τον 2ο μ.Χ. αιώνα και ότι η λειτουργία του κτιρίου συνέχισε να είναι αυτή μιας Συναγωγής.

Σε περίπτωση που η λειτουργία του κτιρίου είχε τροποποιηθεί, είναι αμφίβολο αν θα είχε διατηρηθεί η αρχική

Αίθουσα -Γ-: Ο δυτικός τοίχος και τα μαρμάρινα έδρανα της βορειοδυτικής γωνίας

διευθετήσή του. Το γεγονός ότι η έδρα και τα έδρανα διατηρήθηκαν στη θέση τους, υποδηλώνει ότι η λειτουργία του κτιρίου δεν είχε αλλάξει μέχρι την εγκατάλειψή του, η οποία φαίνεται ότι συμπίπτει με μια μεγάλη πυρκαϊά. Αυτή η επιμονή της χρήσης του κτιρίου σαν Συναγωγή αμέσως μετά τις καταλήψεις του 88 και του 69 επιβεβαιώνει τις πηγές των κειμένων τις σχετικές με τη διατήρηση Εβραϊκής Κοινότητας στη Δήλο μετά την "εγκατάλειψη" του νησιού.

Αργότερα, η ενδυνάμωση της Διασποράς που παρατηρήθηκε λόγω του πολέμου του 70 μ.Χ. μπορεί επίσης να εξηγήσει εν μέρει την επιμονή υπάρξεως μιας Εβραϊκής Κοινότητας στη Δήλο.

✓ Δεν γνωρίζουμε τί συνέβη στη συνέχεια στη Συναγωγή και στην Εβραϊκή Κοινότητα της Δήλου και παρά το γεγονός ότι οι πυρκαϊές των Συναγωγών αποτελούσαν αρκετά συχνό φαινόμενο στα πλαίσια της διαμάχης Εβραίων και Χριστιανών κατά την εποχή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (235 - 476 μ.Χ.), είναι πάντως δύσκολο να αποδόσουμε τα ίχνη της πυρκαϊάς αυτής στην διαμάχη αυτή. Εν πάσει περιπτώσει, η Συναγωγή δεν ήταν πια σε λειτουργία όταν οικοδομήθηκαν οι πρώτες χριστιανικές εκκλησίες στο νησί. Τρεις λυχνίες του 6ου ή του 7ου αιώνα, διακοσμημένες με επτάφωτες λυχνίες, που βρέθηκαν στην περιοχή του ιερού του Απόλλωνα, δεν αποδεικνύουν προφανώς ότι οι Εβραίοι ζούσαν ακόμα τότε στη Δήλο, δεδομένου ότι το σύμβολο αυτό χρησιμοποιόταν επίσης από τους Χριστιανούς της εποχής αυτής.

Συνοψίζοντας και λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα που ήρθαν στο φως από την αρχαιολογική σκαπάνη των Α. Πλασσάρ, Μπ. Ντ. Μαζούρ και ιδιαίτερα του Φιλίπ Μπρουνώ, καταλήγουμε σε δύο ακόμη γενικής φύσεως συμπεράσματα σχετικά με την Εβραϊκή Συναγωγή της

Δήλου. Το πρώτο είναι το γεγονός ότι δεν είναι πλέον δυνατόν να αμφισβητηθεί η ταυτότητα του κτίσματος και το δεύτερο ότι η Εβραϊκή αυτή Συναγωγή είναι η αρχαιότερη Συναγωγή της Διασποράς του Εβραϊκού λαού".

Ο κ. Δημήτρης Α. Μαυριδερός

είναι Έφορος της Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας της Ελλάδος

Βιβλιογραφία - Πηγές

1. Η. Φύλατς, Βελγική Επιθεώρησης Φιλολογίας και Ιστορίας (περιοδικό), 1922, 1923.
2. Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, Αρχαιολογική Έρευνα της Δήλου, Αθήνα, 1909.
3. Α. Φιλαδέλφειος, Η Δήλος, Αθήνα 1909.
4. Ε.Κ. Στασινοπούλος, Η Δήλος, Σκιαγραφή της ιστορίας της, Αθήνα 1949.
5. "Παρατηρήσεις περί των νήσων Δήλου και Ρηνεϊας και περί εμπορίου, παρά τινός των εμπορευομένων Ελλήνων, εκ της εν Σύρα Ελληνικής τυπογραφίας 1829", Ανοήμιου.
6. Πετρος Τάσος, Δήλος - Μυκόνος, Ιστορία - Τέχνη - Λαογραφία - Σύγχρονη Ζωή, Αθήνα 1978.
7. Γ.Κ. Γιαγιάκης, Μυκόνος, Δήλος, Χθες και σήμερα, Αθήνα 1986.
8. The Israel Exploration Society, Ancient Synagogues revealed.
9. Philippe Bruneau et Jean Ducat, Guide de Delos, Paris 1966.
10. Philippe Bruneau et Jean Ducat, Guide de Delos, Paris 1983.
11. Philippe Bruneau et Jean Ducat, Recherches sur les cultes de Delos a l' époque Hellénistique et a l' époque Imperiale, Paris 1970.
12. A. Plaisant, Revue Biblique, 1914.
13. B.D. Mazur, Studies on Jewry in Greece, Athens 1935.
14. Carl H. Kraeling, The excavations at Dura - Europos, New Heaven 1956.
15. J. Juster, Les Juifs dans L' Empire Romain, I, Paris 1914.
16. E. Fiechter, Das Dionysos-Theater in Athen, Stuttgart, 1935.
17. E. Goodenough, Jewish Symbols, II.
18. E.L. Sukenik, Ancient Synagogues in Palestine and Greece.
19. A. Plaisant, Sur les Juifs à Delos.
20. H.S. Robinson, The Athenian Agora, Princeton, 1959.

Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΩ

Από το βιβλίο του κ. **Βασίλη Σ. Χατζηβασιλείου** "Ιστορία της Νήσου Κω (Αρχαία - Μεσαιωνική - Νεότερη)", έκδοση Δήμος Κω, 1990, παραλαμβάνουμε στοιχεία που αφορούν την **Ισραηλιτική Κοινότητα της Κω**.

Όπως είναι γνωστό, η Κοινότητα αυτή έπαψε να υπάρχει μετά το Ολοκαύτωμα. Σήμερα διασώζεται η Παλιά Συναγωγή (οδός Αθ. Διάκου 4) όπου στεγάζεται το Δημοτικό Πολιτιστικό Κέντρο, το Εβραϊκό Νεκροταφείο (στην Κοινότητα Εξοχής, τοποθεσία "Εβραϊκά Ταφία") και εβραϊκές βίλλες.

Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΚΩΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

"Μεγάλη ώθηση στις τραπεζιτικές αυτές επιχειρήσεις του νησιού έδωσαν και οι Εβραίοι έμποροι με καταθέσεις που είχαν από περιουσίες τους. Δεν αποκλείεται δε την όλη τραπεζική πιστή της Κω να είχαν υπό τον έλεγχό τους, κυρίως κατά τον 1ο π.Χ. αιώνα, οι Ιουδαίοι τραπεζίτες". (σελ. 129).

ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΚΩΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

"Τελέτες που τιμούσαν τους Ρωμαίους Αυτοκράτορες, με αθλητικές επιδόσεις ήταν... τα "Αγρίππεια". Για τη γιορτή αυτή υπάρχουν δύο εκδόχες. Η πρώτη υποστηρίζει ότι πρέπει να είχε αγωνοθετηθεί προς τιμήν του Ρωμαίου στρατηγού και πολιτικού Μάρκου Βιργίνιου Αγρίππα, συζύγου της Ιουλίας, κόρης του Καίσαρα Αυγούστου. Ο Αγρίππας ορίστηκε από τον Καίσαρα ν' αναδιοργανώσει τις ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας, στις οποίες παρέμεινε τέσσερα χρόνια. Με επίσημη παρέμβαση του τότε έδωσε τέλος στις συχνές φιλονικίες που προκαλούνταν μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων στις Ασιατικές πόλεις. Το 15 π.Χ. ο Αγρίππας επισκέφθηκε την πόλη της Κω, όπου είχε αναπτύχθει πολυάριθμη εβραϊκή παροικία και δημιουργούσε προβλήματα στους Έλληνες, με σκοπό να συμφιλιώσει τους κατοίκους της. Εκφράζοντας οι Κώοι την ικανοποίησή τους προς τον Ρωμαίο αρχόντα για την ειρηνική του παρέμβαση, οργάνωσαν τα "Αγρίππεια".

Η δεύτερη εκδοχή είναι ότι η γιορτή πρέπει να όφειλε το όνομα της σ' έναν Ηρώδη Αγρίππα, της οικογένειας των βασιλιάδων και τετραρχών της Ιουδαίας. Γνωρίζουμε, βέβαια, πως ο βασιλιάς Ηρώδης ο Α', ο Μέγας (73 π.Χ. - 4 μ.Χ.) είχε καταθέσει στην Κω ένα ποσό προορισμένο να του εξασφαλίζει στα γυμναστήρια της πόλης αυτής έναν συνεχή τόκο. Την πληροφορία μας δίνει ο Φλάβιος Ιώσηπος (Ιουδαϊκός Πόλεμος, Ι, XXI, II) με τη φράση: "πολλοί δε πόλεις όπως κοινωνοί της βασιλείας και χώραν έλαβον παρ' αυτών γυμνασιαρχίας δε άλλας επετησίους τε και διηνεχέσιν εδωρησάτο προσόδους κατατάξας, όπως Κώοις, ίνα μηδέποτε εκλείπη το γέρας" (σελ. 153).

Η ΚΩΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1912)

• "Στον Κώδικα βρίσκεται επίσης καταχωρισμένη Ποιμαντορική Εγκύκλιος του Μητροπολίτη Καλλινίκου, με ημερομηνία 28 Αυγούστου 1893, όπου συνιστάται στους χριστιανούς να προμηθεύονται τα κεριά για τις ιεροτελεστίες από το παγκάρι των εκκλησιών, γιατί αυτά παράγονται από καθαρό μελίσσο κε-

ρί, αντί εκείνων που πουλούν οι Εβραίοι έμποροι και άλλοι παντοπώλες της Κω, τα οποία σκόπιμα ίσως είναι "ανάμικτα εκ δυσσόδους λίπους και άλλων ακαθάρτων υλών, και διά τούτο εκτός της ρυπαρότητός των διαδίδονται και ανυπόφορον δυσομίαν εν τω Ιερῷ Ναῷ". Βλ. Κώδικα Α', σ. 5 - 7. Πηβλ. Αρχείο, ό.π. σ. 49" (σελ. 376).

• "Ως τα μέσα του 19ου αιώνα μαρτυρείται ότι η Κως είχε πληθυσμό που κυμαινόταν από 8.000 μέχρι 12.000 περίπου κατοίκους. Γύρω στα 1870 ο Προξενικός Πράκτορας της Ελλάδας στο νησί Επαμεινώνδας Αλεξάκης έδωσε στο Γάλλο αρχαιολόγο O. Rayet τις παρακάτω πληροφορίες για τη σύνθεση του πληθυσμού της Κω. Υπολόγισε σε 8.500 τους κατοίκους (4.000 άνδρες και 4.500 γυναίκες). Από τον πληθυσμό αυτό 2.500 ήταν Τούρκοι που κατοικούσαν κυρίως στην πόλη και στο χωριό Κερμετέ. Στο υπόλοιπο νησί οι Τούρκοι κατανέμονταν ως εξής: 30 οικογένειες στο Κονιαριό, 4 ή 5 οικογένειες στην Αντιμάχεια, ισάριθμες στην Κεφαλό και 2 οικογένειες στην Καρδάμενα. Μερικοί από τους Τούρκους ήταν έμποροι, οι περισσότεροι όμως ήταν κηπουροί και γεωργοί. Υπήρχαν επίσης και 30 Εβραίοι που κατοικούσαν στην πόλη και ασκούσαν κυρίως το επάγγελμα του αργυραμοιβού ("σαράφηδες").

Στις απογραφές πάντως που έγιναν μετά το 1881 από τους Τούρκους, οι Κώοι αντέδρασαν δίνοντας ελλιπή στοιχεία από φόβο μεγαλύτερης φορολογίας ή επιβολής υποχρεωτικής στρατολογίας. Έτσι, από το "Ημερολόγιον της Νομαρχίας Αρχιεπαρχών" των ετών 1886 - 87, που θεωρείτο έγκυρη τουρκική πηγή, πληροφορούμαστε ότι ο πληθυσμός της Κω ανερχόταν τότε σε 10.177 ψυχές, δηλαδή 7.680 χριστιανούς, 2.397 μουσουλμάνους, 67 ιουδαίους και 33 αθηγγάνους" (σελ. 395).

• "Το χονδρικό κι εξαγωγικό εμπόριο βρισκόταν στα χέρια δεκά περίπου Κώων μεγαλεμπόρων, που ήταν συχνά χρηματιστές και τραπεζίτες. Δάνειζαν, δηλαδή, με μεγάλους τόκους όλους σχεδόν τους αγρότες - μικροϊδιοκτήτες που είχαν κάποια οικονομική ανάγκη, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να χάνουν τα κτήματα που έβγαζαν ενέχυρο για τα χρέη τους και να μετατρέπονται έτσι σε δουλολάφους των ντόπιων "δεφτερτζήδων". Με το εμπόριο επίσης ασχολούνταν και οι Εβραίοι, που ξεχώριζαν μάλιστα και σαν καλοί υφασματοπώλες" (σελ. 399).

• "Στην πόλη με τις δύο συνοικίες "Χώρας" και "Ασπας", όπου συγκατοικούσαν Έλληνες, Τούρκοι κι Εβραίοι..." (σελ. 401).

• "Από το "Ημερολόγιον της Νομαρχίας Αρχιεπαρχών" πληροφορούμαστε ότι το 1886 η Κως είχε 17 τεμένη, 2 τεκέδες, 8 εκκλησίες (προφανώς ενοριακές) και 1 συναγωγή των Εβραίων" (σελ. 418).

Συνέχεια στη σελ. 23

1987-1992

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΟΜΩΝ

ΤΕΥΧΗ ΚΑΤΑ ΤΟΜΟ:

Τόμος	ΙΑ (1987-'88)	τεύχη	96-101
"	ΙΒ (1988-'89)	"	102-106
"	ΙΓ (1989-'90)	"	107-111
"	ΙΔ (1990-'91)	"	112-116
"	ΙΕ (1991-'92)	"	117-121

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

Α

Αγία Γραφή, 111/7*
Αλβανικός Πόλεμος (28η Οκτωβρίου 1940), 107/3
Ανδρίτσαϊνα, 97/18
Αντισιμιτισμός, 97/7, 97/23, 99/23, 106/9, 106/14, 107/8, 110/2, 114/3, 117/19, 118/28, 120/24
Αουσβιτς (στρατόπεδο), 100/9, 106/5
Ασμα (το) του Τόξου (ποίηση), 111/8
Αρχαιολογία, 111/7

Β

Βαβέλ, 121/18
Βαλντχάιμ Κ., 96/9, 97/8, 104/13
Βαρσοβία Γκέττο, 116/8
Βενιαμίν της Τουδέλης, 111/12
Βουλγαρία, 113/12
Brodsky J., 98/22

Γ

Γέννηση (παιδιού), 114/20
Γερμανοί κι Εβραίοι, 109/αφιέρωμα
Γκουασταλλα Ρ.Μ., 100/3
Γόλγοι, 104/14
Γρηγόριος (Μητροπολίτης Χαλκίδος), 119/14

Δ

Δαβιτζών Εφέντης, 114/18
Διασπορά (Ιουδαϊσμός της -), 119/5
Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, 105/13
"Δίκαιο των Εθνών", 100/4, 101/17

Ε

Εβραίοι, 105/14

Εβραϊσμός - Ελληνισμός, 99/4, 99/13, 118/2 & 3, 121/2, 121/28
Εθνική Αντίσταση, 104/3, 108/12
Εκδόσεις, 115/21, 118/28, 119/30, 121/29
Εκκλησιαστής (Avel - Avelim), 115/17
Ελιγιά Γ., 99/8
Ελληνες και Εβραίοι, 105/3, 105/5, 105/17
Ελληνική Λογοτεχνία, 112/αφιέρωμα
Ελληνικός Εβραϊσμός, 112/αφιέρωμα, 113/αφιέρωμα
Ελληνισμός, 104/21

Επιστολές αναγνωστών: 113/20 Ρ.Α. Μωύση: περί ονοματολογίας των Εβραίων της Ελλάδος, 114/18 Ισ. Μπατή: περί Ι.Κ. Ιωαννίνων και Δαβ. Εφέντη, Γ.Π. Γκίκα: περί του εξωφύλλου του υπ'αρ. 112 τεύχους των ΧΡΟΝΙΚΩΝ, 115/21 Ιω. Παπαμιχαλάκη: περί προσφοράς των Εβραίων στην πνευματική ζωή, Μεν. Καρπούζα: περί των Εβραίων των Ιωαννίνων, 117/14 Στ. Μαθιουδάκη, Κων. Κόκκαλη και Στ. Μαυράκη: περί Ισραηλitisκής Κοινότητας Κρήτης, 117/18 Κων. Κόκκαλη: περί συνταγματάρχου Μορδ. Φριζή, 117/20 Μ. Μάιση: περί Ισραηλitisκής Κοινότητας Χαλκίδος, 120/29 Δ. Κούκουνα: περί Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού και Κ. Λογοθετόπουλου, 121/29 Ελ. Γιουλούντα: οι Κροάτες έσφαξαν Εβραίους στην Κατοχή, Γ. Δαμασκόπουλου: περί Ισραηλitisκής Κοινότητας Τρικάλων και Γ. Κεφαλογιάννη: συγχαρητήρια για τα στοιχεία περί Μακεδονίας.

Επος Αλβανίας 1940, 113/αφιέρωμα
Ευρωπαϊκό Εβραϊκό Συνέδριο, 97/1
Ευρώπη κι Εβραίοι, 115/3

Ζ

Ζωσιμάδες, 111/3

Θ

Θέατρο, 104/11
Θεσσαλονίκη, 120/17

I

Ιερά Εξέταση, 116/7
 Ιερουσαλήμ, 99/7, 111/4
 Ιουδαϊσμός, 97/12, 97/21, 101/2, 104/2, 104/21, 110/3, 108/1, 110/23
 Ιούδας, 111/5
 Ισπανία (Διωγμός Εβραίων), 120/20, 121/5
 Ισραήλ, 99/16, 104/11, 108/19, 118/3, 121/19
 Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών, 97/20
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ανδραβίδας, 117/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Αρτας, 111/3, 111/12, 105/18, 119/18
 Ισραηλιτική Κοινότητα Βέροιας, 105/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου, 97/7, 100/23, 119/20
 Ισραηλιτική Κοινότητα Διδυμοτείχου, 106/17
 Ισραηλιτική Κοινότητα Δράμας, 100/7, 106/4
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ζακύνθου, 121/16
 Ισραηλιτικές Κοινότητες Ηπειρωτικής Ελλάδος, 104/17, 105/8, 106/18
 Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 97/11, 97/21, 100/12-18, 104/20, 106/5, 107/31, 115/20, 119/21, 120/12, 120/13
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων, 106/20, 107/36, 111/3, 115/21
 Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς, 115/4, 118/26
 Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας, 96/7, 97/9, 104/19, 107/5, 110/13, 116/3, 120/26, 121/10
 Ισραηλιτική Κοινότητα Κεφαλληνίας, 115/9, 116/13, 118/22, 118/25, 121/24
 Ισραηλιτική Κοινότητα Κομοτηνής, 96/15
 Ισραηλιτικές Κοινότητες Κρήτης, 101/αφιέρωμα, 102/23, 110/6, 117/αφιέρωμα, 121/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Κω, 96/11
 Ισραηλιτική Κοινότητα Λαρίσης, 102/14, 119/8
 Ισραηλιτική Κοινότητα Μυστρά, 108/14
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ξάνθης, 107/34
 Ισραηλιτική Κοινότητα Παξών, 113/17
 Ισραηλιτική Κοινότητα Πατρών, 117/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Πρεβέζης, 118/27
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ρόδου, 106/8, 110/10
 Ισραηλιτική Κοινότητα Σπάρτης, 99/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων, 98/αφιέρωμα, 102/9
 Ισραηλιτική Κοινότητα Υπάτης, 104/17
 Ισραηλιτική Κοινότητα Φλώρινας, 104/22
 Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδος, 101/19, 114/13, 117/20, 120/20
 Ισραηλιτική Κοινότητα Χανίων, 120/18
 Ισραηλιτική Κοινότητα Χίου, 110/23, 114/9

K

Καίρης Θ., 102/3
 Κοέν Αλμπέρ, 114/19
 Κρητικός πολιτισμός, 113/16

Λ

Λευκάδα, 111/12
 Λιβανός Δ., 101/3
 Λόβιγγερ Ιωσήφ, 116/2, 120/27

M

Μαϊμονίδης, 121/3, 121/5
 Μακεδονία, 120/3

Μαλ Λουϊ, 115/22
 Μάσλου Αβραάμ, 116/27
 Μενορά, 116/23
 Μεσογειακός Εβραϊσμός, 113/4, 113/16
 Μωαμεθανισμός, 121/28

N

Νατζαρή Μαρσέλ, 119/22
 Νεολαία, 104/7
 Νεοφασισμός, 104/7
 Νεχαμά Ιακώβ, 120/16
 Νόμος της Ανταποδόσεως ("Οφθαλμόν αντί οφθαλμού ..."), 118/4
 Ντάγκλας Κέρκ, 115/22
 Νύχτα των Κρυστάλλων, 103/αφιέρωμα

O

Ολοκαύτωμα, 102/23, 104/9, 106/2, 106/13, 107/34, 111/2, 113/8, 114/2, 117/2, 117/4, 118/9, 120/2
 Ονοματολογία (Εβραίων της Ελλάδος), 116/6
 Οράτιος, 105/17
 "Ου φονεύσεις", 116/26

Π

Παιαιστίνη, 105/4
 Πέσach Συμ.- Ααρών, 102/10
 Πιστωτικό σύστημα (στη Θεσσαλονίκη), 120/13
 Πρόσκοποι (13η ομάδα "Μακκαβαίων" Αθηνών), 105/21

P

Ραφαήλ Μωϋσής, 121/28
 Ρενάν Ερν., 110/18
 Ρώυτερ Π. Τζ., 99/12

Σ

Σατωβριάνδος Φρ., 99/15
 Σεφαράντ '92 (εκδηλώσεις), 119/20
 Σίνγκερ Ισαάκ Μπάσεβιτς, 119/16
 Σιωνισμός, 108/7
 Σκηνοπηγία, 107/31
 Σλήμαν Ερρίκος, 114/19
 Σπηριδων (Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος), 102/13
 Σχέσεις Θρησκειών, 115/2

T

Ταυτότητα (δελτία), 119/2
 Τράπεζα της Ελλάδος, 113/5
 Τσβάιχ Στέφανος, 108/17

Φ

Φελλούς Ρ., 99/7
 Φιλανθρωπία, 108/1
 Φόρντ Χένρυ, 117/19
 Φριζής Μορδ., 107/4, 113/5
 Φυλακτά Εβραϊκά, 114/2

X

Χασκίλ Στέλλα, 120/28
 Χιλιασμός, 96/13
 Χριστιανισμός, 104/10, 107/2

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Α

Ααρών Σ., 105/19
 Αθανάσιος (Μητροπολίτης Κερκύρας), 104/19
 Αϊνσταϊν Αλβ., 105/14
 Αλεξίου Θ., 104/13
 Αλτσέχ Μωϋσής, 108/7
 Αναγνωστόπουλος Διον., 100/7, 106/4
 Αναγνωστάκης Μανώλης, 112/9
 Ανδρεάδης Α., 117/5
 Ανδρόνικος Μ., 120/2
 Αποστολάτος Γερ., 120/27, 121/24
 Αράρ Ιάκ., 99/3, 101/2

Β

Βαϊτσέκερ (φον) Ρ., 99/6, 106/2
 Βαρβιτσιώτης Τάκης, 112/9
 Βαρλάς Μ., 99/16
 Βασιλάκου Αγγ., 114/19
 Βασιλικός Βασ., 112/10
 Βαφόπουλος Γ.Θ., 112/15
 Βενέζης Ηλίας, 111/14, 112/29
 Berard V., 115/4
 Βίζελ Ελι, 107/8
 Vita (di) Donino, 117/17
 Βιτάλ Ν., 105/23
 Bloch Joseph - Samuel, 118/7
 Bowman Steve, 117/15
 Βουρβούλη Γκέλη, 119/16
 Brodsky J., 98/21
 Bronfman E., 98/3
 Βυζαντινός Νίκος, 110/23

Γ

Γιανναροπούλου Ιωάννα, 108/4
 Γιαννόπουλος Ν., 105/8, 106/18
 Γραμματόπουλος Κ.Μ., 121/18

Δ

Δασκαλάκη Κ., 97/20
 Δεληκωστόπουλος Αθ., 96/13
 Δεμπόνος Αγγελο-Διονύσης, 115/9, 116/13
 Δενδίας Μιχ., 111/12
 Δημητρίου Δημ., 104/3
 Δημοτάκης Γ., 101/11
 Διαμαντόπουλος Ιακ. 107/4
 Δούδος Γ., 99/23, 106/14, 108/19

Ε

Εγγονόπουλος Ν., 112/35

Ζ

Ζακς Νέλλη, 114/8
 Ζερβού Αγγελική, 110/21
 Ζευγαδάκης Ν., 101/12
 Ζησιάδης Λεωνίδας, 116/24
 Ζούμπος Γιώργος, 97/9, 107/5, 110/13, 113/17, 121/10
 Ζωγραφάκης Γ., 111/6
 Ζώης Λεωνίδας, 121/16

Θ

Θεοτοκάς Γ., 112/39
 Θωμόπουλος Σ., 107/11

Ι

Ιωακείμ (Μητροπολίτης Δημητριάδος), 102/3
 Ιωαννίδης Στ., 107/34
 Ιωάννου Γιώργος, 112/40

Κ

Καβάφης Κ.Π. 112/43
 Καζαντζάκης Νίκος, 112/44, 121/9
 Καζαντζής Τόλης, 112/54
 Καλλιατάκη - Μερτικοπούλου Ι., 117/8
 Καλλίας Κων., 113/3
 Καλό Γουσταύος, 121/2
 Καλογήρου Δημ., 121/3
 Καλιφιώτης Στ., 100/9
 Καμπανέλλης Ιακ., 112/55, 114/2
 Καραγάτσης Μιχ., 112/62
 Καρακαντάς Στ., 100/18
 Καρέλη Ζωή, 112/67
 Καρποντζόγλου Τ., 98/23
 Καφταντζής Γ., 112/69
 Καψάλης Κ., 104/17
 Κοέν Α., 97/12
 Κοκκιντζής Ν., 112/75
 Κοκκαλίδου - Ναχμία Νίνα, 112/70
 Κολ Χέλμουντ, 96/4, 109/αφιέρωμα
 Κόντη Βούλα, 115/7
 Κοπιδάκης Μιχ., 104/21
 Κορνάρος Βιτσέντζος, 112/85
 Κουνενάκη Πέγκυ, 119/22
 Κοφινιώτης Ευθ., 105/4, 113/4
 Κραψίτης Β., 99/8
 Κύρου Δημ., 116/26
 Κυρτάτος Δ., 104/21
 Κωνσταντίνης Μωϋσής, 113/12, 115/7, 121/28

Λ

Λαμπρίας Τάκης, 120/17
 Λαμπρινός Γιώργος, 112/93
 Lawless R., 98/5
 Λασκαράτος Ανδρέας, 118/22
 Λαχάς Κ., 99/11
 Levi Doro, 117/17
 Λεβής Μίνως, 113/5
 Λεονταρίτης Γ.Α. 120/24
 Λευκαδίτης Βασ., 107/4
 Λιάπης Γ., 102/20
 Λίποβατς Θάνος, 107/9, 114/3
 Λουκάτος Δ., 111/5

Μ

Μαΐσης Μάριος, 119/14
 Μαλεβίτσης Χρ., 104/2
 Μαντζανάς Κ., 113/15
 Μαντζουλίνου Αλ., 97/19

Μαντούβαλου Μ., 102/3
 Μάρκογλου Προδρ., 112/98
 Μάρκου Δημ., 119/18
 Μάρτης Ν., 105/3
 Μάρτης Τ., 98/22
 Μάτσας Ιωσ., 107/36
 Μαυριδερός Δημ., 120/18
 Mahon Gerard, 115/2
 Μελετόπουλος Μ., 104/7
 Μενάρδος Σ., 104/14
 Μητροπολίτης (Ζιχνών & Νευροκοπίου) Σπυρίδων, 120/12
 Μητροπούλου Κωστούλα, 112/103
 Μητσακάκης Νίκος, 117/12
 Μιζάν Ηλ., 105/18
 Μοντεσκιέ, 110/2
 Morin Edgar, 121/28
 Μουστάκης Γεώργιος, 118/27
 Μπακόλας Ν., 112/108
 Μπακόπουλος Κων., 113/8
 Μπατής Ι., 104/23
 Μπενάκης Θ., 111/2
 Μπέντς Β., 103/3
 Μπέσου Ι.Μ., 97/18
 Μπεράτης Γιάννης, 112/15
 Μπόνης Κων., 107/2
 Μοσχόπουλος Διον., 116/3
 Μωϋσής Ασέρ, 120/3
 Μωϋσής Δαυίδ, 118/9
 Μωϋσής Εσδράς, 99/4, 102/14, 114/20, 119/8

Ν

Ναρ Αλμπέρτος, 100/12
 Νεγρεπόντης Γιάννης, 112/17
 Νικολαΐδης Ι.Α., 112/118
 Νικολακάκης Μίνως, 117/9

Ξ

Ξένος Στεφ., 110/23

Ο

Οικονόμου Γ., 111/3
 Ουΐλιαμς Τζ. Χ., 96/9

Π

Παλαμάς Κωστής, 108/7, 112/18
 Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., 112/119
 Παντελεήμων (Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης), 108/2
 Παπαγεωργίου Χρήστος, 115/20
 Παπαδιαμάντης Αλεξ., 112/131
 Παπανδρόπουλος Αθανάσιος, 118/29
 Περγικίδης Κυρ., 110/18
 Πέτρης Τ., 104/11
 Πετροκόκκινος, 114/9
 Προφέτα Σ., 106/5

Ρ

Ραζίς - Γιαλατσάτος Γεράσιμος, 118/25
 Ράλλης Γ., 96/7
 Ράου Γ., 96/8
 Ρεϊνάχ Θεοδ., 110/3

Ρενάν Ερν., 105/17
 Rosa (la) Vincenzo, 117/17
 Ρούσσο Ισ., 107/3

Σ

Σαββόπουλος Ευ., 101/15
 Σακελλαρόπουλος Σ., 105/17
 Σακκέτος Α., 120/12
 Σαλαπασίδης Ιω., 97/15, 104/20
 Σγουράκης Ν., 110/6
 Sheridan Michael, 117/2
 Σιακκής Ιωσήφ, 105/5, 120/20
 Σιδηρόπουλος Ν., 105/15
 Σικελιανός Αγγ., 100/3
 Σιμπή Μπαρούχ, 108/1
 Σμιτ Χ., 103/17
 Σουλτάνης Ευ., 100/6
 Σπανάκης Στέργιος, 101/10, 117/8, 121/15
 Σπαντιδάκης Θρ., 101/8
 Στάλιος Ζαφ., 100/19, 108/18
 Στάρκης Γιάννης, 112/137
 Σταυρουλάκης Ν., 114/21
 Σφενδόνης Ν., 107/31

Τ

Τζάλλας Κίμων, 112/149
 Τζιόβας Φρίξος, 112/154
 Τζόκας Λ., 106/13
 Τολστόϊ Λ., 102/19
 Τρακάκης Αλ., 113/16
 Τριανταφύλλου Θ., 98/8
 Τριάρχης Φ., 120/12
 Τσερκέζης Β., 106/17
 Τσινικόπουλος Δ., 111/8, 115/17

Φ

Φαράκος Αγ., 99/7
 Φιλάρετος Γ., 114/17
 Φόρνης Μποχώρ, 114/13
 Φρόνιμος Ευ., 101/3

Χ

Χαλκιά Μ., 100/2
 Χαραλάμπους Μάριος - Μαρίνος, 112/156
 Χάρης Πέτρος, 121/19
 Χατζηβασιλείου Β.Σ., 96/11
 Χατζής Δημ., 112/156
 Χατζόπουλος Γιάννης, 118/28
 Χεκίμογλου Ευ., 120/13
 Horkheimer Max, 115/3
 Horpe Hans - Joachim, 113/12
 Χρήστου Π., 119/5
 Χριστιανόπουλος Ντίνος, 112/170
 Χριστινίδης Α., 106/9
 Χριστόπουλος Παν., 117/3

Ψ

Ψαθάς Δημ., 112/172

* Ο πρώτος αριθμός αναφέρεται στο τεύχος κι ο δεύτερος στη σελίδα του συγκεκριμένου τεύχους.

Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΩ

**Η Συναγωγή της Κω σήμερα
(φωτογραφία του Εβραϊκού
Μουσείου Ελλάδος)**

Η ΚΩΣ ΕΠΙ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

«Ο πληθυσμός της Κω κατά την πρώτη περίοδο της Ιταλοκρατίας, όπως αλλωστε και προγενέστερα, απαρτιζόταν κατά την συντριπτική του πλειοψηφία από το ελληνικό στοιχείο, την πολύ μικρή μειονότητα των Τούρκων κι ελάχιστους Εβραίους. Με τον τεματισμό της Τουρκικής Κατοχής και την εναρξη της Ιταλικής το 1912, τα σώζομενα δημογραφικά στοιχεία της Κω συμφωνά με τους υπολογισμούς της Jeanne Z. Stephanopoli, δίνουν πληθυσμό 14.550 Έλληνες και 2.023 Τούρκους. Το 1917 ο πληθυσμός του νησιού, όπως δόθηκε από τις Ιταλικές Αρχές και δημοσιεύτηκε από τον Tommaso R. Cerone στην πραγματεία του: "Nel Dodecaneso" του 1920 ήταν 15.075 κάτοικοι. Η επίσημη απογραφή των Ιταλών του 1922 έδωσε πληθυσμό 16.169 κατοίκους. Από αυτούς, 11.385 ήταν Ορθόδοξοι, 4.662 Μουσουλμάνοι, 66 Εβραίοι και οι υπόλοιποι Ιταλοί, κρατικοί κυρίως υπάλληλοι» (σελ. 483).

• «Στην Κω ελάχιστοι Εβραίοι, όπως ο Menascé και ο Levi Touriel, θα παραμείνουν οι βασιλιάδες της αγοράς και θα κάνουν μάλιστα τους τραπεζίτες μέχρις ότου ιδρυθεί το Υποκατάστημα της Τράπεζας της Σικελίας (Banco di Sicilia)" (σελ. 481). Περι των ιδίων και στη σελ. 556.

• «Ως το 1935 θα σχεδιασθούν και θ' ανεγερθούν η Συναγωγή των Εβραίων...» (σελ. 547).

• «Ο Mario Segre (1904 - 1944), διδάκτορας του Πανεπιστημίου του Μιλάνου και εταίρος της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής της Αθήνας, ήταν εβραϊκής καταγωγής. Όταν άρχισε ο διαγμός των Εβραίων, τον απέλυσαν από την Πανεπιστημιακή του έδρα και αφού τον απαγόρευσαν να μπαίνει σε βιβλιοθήκες και δημόσια κτίρια, τον έπιασαν τελικά οι Γερμανοί χιτλερικοί και τον έστειλαν στο 'Αουσβιτς, όπου τον εξετελέσαν μαζί με τη γυναίκα του και τον μικρό γιο του στις 24 Μαΐου του 1944. Ο άτυχος αυτός επιστήμονας άφησε ένα περιπουδάστο επιγραφικό έργο για την Κω, το οποίο και επισημαίνουμε: "Epigramma di Cos" στο Historia 7 (1933), σ. 206 - 208. "Iscrizioni dell' Odeon di Co" στο Historia 8 (1934) σ. 429 - 452. "Nuove iscrizioni da Co" στο Aevum 9 (1935) σ. 254. "Due leggi sacre dell' Asclepieo di Co" στο Riv. Storia Arte, 6 (1937 - 1938) σ. 191 - 198. "La legge Ateniese sull' unificazione della moneta" στο Cl. Rh. 9 (1938) σ. 151 - 178. "Epigrafica" στο BSAA 1937 σ. 286 - 298. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μονογραφίες του: "Κρητικός πόλεμος" στο

Riv. di Filol. Istr. Class. LXI, 1933, σ. 365 - 392. "Grano di Tessaglia a Co" στο Riv. Filol. LXII 1934, σ. 169 - 193. "Documenti di Storia Ellenistica" στο Rend. Pont. Acc. Arch. 17 (1940 - 41), σ. 21 - 38. "L' Institution des Nikephoria de Pergame" στο Hellenica 5 (1948) σ. 102 - 128 (σελ. 555).

Η ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΗΨΗ, ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΕΞΟΝΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΚΩ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩ- ΣΗΣ ΤΟΥ ΑΟΥΣΒΙΤΣ

«Το καλοκαίρι του 1944 ένα ξαφνικό γεγονός θα συλλογιστεί τους Κώους. Η δραματική σύλληψη, μεταφορά κι εξόντωση των Εβραίων της Κω' σε στρατοπέδο συγκέντρωσης στο Auschwitz. Δύο φορές τον Ιούνιο αυτής της χρονιάς ο Γερμανός Στρατιωτικός Διοικητής του νησιού Συνταγματάρχης Rul θα θέσει τον Ιταλό Διοικητή της Αστυνομίας Zucchelli το αμείλιχτο ερώτημα αν υπάρχει κατάλληλος χώρος για μια ενδεχόμενη συγκέντρωση των Εβραίων και θα πάρει την απάντηση ότι "ο χώρος θα βρεθεί". Με τον τρόπο αυτό ο αντιναζίστης Rul ήταν σαν να προειδοποιούσε τους ανυποψίαστους Εβραίους του νησιού για τη λαιλαπα που σε λίγο θα ξεσπούσε σε βάρος τους, γιατί ο Zucchelli χωρίς να χάσει καιρό έσπευσε να ενημερώσει σχετικά τον Πρόεδρο της Κοινότητας Χαΐμ Μενασέ, να τον επισημάνει πόσο διομενής ήταν η θέση των ομοφύλων του και να τον υποδείξει πως πρέπει να φύγουν το συντομότερο από το νησί για να σώσουν τις ζωές τους. Ο Zucchelli αλλωστε, ήταν αποκατασμένος να χορηγήσει στους Εβραίους πλαστά έγγραφα; από τα οποία να προκύπτει η τουρκική τους ιθαγένεια, ελπίζοντας έτσι ότι θα έσωζε όσο γινόταν περισσότερους.

Ο Χαΐμ Μενασέ έδωσε αργικά την εντύπωση ότι οι Εβραίοι θα 'φύγαν, πράγμα όμως που δεν έγινε. Σε δεύτερη συνάντησή του Μενασέ και των αδελφών του Μάρκου και Μωϋσέ (ή Μωϋζέ) με τον Zucchelli, ο Ιταλός Αστυνομός άκουσε τον Μωϋσέ να λέει πως δεν θα συμβεί κακό στους Εβραίους της Κω, όπως τον είχε διαβεβαιώσει άτομο της εμπιστοσύνης των Γερμανών.

Την Κυριακή 23 Ιουλίου θα σταλεί στην Κω από τη Γερμανική διοίκηση των Ταγμάτων Ασφαλείας και της Αστυνομίας Ελλάδος το ακόλουθο ραδιοτηλεγράφημα: "Ο Διοικητής της Αστυνομικής Ασφάλειας Ελλάδος σκοπεύει την απέλαση των Εβραίων από το νησί. Να διεκπεραιωθεί (η απέλαση) από τη μυστική αστυνομία, στην οποία η στρατιωτική εξουσία οφείλει να παράσχει υποστήριξη. Όλοι οι Εβραίοι κάθε φύλου και ηλικίας πρέπει να συλληφθούν και να ετοιμαστούν για μεταφορά. Η απέλαση θα γίνει διά θαλάσσης. Ως αποσκευές μπορούν να πάρουν μαζί τους κοινές και τρόφιμα, επειδή δεν επαρκεί ο

προς διάθεση χώρος μεταφοράς. Όλη η περιουσία των Εβραίων περιέρχεται στο Ιταλικό κράτος. Κατά τη σύλληψη πρέπει να αποφευχθούν ληψιασίες, κακοποιήσεις και τσιφτεκισμοί. Επίσης, πρέπει να γίνει το παν, ώστε η διάθεση και η στάση του τοπικού πληθυσμού (των πολιτών) να μην επηρεαστεί δυσμενώς εναντίον μας. Εξαιρούνται οι Εβραίοι με τουρκική υπηκοότητα".

Θ' ακολουθήσει σύσκεψη στο Δημαρχείο της Κω, στην οποία θα παραστούν από Γερμανικής πλευράς ο Στρατιωτικός Διοικητής του νησιού Συνταγματάρχης Ruf με τον διερμηνέα του Koimann, ο Διοικητής του 10ου Ταγματος που είχε έδρα του την πόλη της Κω, Ταγματάρχης Müller και ο Διοικητής της Γερμανικής Στρατιωτικής Αστυνομίας. Από ιταλικής πλευράς θα παραστούν ο Delegato (Πολιτικός Διοικητής) της Κω Carlo Giannazzi, ο Podesta της πόλης Luigi Pistone και ο Διοικητής της Αστυνομίας Υπομνησάρχης Dante Zucchelli. Κατά τη σύσκεψη ο Ruf θα δηλώσει στους παρευρισκόμενους ότι έφτασε η διαταγή της συγκεντρώσεως των Εβραίων και θα δώσει εντολή στον Ταγματάρχη Müller να κάνει τις συλλήψεις και να συνανθροίσει τους Εβραίους στο Διοικητικό Μέγαρο. Έδωσε επίσης εντολή στον Zucchelli να μην προβάλλει εμπόδια στη σύλληψη, στον δε Giannazzi να φροντίσει για τη χορήγηση φαγητού στους κρατούμενους μέχρις ότου δοθούν νεότερες οδηγίες. "Αυτά είπε συγκινημένος ο Γερμανός Διοικητής Ruf και θα μου δηλωθεί αργότερα - όπως αποκάλυψε ο Zucchelli - ότι τη μέρα εκείνη έκανε κάτι παρά τη θέληση του. Αφού τελείωσε, αποχώρησε με τον διερμηνέα του κατηφής, χωρίς να χαϊρεθεί κανέναν, ενώ άλλοτε τον δέχοντο η ευγένεια και η εγκαρδιότητα".

Έτσι έμειναν τα πάντα στα χέρια του σκληρού Ταγματάρχη Müller, που άρχισε την επιχείρηση της σύλληψης των Εβραίων στις 3 μ.μ. με μιλάκο που έκανε στα σπίτια, στον κινηματογράφο, μέσα κι έξω από την πόλη, παντού όπου υπήρχαν Εβραίοι. Συνελήφθησαν συνολικά 104 άτομα που οδηγήθηκαν κατατομαγμένα στο Διοικητήριο. Εκεί τους έκαμαν σωματική έρευνα και τους υποχρέωσαν να παραδώσουν τα κοσμήματά τους. Επέτρεψαν μόνο σε κάποιους να τους φερουν λίγο φαγητό και μερικά κλινουσκέπασματα. Τα σπίτια με τα επίπλα, τις οικουσκέπες και τα κοσμήματα, καθώς και τα καταστήματα με τα υφάσματα και τ' άλλα εμπορεύματα κλειστήσαν από τους Γερμανούς με μια θυροκλεισμένη διαταγή πάνω σ' αυτά απαγόρευσε την είσοδο στους κατοίκους με την απειλή του θανάτου. Όλη βέβαια η κινητή περιουσία των Εβραίων περιήλθε αμέσως στα χέρια των Γερμανο-Ιταλών.

Ο Zucchelli εργάστηκε τη νύχτα της Κυριακής και της Δευτέρας, για να ετοιμάσει τα έγγραφα που θα πιστοποιούσαν την Τουρκική ιθαγένεια πολλών Εβραίων με σκοπό τη σωτηρία τους. Ως γνωστό, η Τουρκία δεν είχε μπει στον πόλεμο κατά της Γερμανίας και καθώς ήταν ουδέτερη χώρα, οι υπηκοοί της προστατεύονταν από τις δυνάμεις κατοχής. Ήδη ανάμεσα στους Εβραίους υπήρχαν και 6 άτομα που είχαν την τουρκική υπηκοότητα: η Τζουλιέττα, σύζυγος του Μωυσή Μενασέ, η Καντιέ σύζυγος του Αλμπέρτο Φραγκο, μια κυρία με τ' όνομα Τζιμπίλ και τρεις άλλοι των οποίων τα ονόματα δεν διασώθηκαν. Ο Zucchelli υπενθύμισε στον αρμόδιο Γερμανό Αστυνόμο ότι ανάμεσα στους συλληφθέντες υπήρχαν αρκετοί με τουρκική ιθαγένεια και ότι θα έπρεπε να εξεταστεί η περίπτωση τους, μιας και η Τουρκία δεν βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Γερμανία. Αυτός ειδοποίησε σχετικά τον Ταγματάρχη Müller, που έδωσε διαταγή να συγκεντρωθούν όλοι οι Εβραίοι στην αίθουσα του Δικαστηρίου και να εξεταστεί ο φάκελός τους. Πραγματικά, την Τρίτη 25 Ιουλίου στις 9 το πρωί κατέβηκε ο Διοικητής της Γερμανικής Αστυνομίας στην αίθουσα του Δικαστηρίου και άρχισε να διαβάζει τον κατάλογο με τα ονόματα των Εβραίων. Στην αρχή διάβασε τα ονόματα των 6 που είχαν πραγματικά την τουρκική ιθαγένεια. Μόλις όμως διάβασε και ονόματα άλλων, τους οποίους ο Zucchelli συμπεριέλαβε στον κατάλογο εκείνων που θα εφοδιάζε με πλαστά διαβατήρια, μερικές νεαρές Εβραίες με κραγιόνς αλλοφροσύνης διαμαρτυρήθηκαν "Ή όλοι η κανέναν!" Τότε ο Γερμανός θυμωμένος βγήκε από την αίθουσα λέγοντας:

"Φτάνει! Τα 6 άτομα είναι ελεύθερα και μπορούν να φύγουν. Οι υπόλοιποι θα μείνουν εδώ". Ο Zucchelli τον πλησίασε και του συνέστησε να σκεφτεί καλά πριν πάρει απόφαση που μπορούσε ν' αποδευθεί λαθμενής και ο Γερμανός του απάντησε πως θ' αποφασίσει τελικά ο Ταγματάρχης Müller. Η προσπάθεια του Zucchelli να δει τον Ταγματάρχη Müller δεν ορθοπόδησε. Ο Müller είχε ήδη κρίνει την τύχη των Εβραίων της Κω. Θ' άφηνε ελεύθερους τους 6 και τους υπόλοιπους 98' θα εκτόπιζε στο Άουσβιτς.

Έτσι το απόγευμα της ίδιας μέρας οι Εβραίοι, ο ένας πίσω από τον άλλο, σκυφτοί και συντρυμμένοι, μεταφέρθηκαν με συνοδεία στρατιωτικής φρουράς από το Διοικητήριο στο λιμάνι. Οι Κώοι έντρομοι παρακολουθούσαν από μακριά τα αγρά και δειλά βήματα των συμπολιτών τους, χωρίς να είναι σε θέση να βοηθήσουν ούτε ακόμη και να τους αποχαιρετήσουν. Δεν γνωρίζαν άλλωστε πού τους πήγαιναν και ποιά τύχη τους περίμενε. Όταν αργότερα έμαθαν, αισθάνθηκαν αποτροπιασμό για τη βάνανση μεταχείριση των συνανθρώπων τους. Οι Εβραίοι "στοίβαχτηκαν" σε ένα φορτηγό πλοίο που κατευθύνθηκε στη Σάμο, όπου υπήρχαν και άλλα πλοία κατάφορτα με Εβραίους της Ρόδου. Όλοι μαζί προσώθηκαν στον Πειραιά και από εκεί με τρένο συνέχισαν το ταξίδι προς τους θαλάμους αερίων του Άουσβιτς (σελ. 585 - 587).

Σημειώσεις

1. Η εγκατάσταση των Εβραίων στην Κω χρονολογείται, όπως εξιστορούμε στο Πρώτο Μέρος του έργου μας, τουλάχιστον από το 174 π.Χ. Η παρουσία τους στο νησί υπήρξε συνεχής μέχρι το Μεσαίωνα, οπότε στα 1500 εκτοπίστηκαν στη Νίκαια της Γαλλίας από το Μεγάλο Μάγιστρο του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών. Όταν η Κως καταλήφθηκε από τους Τούρκους το 1523, Εβραίοι θα εγκαταστάθηκαν και πάλι εκεί. Το 1850 διαδόθηκε πως εκαναν αφαμαξίες σε Χριστιανούς χρησιμοποιώντας το αίμα στους αζύμους άρτους, γι' αυτό και οι υπόλοιποι θα τιμωρηθούν. Η μικρή Εβραϊκή Κοινότητα της Κω μέχρι το 1870 λειτουργούσε υπό την κηδεμονία της Κοινότητας της Ρόδου. Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ζούσαν στο νησί 40 Εβραϊκές οικογένειες, το 1880 μειώθηκαν σε 20, το 1901 σε 10 και σε 3 ή 4 οικογένειες το 1910. Μετά την κατάληψη της Κω από τους Ιταλούς και μεταξύ των ετών 1918 - 1923 Εβραίοι από τη Μικρασία και τη Ρόδο εγκαταστάθηκαν στο νησί και η Κοινότητα έφτασε ν' αριθμεί, λίγο πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, 166 άτομα. Ελάχιστα μεταναστεύσαν στη Νότια Αμερική και Νότια Αφρική. Οι περισσότεροι εμμερούσαν στην Κω ασχολούμενοι, χωρίς να εμποδίζονται από τους Ιταλούς, με το εμπόριο υφασμάτων, τροφίμων, φυλακών και άλλων αγαθών καθώς και με την εξαγωγή σταφυλιών και σταφίδας στην Αίγυπτο και στην Ευρώπη. Πηρβ. Εγκυκλοπαίδεια "Judaica", τομ. 10, σ. 1214, το λήμμα "Κος".
2. Τον περιεχομένου του ραδιοηλεκτρογράφου λάβαμε γνώση από το προσωπικό ημερολόγιο του Γερμανού στρατιώτη Heinrich Walker, που έχουμε στο αρχείο μας. Ο Walker διατάχθηκε εκείνες τις μέρες να συμμετάσχει σε άσκηση στο Σταθμό ασυρμάτων στο Πυλί και μόλις διαπίστωσε την υπαρχή του ραδιοηλεκτρογράφου φρόντισε να το αντιγράψει κρυφά στενογραφώντας το σε ένα χαρτί. Έτσι διασώθηκε αυτό το σπάνιο για τη σύλληψη των Εβραίων της Κω ντοκουμέντο.
3. Τα περί των επαφών του Zucchelli με τους Εβραίους καθώς και τα περί των διαβουλεύσεων στο Δημαρχείο της Κω μας αφηγήθηκε ο Μιχαήλς Κονγιουντζής, όπως τα περιέγραφε σ' αυτόν ο ίδιος ο Zucchelli. Πηρβ. και σχετικό δημοσίευμα του Κονγιουντζή στην εφημερίδα "Το Βήμα της Κω", αρ. φύλλου 161/22.7.1984.
4. Τον αριθμό αυτό έδωσε ο Zucchelli. Κατά την εγκυκλοπαίδεια "Judaica" (τομ. 10, σ. 1214, λήμμα "Κος") ο αριθμός των εκτοπισθέντων στο Άουσβιτς Εβραίων της Κω ανέρχεται σε 120.
5. Οι Γερμανοί στρατιώτες εκείνη την ώρα είχαν αποκλείσει τους δρόμους που οδηγούσαν στο λιμάνι, εμποδίζοντας τους κατοίκους να πλησιάσουν το χώρο της επιβίβασης.
6. Κατά την μεταφορά τους και λίγο έξω από την Αθήνα αφέθηκε ελεύθερος ο Μωυσή Μενασέ. Ας σημειωθεί ότι η αποστολή των Εβραίων της Ρόδου και της Κω ήταν από τις τελευταίες που έφτασαν στο Άουσβιτς. Η πρώτη αποστολή Εβραίων της Ελλάδας είχε αναχωρήσει από τη Θεσσαλονίκη στις 15 Μαρτίου του 1943.

Αρχιεπίσκοπος
Δαμασκηνός:
Επικεφαλής
εκπροσώπων
ελληνικών
οργανώσεων
εναντίον
των συλλήψεων
και του
διωγμού
των Εβραίων

Συνηγορία υπέρ της σωτηρίας των Εβραίων

Είναι γνωστή η Διακήρυξη του **Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού** και των 30 εκπροσώπων των επιστημονικών πνευματικών κι επαγγελματικών οργανώσεων της Ελλάδος προς τις Αρχές Κατοχής κατά το 1943, για τη σωτηρία των Εβραίων. Η Διακήρυξη αυτή, όπως έχει τονιστεί, είναι μοναδική σ' ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο.

Στα 50 περίπου χρόνια που έχουν περάσει από τότε, δεν έχει γίνει γνωστή η παράλληλη στάση υπέρ των Εβραίων του τότε κατοχικού πρωθυπουργού **Κων. Λογοθετόπουλου**. Κατόπιν υποδείξεως του δημοσιογράφου κ. Δ. Κούκουνα (βλ. **"Χρονικά"**, φύλλο 120, Μάρτιος - Απρίλιος 1992) μεταφέρουμε τα παρακάτω από το βιβλίο του ίδιου του Λογοθετόπουλου **"Ιδού η αλήθεια"** (Αθήνα 1948, σελ. 96 κ.ε.).

Ζήτημα διώξεως Ισραηλιτών

Ετέρα σύγκρουσις ημών μετά των κατακτητών σχετίζεται προς το ζήτημα του διωγμού των εν Ελλάδι Ισραηλιτών Ελλήνων πολιτών. Και ενταύθα αντί πάσης άλλης εξιστορήσεως παραθέτω επίσημα τινα κείμενα, τα οποία μαρτυρούν την υπομονή και το θάρρος, μετά των οποίων αντιμετωπίσα και το οξύ ζήτημα τούτο το οποίον συνεδέετο προς θεμελιώδεις αρχάς της εθνικοσοσιαλιστικής κοσμοθεωρίας, με το ικανοποιητικόν αποτέλεσμα όπως το μέτρον τούτο μη επεκταθῇ εις την Νότιον Ελλάδα, τουλάχιστον υπ' οίαν οξείαν μορφήν παρουσιάσθη τούτο εις την Θεσσαλονίκην.

Αρ. Πρωτ. Ε/130/1/10 Ερμ.

Αθήναι τη 18η Μαρτίου 1943

Προς

την Α.Ε. τον πληρεξούσιον Του Ράιχ διά την Ελλάδα
Πρεσβευτήν Δρα Άλτενμπουργκ

Κύριε Πρεσβευτά,

Εν συνεχεία προς τα επανειλημμένα προφορικά διαβήματα τα οποία έχον μέχρι σήμερον την τιμήν να διτυπώσω προς την Υμετέραν Εξοχότητα, εν σχέσει προς την σοβαράν θέσιν των Ελλήνων Ισραηλιτών Θεσσαλονίκης, εις ην ούτοι περιήλθον λόγω των εξαιρετικώς πιε-

στικών εναντίον αυτών μέτρων παρά των αρχών κατοχής, έρχομαι μιαν εισέτι φοράν διά της παρούσης να παρακαλέσω την Υμετέραν Εξοχότητα, όπως επέμβη και ανακληθώσι τα εξολοθρευτικά μέτρα άτινα ελήφθησαν εναντίον των ειρημένων Ελλήνων πολιτών ανερχομένων ως γνωστόν εις ικανάς δεκάδας χιλιάδων.

Αναφοραί της Γεν. Διοικήσεως Μακεδονίας ενισχυόμεναι από αγωνιώδεις εκκλήσεις των ενδιαφερομένων εκθέτουσιν ότι εκτός των γνωστών ήδη μέτρων της απάντων των Μωσαικού θρησκευματος Ελλήνων πολιτών Θεσσαλονίκης εις απομακρυσμένον συνοικισμόν της πόλεως, όπου σπιράζεται ανά μια οικογένεια εις εν και μόνον δωμάτιον, της απαγορεύσεως εις αυτούς της εξασκήσεως οιοδήποτε επαγγέλματος, της διαγραφής αυτών από οιανδήποτε οργάνωσιν (Διαταγή Ν.Υ. 2014, 25.2.43) της εγκαταστάσεως μεσεγγυούχων εις τα καταστήματα και επιχειρήσεις αυτών (Διαταγή Ν.Υ. ΡοΙ. 5/2839/7.3.43) της απαγορεύσεως αγοραπωλησιών επί των περιουσιακών στοιχείων αυτών (Διαταγή Ν.Υ. ΡοΙ. 5/2959/10.3.43), ελήφθη προσφάτως η απόφασις της μεταφοράς αυτών εις άγνωστον διεύθυνσιν, απαρχή δε εγένετο από του εν Θεσσαλονίκη συνοικισμού "Βαρώνος Χιρς", οι ένοικοι του οποίου ανερχόμενοι εις 3.500 ψυχάς διετάχθησαν να ώσιν έτοιμοι προς αναχώρησιν με μόνον εφόδιον τροφήν εξ ημερών.

Κατά νεωτέρας δε πληροφορίας η εφαρμογή της αποφάσεως ταύτης ήρξατο από της παρελθούσης Δευτέρας, οπότε η πρώτη αποστολή των ούτω βιαίως αποσπωμένων από το πάτριον αυτών έδαφος Ελλήνων πολιτών, ανεχώρησεν υπό πραγματικών δραματικών συνθήκας προς άγνωστον διεύθυνσιν.

Ως και προφορικώς προ ημερών εξέθηκα εις την Υμετέραν Εξοχότητα, είναι φυσική η αγωνία υπ' ης συνέχεται ο ελληνικός λαός προ των δοκιμασιών αυτών ας υφίστανται δεκάδες χιλιάδων νομοταγών και φιλησύχων συμπατριωτών του, υπηρετησάντων πιστώς μέχρι της σήμερον την Ελληνικήν Πατρίδα και χυσάντων υπέρ αυτής το αίμα των κατά την πρόσφατον πολεμικήν περίοδον.

Από όλα τα στρώματα της Ελληνικής Κοινωνίας καταφθάνουσι συνεχώς εκκλήσεις προς την κυβέρνησιν διά την επέμβασιν της προς διάσωσιν των εις εξόντωσιν κα-

ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ
ΥΠΕΡ
ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ
ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

ταδικαζομένων, διά των ληφθέντων μέτρων, Ισραηλιτών Ελλήνων πολιτών.

Αυτοί ούτοι οι πολιτικοί αρχηγοί, διά της εν αντιγράφω υποβαλλομένης αναφοράς των ζητούν από την Κυβέρνησιν, εν ονόματι των ιερών παραδόσεων του Ελληνικού Λαού και του τρισχιλιετούς ελληνικού πολιτισμού να επιληφθή άνευ αναβολής και μετά της μεγαλυτέρας δυνατής δραστηριότητος της προστασίας της ζωής, της τιμής και των υλικών συμφερόντων των Μωσαϊκού θρησκευματος Ελλήνων πολιτών της Θεσσαλονίκης.

Η Κυβέρνησις συνεχομένη και αύτη από τα αυτά αισθήματα και ερειδομένη επί των σαφών εν προκειμένω διατάξεων του Διεθνούς Δικαίου, καθ' ας αι συνταγματικά διατάξεις και η νομοθεσία της υπό κατοχήν χώρας διατηρούνται εν ισχύει εφ' όσον δεν προσβάλλεται η ασφάλεια του Στρατού κατοχής, κατά δε τους Ελληνικούς νόμους και το Σύνταγμα όλοι οι Έλληνες είναι ίσοι και πρέπει να τυγχάνωσι της αυτής μεταχειρίσεως· θεωρεί εαυτήν υποχρεωμένην να διαμαρτυρηθεί ζωηρώς, άπαξ έτι προς την Υμετέραν Εξοχότητα και να ζητήσει την έγκαιρον επέμβασιν όπως αφ' ενός μεν παύση ο διωγμός ούτος των ως άνω Ελλήνων πολιτών, αφ' ετέρου δε ληφθώσι κατάλληλα μέτρα διά την επιστροφήν των μέχρι τούδε εξ αυτών βιαίως αποσπασθέντων από το πατριον έδαφος.

Εν τη πεποιθήσει ότι η Υμετέρα Εξοχότης θέλει δεόντως εκτιμήσει την σοβαρότητα των ως άνω εκτιθεμένων και την αλγεινήν θέσιν εις ην έχει περιέλθει λόγω αυτών η Ελληνική Κυβέρνησις, δράττομαι της ευκαιρίας κ.λπ.

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Κυβερνήσεως
Κ. Λογοθετόπουλος

Αρ. Πρωτ. Ε/136/1/10 Εμπ.

Εν Αθήναις τη 22 Μαρτίου 1943

Προς

την Α.Ε. τον Πληρεξούσιον του Ράιχ διά την Ελλάδα Πρεσβευτήν Δρα Άλτενμπουργκ Κύριε Πρεσβευτά,

Επ'αναγκας θεωρώ να επανέλθω και αύθις επί του ζητήματος της διώξεως των εν Θεσσαλονίκη Ελλήνων πολιτών Μωσαϊκού θρησκευματος, διά να τονίσω τόσο το δυνατόν ζωηρότερον την διαμαρτυρίαν της Ελληνικής Κυβερνήσεως διά τα λαμβανόμενα εξοντωτικά μέτρα εναντίον τόσων χιλιάδων ψυχών, τας οποίας ουδέν έγκλημα βαρύνει.

Η εφαρμογή των φυλετικών νόμων του Γερμανικού κράτους επί εδάφους χώρας κατεχομένης μεν υπό των Γερμανικών Στρατευμάτων, αλλά μη Γερμανικής, αποτελεί όχι μόνον μέτρον ευρισκόμενον εις πλήρη αντίθεσιν προς το διά διεθνών συμφωνιών καθιερωθέν δικαίον του πολέμου, προς το οποίον η Ελληνική Κυβέρνησις τόσας ευκαιρίας έσχε μέχρι τούδε να διακηρύξει την αδιάσειστον πίστιν της, αλλά

και άμεσον πλήγμα κατά του κύρους της Ελληνικής Κυβερνήσεως, εφ' όσον πολίται η προστασία των οποίων ανήκει εις αυτήν, εκρίζονται εκ των εστίων των και εκδιώκονται εκ του Ελληνικού εδάφους, εν ω πρόσωπα επίσης Μωσαϊκού θρησκευματος εγκατεστημένα μονίμως εν Ελλάδι τυγχάνοντα όμως υπήκοοι ξένων κρατών δεν υποβάλλονται εις τα μέτρα ταύτα.

Βεβαίως, είναι μακράν των σκέψεων της Ελληνικής Κυβερνήσεως η ιδέα ότι η επέκτασις της διώξεως και εις την τελευταίαν ταύτην κατηγορίαν Ισραηλιτών θ' απετέλει λόγον συγκαταθέσεως αυτής εις τα λαμβανόμενα κατά των Ελλήνων Ισραηλιτών μέτρα, η γενομένη όμως σήμερον διάκρισις καθιστά την συντελουμένην διώξιν τούτων έτι σκληροτέραν και έτι μάλλον αδικαιολόγητον και δημιουργεί πάντως διά την Ελληνικήν Κυβέρνησιν σοβαρότατον ζήτημα ηθικής τάξεως και πολιτικής ευθύνης.

Επιτρέψατε μοι, Εξοχώτατε, να σημειώσω επίσης ότι καθ' όσον τουλάχιστον γνωρίζω, εις ουδεμία άλλην κατεχομένην χώραν εις την οποίαν διατηρείται εθνική κυβερνήσις φέρουσα ως εξ αυτής της υπάρξεως της πολιτικής ευθύνας απέναντι του λαού της, αλλά και απέναντι της ιστορίας, ελήφθησαν άμεσως υπό των Αρχών Κατοχής και άνευ παρεμβολής της οικείας Κυβερνήσεως, τοιαύτα μέτρα. Εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν όμως όχι μόνον δεν υπεδείχθη υπό των Γερμανικών Αρχών κατοχής να επιληφθή του ζητήματος τούτου, αλλ' ούτε εγνωστοποιήθησαν εκ των προτέρων τα αποφασισθέντα υπό της εν Θεσσαλονίκη Ανωτάτης Γερμανικής Στρατιωτικής Αρχής μέτρα, αλλ' απλώς διετάχθη ο Γενικός Διοικητής Μακεδονίας να προβή εις σειράν εκτελεστικών ενεργειών, χωρίς και ούτος να ζητήσει την συγκατάθεσιν της Κυβερνήσεως προς τούτο. Η υπο τας συνθήκας ταύτας παρασχεθείσα υπό της Γεν. Διοικήσεως Μακεδονίας εκτελεστική συμβολή δεν δύναται να τύχη ποσώς της επιδοκμασίας της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Τέλος, επιτρέψατέ μοι να τονίσω και πάλιν, Κύριε Πρεσβευτά, ότι και ο Ελληνικός Λαός εν τω συνόλω του, όχι μόνον δεν παραμένει αδιάφορος έναντι του τεθέντος εις εφαρμογήν επί του πατρίου του εδάφους εξοντωτικού προγράμματος κατά των συμπολιτών του Ισραηλιτών, αλλά και κατέχεται υπό βαθύτατης αληθώς συγκινήσεως, την οποίαν διερμηνεύουν αι προς την Κυβέρνησιν απευθυνόμεναι καθημερινώς σχετικά εκκλήσεις των ερχηγών των πολιτικών κομμάτων της χώρας και των εκπροσώπων των αντιπροσωπευτικών οργανώσεων του λαού.

Όθεν παρακαλώ όπως ευαρεστηθείτε και εισακούσητε τας και διά προηγουμένης επιστολής μου εκφρασθείσας διαμαρτυρίας και παρακλήσεις μου και ενεργήσητε ίνα σταματήσει εν όσω υπάρχει καιρός, η εφαρμογή των ανωτέρω μέτρων εφ' όσον ταύτα ως είναι βέβαιοι δεν λαμβάνονται απλώς διά την α-

σφάλειαν του Στρατού κατοχής και προς το συμφέρον της διεξαγωγής του πολέμου.

Σπεύδω να σας διαβεβαιώσω, κύριε Πρεσβευτά, ότι η Ελληνική Κυβέρνησις είναι πρόθυμος να συμπράξη μετά των Αρχών κατοχής εις παν μέτρον τοιαύτης φύσεως, όπερ όμως θα έφερε τον χαρακτήρα προσωρινότητας και δεν θα είχε ως συνέπειαν ούτε την λιμοκτονίαν των Ελλήνων Ισραηλιτών ούτε την απομάκρυνσιν αυτών εκτός του εδάφους της χώρας.

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Κυβερνήσεως
Κ. Λογοθετόπουλος

Πολιτική Επιστράτευσις

Ετερον σοβαρόν ζήτημα το οποίον αντιμετώπισθη σθεναρώς και αποτελεσματικώς υφ' ημών, ήτο η απόφασις των Γερμανών όπως επιστρατεύσουν ορισμένας κλάσεις Ελλήνων υπηκόων προς εκτέλεσιν εργασιών διά τας αρχάς κατοχής. Το παρατιθέμενον έγγραφον είναι ενδεικτικόν του σθένους και του συντόνου ενδιαφέροντος, μετά του οποίου αντιμετώπισαμεν και διεχειρίσθημεν επιτυχώς και το εξαιρετικής σημασίας ζήτημα τούτο. Εις απάντησιν των ενεργειών μου έλαβον έγγραφον του στρατηγού Θεσσαλονίκης διά μέσου της Γερμανικής Πρεσβείας εις το οποίον ετονίζετο ότι η Κυβέρνησις φέρει βαρείαν ευθύνην διά την παρακώλυσιν της πολιτικής επιστρατεύσεως. Πάντως διά των προφορικών και εγγράφων διαμαρτυριών μου κατόρθωσα, αφ' ενός μεν να βελτιωθή κατά πολύ η θέσις των εν Θεσσαλονίκη επιστρατευθέντων, εν αγνοία της Κυβερνήσεως, Ισραηλιτών δι' απολύσεως των ασθενών και των εξ οιοδήποτε λόγου ακαταλλήλων διά χειρονακτικήν εργασίαν, έναντι καταβολής ορισμένου χρηματικού ποσού υπό της Ισραηλιτικής Κοινότητος διά την πρόσληψιν αντικαταστατών και αφ' ετέρου να αποφευχθή εντελώς η πολιτική επιστράτευσις εις την λοιπήν Ελλάδα καίτοι ο στρατός κατοχής εδικαιούτο εις τούτο υπό τινας περιορισμούς, συμφώνως με την σύμβασιν της Χάγης (άρθρον 52, Κανονισμού και εθίμων του κατά την πόλεμον).

Αρ. Ε. 663/1/9 Εν Αθήναις τη 21 Νοεμβρίου 1942

Προς την Γενικήν Διοίκησιν Μακεδονίας
Γραφείον κ. Υπουργού - Θεσσαλονίκη

Εν σχέσει προς το ζήτημα της διαταχθείσης υπό της αυτόθι Γερμανικής Στρατιωτικής Διοικήσεως πολιτικής επιστρατεύσεως ορισμένων κατηγοριών Ελλήνων πολιτών (δηλαδή των Ισραηλιτών) προς εκτέλεσιν εργασιών εν τω συμφέροντι των Γερμανικών Αρχών κατοχής, περί ης επληροφορήσατε ημάς προφορικώς, έχομεν την τιμήν να πέμψωμεν ημίν συνημμένως εν αντιγράφω σχετικής γνωμοδοτήσεως των κ.κ. Σπυροπούλου, καθηγητού του Πανεπιστημίου και

Τενεκίδου ειδικού Νομικού συμβούλου πραγματευομένας περί του ζητήματος τούτου από απόψεως διεθνούς δικαίου και παρακαλούμεν όπως χειρισθίτε το εν λόγω ζήτημα συμφώνως προς τα εν αυτοίς εκτιθέμενα. Δέον δηλαδή να εξηγήσητε εις τον αυτόθι στρατιωτικόν Διοικητήν, ότι η άποψις της Ελληνικής Κυβερνήσεως είναι ότι η επιβληθησομένη τυχόν προσωπική εργασία εις Έλληνας πολίτας δέον να περιορισθί εντός του κύκλου των υπό της σχετικής συμφωνίας της Χάγης επιτρεπομένων εργασιών αποκλειομένων εκείνων αίτινες έχουσιν άμεσον κατά το μάλλον ή ήττον σχέσιν προς την διεξαγωγήν των πολεμικών επιχειρήσεων, ως είναι η εργασία εις οχυρωματικά έργα, η απασχόλησις εις τυχόν καθαρώς πολεμικής βιομηχανίας, η μεταφορά πολεμικού υλικού, η κατασκευή νέων οδών προοριζομένων διά καθαρώς στρατιωτικούς σκοπούς κ.λπ.

Εφιστώμεν δε την προσοχήν υμών επί του ότι αι χρησιμοποιούσαι τας προσωπικάς εργασίας των πολιτών Αρχαί κατοχής έχουσιν υποχρέωσιν όπως εξασφαλίζωσιν εις τούτους τροφήν, ένδυσιν και υπόδυσιν ανάλογον προς τας συνθήκας υπό τας οποίας παρέχουσιν ούτοι την εργασίαν των ως και καταλληλα καταλύματα. Επιπλέον δέον να χορηγώσιν εις τους εργάτας και ανάλογον ημερομισθιον διότι ασχέτως οιασδήποτε αντιθέτου απόψεως, προβληθησομένης τυχόν επί του σημείου τούτου, άνευ καταβολής χρηματικής αποζημιώσεως δι' ης θα εξασφαλισθί η συντήρησις των οικογενειών των εργατών, η εργασία λαμβάνουσα την μορφήν αγγαρείας, θα προσκόψη εις την αποθυμίαν αυτών, εξ ου ποικίλα ζητήματα θα προκύψωσιν εις βάρος των εργατών και εις βάρος της Ελληνικής Διοικήσεως. Την καταβολήν ημερομισθίου προβλέπει και ο ημέτερος νόμος περί οργανώσεως της πολιτικής και οικονομικής επιστρατεύσεως της χώρας υπ' αριθμ. 1984/1939 άρθρον 3, παρ. 6.

Εν πάση περιπτώσει, τα έξοδα της συντηρήσεως των εργατών, ημερομισθίων, καταλυμάτων κ.λπ. δεν δύνανται να βαρύνουσι το Ελληνικόν κράτος, ου μόνον διότι το ποσόν των βαρυνόντων τούτο εξόδων κατοχής είναι ήδη καθωρισμένον, αλλά και διότι αι σχετικαί περί της παροχής προσωπικών υπηρεσιών εις την κατέχουσαν δύναμιν διατάξεις του διεθνούς δικαίου ουδεμίαν αφήνουσιν αμφιβολίαν περί του ότι τα έξοδα ταύτα φέρει η εν λόγω δύναμις.

Επίσης ούτε όσον αφορά την εξεύρεσιν των απαιτουμένων ειδών διατροφής κ.λπ. δύναται το Ελληνικόν Κράτος ν' αναλάβη υποχρέωσιν τινα. Πάντα ταύτα δέον να εξηγηθώσι σαφώς εις τον αυτόθι Στρατιωτικόν Διοικητήν Θεσσαλονίκης - Αιγαίου.

Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως
Κ. Λογοθετόπουλος

ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ
ΥΠΕΡ
ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ
ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΒΡΑΙΟΙ ΕΠΙ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Του κ. Γεωργίου Σ. Πλουμίδη

Από τη μελέτη του κ. **Γεωργίου Σ. Πλουμίδη** "Αιτήματα και Πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας (1554 - 1600)", έκδοση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων - Φιλοσοφική σχολή - τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας - Δημοσιεύματα αρ. 1 - 1985, παραλαμβάνουμε τα παρακάτω αποσπάσματα, που αφορούν Εβραίους του ευρύτερου ελλαδικού χώρου.

Η παρουσία των Εβραίων στα έγγραφά μας φανερώνει μια πραγματικότητα που αφορά όλες τις κτήσεις. Το εβραϊκό πρόβλημα απασχόλησε τους Βενετούς τόσο από θρησκευτική άποψη όσο και από οικονομικής σκοπιάς. Σε γενικές γραμμές το βενετικό κράτος προστάτησε το εβραϊκό στοιχείο όπου θεωρήθηκε ωφέλιμο, καθώς είχε δώσει αποδείξεις της παιδείας και εξυπνάδας του. Στη μητρόπολη του κράτους οι Εβραίοι έλαβαν την άδεια να κατοικήσουν μόλις το 1366, αλλά λίγο αργότερα αυτή ανακληθηκε και στο εξής εκεί επιτρεπόταν μόνο δεκαπενθήμερη συνεχής παραμονή το έτος. Μπορούσαν να φθάσουν μόνο ως την απέναντι ενδοχώρα (το Mestre) κι έτσι στη Βερόνα και στην Πάδοβα σχηματίσθηκαν ισχυρές κοινότητες. Στην τελευταία πόλη οι Εβραίοι επιδόθηκαν στον ενεχυροδανεισμό, εκμεταλλεύονοι τις οικονομικές δυσκολίες που συχνά συναντούσαν οι εκεί φοιτητές, Ιταλοί και ξένοι. Οι πόλεμοι και η ανάγκη όλο και μεγαλύτερων ποσών χρήματος τελικά ώθησαν τη Βενετία στο 'ν' αποδεχθεί τη μόνιμη παρουσία Εβραίων στη μητρόπολη από το 1509. Η άδεια χορηγήθηκε στην αρχή μόνο για τους τραπεζίτες, που από το 1516 υποχρεώθηκαν να διαμένουν σε χωριστή συνοικία. Οι παραπάνω παραχωρήσεις γίνονταν σε αντάλλαγμα συνεχών οικονομικών δανείων ή δωρεών των Εβραίων προς το κράτος, που δεν δίσταζε μπροστά στις συνεχείς αυτές "αφαιρέσεις". Το 1528 ζητήθηκαν 10.000 δούκ., το 1533 άλλα 3.000 δούκ. και το 1537 ακόμη 6.000' δούκάτα. Τα ποσά αυτά προορίζονταν για τις στρατιωτικές

ανάγκες περισσότερο των υπερποντίων κτήσεων, όπου και οι εκεί κοινότητες διαρκώς πρόσφεραν χρήματα. Μετά τον πόλεμο του 1540 η Βενετία, για να τονώσει τις εμπορικές συναλλαγές, θέσπισε νέους κανόνες για τους Εβραίους της Βαλκανικής και της Ανατολής (Levante) και τους επέτρεψε ετήσια και πιό μακρόχρονη παραμονή με τις οικογενειές τους στη μητρόπολη. Η απώλεια της Κύπρου δημιούργησε κλίμα δυσμενές για το εβραϊκό στοιχείο, γιατί ο ομόθρησκος τους *Ιωσήφ Νάζη* θεωρήθηκε υπεύθυνος γι' αυτήν. Το 1580 έγινε σκέψη ν' απελαθούν όλοι οι Εβραίοι από το κράτος, ωστόσο, οικονομικού χαρακτήρα λόγοι απέρριψαν κάθε τέτοιο σχέδιο. Το ελεύθερο λιμάνι του *Λιβόρνου* είχε γίνει τότε επικίνδυνος ανταγωνιστής και αυτό οδήγησε να χορηγηθεί στους Εβραίους το δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας και η προστασία από αυθαίρετες φορολογίες. Στα τέλη του αιώνα οι Εβραίοι χειρίζονταν το 10% περίπου του εμπορίου Βενετίας - *Κωνσταντινούπολης* και κατείχαν σχεδόν το μονοπώλιο του εμπορίου με την *Αυλώνα* και την *Κέρκυρα*. Η

τελευταία είχε γίνει στη βενετική Ανατολή το ανθηρότερο ίσως εβραϊκό κέντρο, που και διαρκώς επιδίωκε την αύξηση των προνομίων του. Μια από τις εξαιρέσεις που είχαν πετύχει οι Κερκυραίοι ήταν η απαλλαγή τους από το υποχρεωτικό εβραϊκό διακριτικό σήμα². Το 1572, σε καιρό αντεβραϊκού πνεύματος, οι Κερκυραίοι ζήτησαν να εμπορευούνται και να κατοικούν στη Βενετία³.

Στα 1565 εξελέγη προβλεπτής Κεφαλληνίας ο Marc Antonio Giustinian, αριστοκρατικής καταγωγής. Αυτός είναι ο δεύτερος χρονολογικά τυπογράφος - εκδότης εβραϊκών βιβλίων στη Βενετία (από το 1545). Το 1553, κατόπιν παπικής εγκυκλίου, τα εβραϊκά βιβλία υπέστησαν πολλές διώξεις και ο Marc Antonio υποχρεώθηκε να κλείσει το τυπογραφείο του. Η νέα του όμως θέση στην Κεφαλληνία του έδωσε την ευκαιρία να επιδιώξει και πάλι τις εκδόσεις χρησιμοποιώντας ως κρυφό εργαστήριο το διοικητήριό του ή το πλοίο του. Το 1570 η δραστηριότητά του καταδόθηκε και ο Marc Antonio πέθανε το 1571. Αργότερα, στα χέρια του γιού του Antonio κατασχέθηκαν εβραϊκά βιβλία. Αν και δεν είναι ξεκάθαρη εντελώς η ύπαρξη τυπογραφείου στην Κεφαλληνία, ωστόσο η παρουσία στο νησί ενός πρόχειρου τουλάχιστον βιβλιοδετιείου για έντυπα που τυπώνονταν κρυφά αλλού πρέπει να γίνει δεκτή³. Οι πληροφορίες αυτές μας δείχνουν πόσο ζωντανές ήταν στον βενετοκρατούμενο χώρο οι εβραϊκές κοινότητες, που βέβαια στήριζαν το έργο του Marc Antonio. Για τον τελευταίο, οι Κεφαλονίτες δεν είχαν ωστόσο καλές εμπειρίες από την όλη διαγωγή του, όπως

φανερώνει διαμαρτυρία τους το 1571.

Τα έγγραφα με τον αύξοντα αριθμό που αναφέρονται στο βιβλίο Archivio di Stato di Venezia, Collegio - Risposte di Fuor.

31. Ο.π., φ. 87r. 11 Ιουλίου 1561. Οι έμποροι από τα Γιάννινα, Χριστιανοί, Ιουδαίοι και Τούρκοι, ζητούν να μην τους επιβάλλονται στην Κέρκυρα δασμοί και εμπόδια. Διαμαρτύρονται γιατί οι τελωνειακοί της Κέρκυρας τους ανοίγουν τα εμπορεύματα που είναι transito για τη Βενετία και τους υποχρεώνουν να πληρώνουν δασμούς. Με πρόσχημα ότι δεν έχει τελειώσει ακόμη στην τοποθεσία La Spilea ο μώλος για την εκφόρτωση των εμπορευμάτων έως ότου ξαναφύγουν για τη Βενετία (και που δεν τελειώνει εξαιτίας της κλοπής των λιθών) παρατείνεται ο δασμός της μιας gazetta ανά balla. Ακόμη και για τα εμπορεύματα που έρχονται από τη Βενετία, ζητείται δασμός ήτοι για χάλκινα είδη (stagni lavoradi), θερμάστρες (caldiere) και ελληνικά βιβλία, ενώ έχουν πληρωθεί δασμοί για την έξοδο από την πόλη. Τέλος, κάποιος Arseni Paniperi, με βάση ψεύτικο έγγραφο προσπαθεί να

αποσπά δικαιώματα ως δήθεν πρόξενος τους.

120. Ο.π., 19 Ιουνίου 1572. Οι Menahim Mazza, Giosef Carton, Menahim de Consolo, ως απεσταλμένοι των Εβραίων της Κέρκυρας ζητούν να επιτρέπεται ειδικά σ' αυτούς να κατοικούν και να εμπορεύονται στη Βενετία, πράγμα που έχει απαγορευθεί γενικά για όλους. Οι Εβραίοι της Κέρκυρας από τον καιρό του David Semo κατοικούσαν στο Cato Castro, περιοχή ασφαλή.

200. Ο.π., 27 Φεβρουαρίου 1579 (=80). Ο Aron Mazza, Εβραίος τραπεζίτης της πόλης και του φρουρίου της Κέρκυρας, επειδή δεν πληρώνεται για τις υπηρεσίες του στο δημόσιο, ζητεί να μείνει στο εξής δωρεάν στο σπίτι που νοικιάζει για δούκ. 25 το έτος, γιατί μόνος αυτός από τους Εβραίους είχε το προνόμιο να διαμένει μέσα στο φρούριο.

304. Ο.π., 14 Μαΐου 1586. Η Luna, Εβραία σύζυγος του Michiel Rosso, κάτοικος της Ιουδαϊκής (Giudaica) του Χάνδακα, ζητεί να της επικυρωθεί

η παραχώρηση μικρού οικοπέδου που είναι περιτοιχισμένο, πλάτους piedi 5 και μήκους piedi 6 και όπου πωλεί εμπόρευμα. Η ίδια είχε υποστεί βασανιστήρια ως ύποπτη για εγκλημα, αν και ήταν επίτοκη 8 ημερών.

467. Ο.π., 17 Ιουνίου 1595. Ο Rabi Giestali Tarocci, Εβραίος από την Κρήτη, ζητεί διευκολύνσεις για χρέος του. Το 1592 είχε νοικιάσει για υπέρπυρα 38.260 το datio των corami και το έτος αυτό ενέσχυσε πανώλη στα pellami. Καθώς έκλεισαν οι πύλες της πόλης και δεν λειτουργήσαν τα βυρσοδεψεία, δεν μπόρεσε να καμει εισπράξεις. Κι ενώ αυτός βρισκόταν στη Ρόδο, πωλήθηκαν σπίτια και μαγαζιά του για υπέρπυρα 8.211 σε πολύ χαμηλή τιμή. Θα τον βοηθήσουν για την εξόφληση φίλοι και συγγενείς του.

Σημειώσεις

1. B. Pullan, *La politica sociale della Repubblica di Venezia*, τ. 2, Roma 1982, σ. 555.
2. U. Fortis, *Venezia ebraica*, Roma 1982, σ. 24.
3. U. Fortis, *ò.π.*, σ. 99 κ.ε. - P. C. Ioly Zorattini, *Processi del S. Ufficio di Venezia contro ebrei e giudaizzanti*, Firenze 1982, σ. 48, 139 - 159.

“Annus mirabilis”

“Το 1492 είναι αναμφισβήτητη η “θανμαστή χρονιά”, “annus mirabilis”, που κλείνει συμβολικά το Μεσαίωνα και ανοίγει τους Νέους Χρόνους, ενώ δύο άλλα σημαντικά γεγονότα της ίδιας χρονιάς στην Ισπανία χαρακτηρίζουν τη σκοτεινή πλευρά αυτής της νεωτεριστικότητας: στις 2 Ιανουαρίου πέφτει στα χέρια των “καθολικών βασιλέων” Φερδινάνδου και Ισαβέλλας η Γρανάδα, μπαίνει τέλος στην υπέρλαμπρη αραβική παρουσία οκτώ αιώνων, εκδιώκονται αμέσως 150.000

μουσουλμάνοι και αργότερα 300.000 “μορίσκοι”, δηλ. μουσουλμάνοι που αποδέχτηκαν τη χριστιανική θρησκεία, ενώ στις 31 Μαρτίου θα υπογραφεί από τους “καθολικούς βασιλείς” το Διάταγμα Έξωσης των Εβραίων από την Ισπανία. Φεύγουν αμέσως 150.000 Εβραίοι, που βρίσκουν καταφύγιο στις ισλαμικές χώρες κι αργότερα πολλοί conversos (Εβραίοι που ασπάστηκαν το Χριστιανισμό), που αποτέλεσαν προνομιακό στόχο της Ιερής Εξέτασης, η οποία είχε ιδρυθεί το 1480”.

Σπ. Πατασπηλιόπουλος

(από άρθρο του στον “Οικονομικό Ταχυδρόμο”, 15.10.1992)

ΕΒΡΑΙΟΙ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Από το βιβλίο του **Αθανασίου Φωτόπουλου**: "Σύμμεικτα ιστορικά και λαογραφικά Καλαβρύτων", τεύχος Ιον. Άρθρον περί εγκαταστάσεως Εβραίων. Ανάτυπον εκ του Δ' τομ. (1972) της επετηρίδος των Καλαβρύτων, Αθήναι 1972, παραλαμβάνουμε το παρακάτω κείμενο με επιμέλεια κ. **Βασ. Μιγαδάκη**.

Εβραίοι εν Πελοποννήσῳ¹ εὐρίσκονται ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων. Καίτοι ὁμῶς ἀναφορικῶς πρὸς τὴν εγκατάστασιν αὐτῶν εἰς διαφόρους περιοχάς καὶ διὰ τὴν πόλιν τῶν Πατρῶν², ἔχομεν ἱκανὰς εἰδήσεις, δὲν δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ υποστηρίξωμεν ὅτι εγκατεστάθησαν καὶ ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων, εἰμὴ μόνον βασιζόμενοι ἐπὶ τινῶν ἐνδείξεων. Τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν παρέχει ὁ Σοποτινὸς ἱερεὺς Ἰωάννης οἰκονόμος Λοντοτοσακίρης, ὅστις εἰς σημείωμά του περὶ τῶν Καλαβρυτινῶν διδασκάλων ἐπὶ Τουρκοκρατίας³, γραφέν το 1844, ἀναφέρει ὅτι ὁ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἀκμάσας διδασκαλὸς τοῦ Γένους Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης ὁ ἐξ Εβραίων, ἐγεννήθη ἐν Σοποτῳ⁴.

Ἐπειδὴ ὁμῶς τινὲς ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ γραφάντων⁵, ἐν οἷς καὶ ὁ Στεφ. Θωμόπουλος⁶ φέρουν αὐτὸν ὡς ἐν Πάτραις γεννηθέντα, ἐπεκράτησε νὰ θεωρεῖται Πατρεὺς, ὁ δὲ Γ. Παπανδρέου προσπαθὼν νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πρᾶγμα, εἰκάζει ὅτι οἱ γονεῖς του "ἐκ Πατρῶν μετώκισαν εἰς Σωποτὸν πρὸς ἀσφάλειαν ἀπὸ ἀντισημιτικῶν καὶ ἄλλων διωγμῶν"⁷. Καθ' ἡμᾶς ἐγεννήθη μὲν ἐν Σοποτῳ, ζήσας ὁμῶς πολλὰ ἔτη μακρὰν τῆς γενετικῆς του (ἐν Ἀθῶ, Χίῳ, Βλαχία κ.α.)⁸; ἀνέφερεν ὡς τόπον γεννήσεώς του τὰς Πάτρας, πόλιν γνῶστίην ἀνὰ τὸ πανελλήνιον⁹.

Ἦδη εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λοντοτοσακίρη προστίθεται καὶ ἄλλη, ἀρκετὰ παλαιότερα. Ὁ ἐπίσης Σοποτιανὸς ἱατροφιλόσοφος Παναγ. Σοφιανόπουλος εἰς ἐπιστολὴν του (1815) ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Θεοχαράκη Ρέντην γράφει μετὰξὺ ἄλλων: "Διατρίβων τὴν ὥραν ταύτην τοῦ χρόνου περὶ τοῦ ευφρόσυνον χωρίου τοῦ Σοποτοῦ, συγγράφω δύο Νεοελληνικὰς Βιογραφίας ἀνδρῶν φρονίμων, ἐδώθεν καταγομένων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ εἰς κατέστη ἀξίος διὰ τὴν σοφίαν καὶ ὁ ἕτερος διὰ τὴν πρὸς τὸ γένος φιλανθρωπίαν του. Εἰδιόλεξα πρὸς τούτο τὴν πατρίδα μου, διότι καὶ Νεόφυτος ὁ κατ' ἐπωνυμίαν κληθεὶς τελευταῖον Γραμματικὸς διὰ τὴν πολυθρύλλητον αὐτοῦ γραμματικὴν καὶ Ἀθανάσιος ὁ Τζιπεῖρας, κτήτωρ τῆς κατ' αὐτὸ τὸ Σωποτὸν σχολῆς, ὑπάρχουσιν ἀμφοτέρω συμπατριῶτάι μου"¹⁰.

Βασιζόμενοι ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω γραφέντων, ἀτινα σημειώτεον ἐπέστυρον εἰρωνικά σχόλια τοῦ Βηλαρά καὶ τοῦ Ἰω. Οἰκονόμου - Λαρισσαίου¹¹, δυνάμεθα νὰ υποστηρίξωμεν με περισσοτέραν ἀσφάλειαν ὅτι ὁ Νεόφυτος ἐγεννήθη εἰς Σωποτῳ, ἐνθα εἶχον εγκατασταθεῖ οἱ γονεῖς του μεθ' ἐτέ-

ρων, κατὰ πάσαν πιθανότητα, Εβραίων ἀγνώστου φυσικὰ ἀριθμοῦ, φυγόντων ἐκ Πατρῶν λόγῳ ἀντισημιτικῶν καὶ ἄλλων διωγμῶν, ὡς προσφύως παρητήρησεν ὁ Γ. Παπανδρέου. Ἡ μαρτυρία ἄλλωστε τοῦ Σοφιανόπουλου δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀναξιόπιστος, καθ' ὅσον τὸ εἰρημνὸν συγγραφικόν του ἔργον θ' ἀνεγινώσκετο καὶ ὑπὸ συμπατριωτῶν τοῦ δυναμένων νὰ ἔχουν γνῶσιν ἐπὶ τοῦ θέματος. Καὶ ἐτέρα ἐπίσης μαρτυρία, σχετικῶς παλαιά, συμβάλλει κάπως εἰς τὴν διαλεύκανσιν τοῦ προβλήματος περὶ τοῦ τόπου καταγωγῆς τοῦ Νεοφύτου. Ὁ Δ. Χαραλάμπης συλλέξας κατὰ τὸ 1828 στατιστικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων, ἵνα τεθῶν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Καποδίστρια, ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρχε Σχολὴ ἐν Σοποτῳ "ὅπου ἡ πατρίς του διδασκάλου τοῦ Γένους Νεοφύτου"¹².

Περὶ εγκαταστάσεως ὁμῶς Εβραίων καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς ἐπαρχίας, ὑπάρχουν καὶ αἱ κάτωθι λαογραφικαὶ ἐνδείξεις:

α) Εἰς τὰ Τριπόταμα, ἐνθα κείνται τὰ ερείπια τῆς ἀρχαίας Ψωφίδος, πλησίον τῆς γεφύρας τοῦ Ερυμάνθου καὶ κατὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην αὐτοῦ, ὑπάρχει μεγάλη σχετικῶς εἰσοχὴ τοῦ ἐδάφους πληρουμένη ἐνίοτε ὕδατος καὶ καλουμένη παρὰ τῶν περιοίκων Εβραϊκὴ λάκκα. Εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν, ἐν ἣ τοποθετεῖται τὸ ἐν ἐκ τῶν πολυανδρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἀνεύρισκονται κατὰ καιροὺς νομίσματα, κτερίσματα κ.ά., κείνται δὲ διεσκορπισμένοι λαξευτοὶ λίθοι. Κατὰ τὴν παράδοσιν, ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἐργαστήριον ἀγγειοπλαστικῆς καὶ κατασκευῆς κεράμων, ἐν δὲ τῷ ἐργαστηρίῳ ἐκείνῳ ἐργάζοντο Εβραῖοι.

β) Ολίγα χλμ. βορειοανατολικῶς τῶν Τριποτάμων, ἐγγύτατα τοῦ χωρίου Δεσινόν τοῦ τ. δήμου Ἀροανίας, ὑπάρχει κάποια πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναβλύζει κατ' ἔτος ὕδωρ μόνον ἀπὸ Ἰανουαρίου μέχρι τῶν μέσων Μαΐου. Ὡς ἀναφέρει ἡ παράδοσις, οἱ παλαιοὶ ἐξήτουν τρόπον νὰ μειώσουν τὴν ποσότητα τοῦ ἀναβλύζοντος ὕδατος, ἥτις κατὰ τὸν Φεβρουάριον ἰδίως εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη. Διερχόμενοι¹³ τότε Ὀθωμανοὶ δυνάσται ἐκ τοῦ τόπου, βρῆκαν τινὰ Εβραῖον ὅστις υπεράσπιζε τὴν ποσότητα τοῦ νεροῦ τῆς πηγῆς πρὸς ὄφελος καὶ τῶν Χριστιανῶν, οἱ δυνάσται δὲ ἐφόνευσαν καὶ τὸν ἔθαψαν σὲ μία τοποθεσίαν πλησίον τῆς πηγῆς καὶ ἔκτοτε ἡ θέσις ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν Ὀβριακή. Περιπτώσις συσχετισμοῦ τοῦ τοπωνυμίου πρὸς τὴν λέξιν ὄμβρος πρέπει νὰ αποκλεισθῇ, δεδομένου ὅτι εἰς τὴν ὡς

άνω θέσιν δεν σχηματίζεται τέναγος εξ υετίων υδάτων, αλλά το ύδωρ αναβλύζει.

Ίσως υπάρξουν αντιρρήσεις ως προς τον συσχετισμό των τοπωνυμίων με εγκατάστασιν ή απλώς ύπαρξιν Εβραίων. Ο Ν.Γ. Πολίτης αναφερόμενος εις την ονομασίαν Οβριόκαστρον, έγραφεν ότι "ουδείς δύναται σπουδάζων να ισχυρισθῇ ότι η ονομασία Οβριόκαστρον ή Εβριόκαστρον πλείστον όσων ερειπίων εν Ελλάδι τεκμηριοί την εποίκισιν Εβραίων"¹³. Δεν δύναται όμως τ' α-νωτέρω να έχουν ισχύν τινά επί των υφ' ημών παρατεθέντων καλάβρυτινών τοπωνυμίων, αφού η προέλευσις

των αιτιολογείται και από σχετικές παραδόσεις. Αναφορικώς μάλιστα προς εποχάς διά τας οποίας δεν έχομεν ειδήσεις εφ' ωρισμένων θεμάτων, αύται αι παραδόσεις αποτελούν τα μοναδικά στοιχεία και συνεπώς, η χρησιμότης των είναι αναμφισβήτητος και ανεκτίμητος. Άλλωστε, "έ-χουσα την πηγήν αυτών εις την ιστορικήν μνήμην, διασώζουν την ανάμνησιν, συνήθως αμυδράν και συνηθέστερον επί το μυθικότερον ηλλοιωμένων, ιστορικών γεγονότων, κοινωνικών καταστάσεων και εθίμων, λατρευτικών ή κοινωνικών, τα οποία προ πολλού εξέλιπον"¹⁴.

Βιβλιογραφία

1. A. Bon, *Le Peloponnese Byzantin*, Paris 1951, σσ. 85 - 87, ένθα και βιβλιογραφία.
2. Στεφ. Θωμοπούλου, *Ιστορία της πόλεως Πατρών*, έκδοσις Β' με επιμέλειαν Κώστα Τριανταφύλλου, Πατράι 1950, σ. 348 σημ. 1, 432 - 437. Κώστα Τριανταφύλλου, *Ιστορικών Λεξικόν των Πατρών*, Πατράι 1959, εν λήμμα Εβραίοι σσ. 163 - 164.
3. Λίνου Πολίτη, χειρόγραφα μοναστηριών Αγίου και Καλαβρύτων, "Ελληνικά", τ. ΙΑ' (1939), σσ. 104 - 108.
4. Αυτόθι, σ. 105. *Περί του χωρίου* βλ. Αθαν. Φωτοπούλου, *Ιστορικά Αρχειαία (Σοποτον) Καλαβρύτων*, Αθήναι 1969, σσ. 70 - 72.
5. Αθαν. Θ. Φωτοπούλου, Ο Διδάσκαλος του Γένους Νεόφυτος Κανσοκαλιβίτης και το έργον αυτού, "Επετηρίς των Καλαβρύτων", τ. Γ' (1971) σ. 234/6. Ένθ' ανωτ. σ. 522.
7. Γεωργίου Παπανδρέου, *Ιστορία των Καλαβρύτων*, σ. 194.
8. Αθαν. Θ. Φωτοπούλου, *ένθ' ανωτέρω*, σσ. 236 - 237.
9. Ιωάννου Οικονόμου - Λαφισσίου, *Επιστολαί διαφόρων*, Αθήναι 1964, σσ. 219 - 220, αρ. 154.
10. *Αυτόθι*, σελ. 265, αρ. 163 και σελ. 273, αρ. 165.
11. Τάσου Αθ. Γετισσοπούλου, Στατιστικά ειδήσεις περί Πελοποννήσου, "Πελοποννησιακά", τ. Η' (1971), σελ. 448.
12. Συνήθως εκ Δεσινού διηρχοντα παλαιότερον, πριν κατασκευασθῇ η δημοσία οδός, οι μεταβαίνοντες εκ Ψωφίδος προς την περιοχήν του Σοποτον και εξείθεν εις Καλαβρυτά.
13. Ν.Γ. Πολίτου, Οι Ζηγώται της Πελοποννήσου, εφημ. "Αιών" αρ. 3812, 26 Μαρτ. 1882 (= Λαογραφικά Συμμεϊγματα, τ. Α' εν Αθήναις 1920, σελ. 136).
14. Στ. Κυριαζίδου, *Ελληνική Λαογραφία Α'*, εκδ. β', εν Αθήναις 1965, σ. 170.

ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΣΥΝΕΧΙΖΟΝΤΑΙ...

Ο **Jaques Attali**, συγγραφέας του πολύκροτου βιβλίου "1492" σ' ένα αποκαλυπτικό σχετικά κείμενό του ("Οικονομικός Ταχυδρόμος", 22.10.1992) γράφει μεταξύ άλλων:

«**Κ**υρίως όμως συνδύασα και ανέλυσα τα κύρια γεγονότα, για να μετρήσω τις επιπτώσεις τους στη συνέχεια της ιστορίας έως τις ημέρες μας. Ο διωγμός των Εβραίων της Ισπανίας, για παράδειγμα. Ο Μονταίνιος και ο Σπινόζα δεν θα μπορούσαν να εξηγηθούν χωρίς την έξοδο των Εβραίων. Αυτή είναι που οδηγεί στον σύγχρονο διανοούμενο, φιγούρα διφορούμενη και διπλοπρόσωπη, που (ακριβώς επειδή εκτοπίζεται και απειλείται),

ξεφεύγει από την πεπατημένη για να επιβεβαιωθεί σαν αληθινός δημιουργός.

Ο διωγμός των Εβραίων, από την άλλη μεριά, αν ιδωθεί από κοντά, είναι εντυπωσιακό πόσο μοιάζει με την κατάσταση των Εβραίων κατά τη δεκαετία του '30 στη Γερμανία. Οι Εβραίοι δεν πιστεύουν στη δυστυχία που τους απειλεί. Οι ηγέτες της κοινότητάς τους βρίσκονται στην Αυλή, σε σημαντικές θέσεις. Η αντίδρασή τους είναι: "Δεν μπορεί να το κάνουν σε εμάς αυτό. Δεν είναι

δυνατόν. Εμείς είμαστε εδώ πριν από αυτούς".

Το διάταγμα του διωγμού τους μένει μυστικό επί ένα μήνα. Οι υπεύθυνοι της εβραϊκής κοινότητας το μαθαίνουν και πάνε να βρουν τον βασιλιά. "Δεν θα μας το κάνετε αυτό. Δεν μπορείτε να το κάνετε". Και όμως, μπορούν, και το κάνουν, και οι Εβραίοι φεύγουν. Και πού πάνε; Κυρίως στη Γερμανία, στην Πολωνία, εκεί όπου πέντε αιώνες αργότερα θα τους εξοντώσουν. Και οι διωγμοί συνεχίζονται (...)".

«ΕΛΛΗΝΕΣ ΟΙ ΦΙΛΙΣΤΑΙΟΙ»

Μυκηναϊκά ευρήματα στη Μέση Ανατολή

Καθηγητές του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ και αρχαιολόγοι της Ευρώπης και του Ισραήλ ανακάλυψαν την ανακάλυψη ευρημάτων που επεκτείνουν κατά πολύ την έκταση και την επιρροή του ελληνικού κόσμου. Τα ευρήματα αφορούν στην πρωτοϊστορική "ηρωική" εποχή των ομηρικών επών και αναφέρονται στη σχέση - αν όχι στην ταύτιση - των Φιλισταίων με τους Έλληνες.

Οι Φιλισταίοι μπαίνουν δυναμικά στο προσκήνιο της ιστορικής έρευνας και σύμφωνα με ευρήματα που ήρθαν στο φως τον τελευταίο καιρό αποδεικνύονται πολύ πιο άξιοι απ' όσο είχε καταλήξει να σημαίνει το όνομα τους.

Η λέξη Φιλισταίος συνδυάστηκε από ορισμένους ιστορικούς και φιλόλογους με την έννοια της υποκρισίας, της φιλαργυρίας ή των κακών τρόπων, αλλά η άποψη αυτή για τους Φιλισταίους, που τώρα περιγράφονται και ως συγγενείς των Ελλήνων, ραίνεται πως ήταν τελείως αβάσιμη.

Τα νέα στοιχεία για τον ιστορικό αυτό λαό της Μέσης Ανατολής οφείλονται κυρίως σε έρευνες που έγιναν από ομάδα αρχαιολόγων υπό τον

Αμερικανό καθηγητή του Χάρβαρντ Λόρενς Στέιτζερ.

Κέντρο των Φιλισταίων ήταν πριν από καμιά τριανταριά αιώνες, η Ασκελών στο σημερινό Ισραήλ. Η δραστηριότητά τους όμως επεκτεινόταν στην περιοχή της Γάζας και ακόμη στην Κρήτη, σε πόλεις της Ιωνίας, όπως η Τροία, η Κολοφών, η Μίλητος και η Άσπενδος.

Οι ανασκαφές στην Ασκελώνα αποκάλυψαν κτίσματα, δρόμους και έργα τέχνης που ήταν περίπου στην κατάσταση που τα βρήκε η καταστροφή της πόλης από τον βασιλιά Ναβουχοδονόσορα το 604 π.Χ.

Η μελέτη όμως των λεπτοτάτων αγγείων, των αναφύλων και άλλων στοιχείων οδήγησε την ομάδα του Στέιτζερ στην πεποίθηση ότι μεταξύ του πολιτισμού των Φιλισταίων και του πολιτισμού των Αιγαιών (Μινωικοί, Μυκηναίοι, Τирύνθιοι κ.λπ.) υπήρχε στενότερη σχέση και ανταλλαγή.

Ορισμένα από τα αντικείμενα που χρησιμοποιούσαν οι Φιλισταίοι ήταν πανομοιότυπα με εκείνα των αρχαιοτάτων Ελλήνων, δηλαδή ο καθηγητής Στέιτζερ. Μήπως οι Φιλισταίοι δεν ήταν παρά Έλληνες;

Δύο Ισραηλινοί αρχαιολόγοι, ο

Μοσέ και η Τρούντε Ντόταν, στο βιβλίο τους "Λαός της θάλασσας" που κυκλοφορεί σύντομα στο Λονδίνο (εκδ. Μακμίλαν) επισημαίνουν την κοινότητα των μύθων και των παραδόσεων μεταξύ Ελλήνων και Φιλισταίων.

Σαμψών και Δαλιδά. Ομοιότητες υπάρχουν και στους μύθους της Ελλάδας και της Φοινίκης - τότε χώρας των Φιλισταίων. Ο Σαμψών και η Δαλιδά, οι πιο διάσημοι Φιλισταίοι, θυμίζουν ιστορίες της μινωικής Κρήτης. Η Δαλιδά αποφάσισε να κόψει τις επτά μπούκλες του Σαμψών όταν κατάλαβε ότι έτσι θα του αφαιρούσε τη δύναμη. Κατά τον ίδιο τρόπο η Σκύλλα του ελληνικού μύθου κούρεψε τον πατέρα της για να τον συλλάβει ο Μίνωας.

Οι τοίχοι της Ασκελώνας βρέθηκαν γεμάτοι εικόνες από τα έπη του Ομήρου. Ο Στέιτζερ έμεινε κατάπληκτος. "Κρατώντας κάποια επιφύλαξη, δεν μπορώ να μη διατυπώσω με κάθε σοβαρότητα, την υπόθεση ότι όλοι αυτοί οι λεγόμενοι θαλασσινοί λαοί περιλαμβανομένων και των αρχαιοτάτων Φιλισταίων, δεν ήταν άλλο από Μυκηναίους Έλληνες".

(Από "Τα Νέα", 1.10.1992)

Οι Εβραίοι και το ομαδικό Ταχυδρομείο

Από το βιβλίο του Δημητρίου Α. Πετρακόπου "Ο ΤΥΠΟΣ" (εκδοτικός οίκος Δ. & Π. Δημητράκου, Αθήνα 1920, σελ. 31) μεταφέρουμε τις παρακάτω πληροφορίες:

Το ταχυδρομείον και η σημασία του

Εν πρώτοις το ταχυδρομείον. Ο cursus publicus των Ρωμαίων μόλις τον Μεσαίωνα προσέλαβε μορφήν αληθώς ταχυδρομικήν. Την οργάνωσιν των πρώτων ταχυδρόμων είδομεν ήδη. Η βραδύτης της κινήσεων των ειδήσεων εν Ευρώπη ήτο τερατώδης, ακόμη εις τον 18ο αιώνα. Τη 1 Νοεμβρίου 1755 κατεστράφη εξ ολοκλήρου υπό σεισμού η Λισσαβών. Εκα-

τόν χιλιάδες άνθρωποι ετάφησαν υπό τα ερείπια. Την ειδήσιν έμαθε και ανέγραψεν εις την Γερμανίαν πρώτη η "Εφημερίς του Φος" τη 2 Δεκεμβρίου! Τα μεγαλύτερα γεγονότα της εποχής, ως λ.χ. η καταδίκη Λουδοβίκου του δεκάτου έκτου, εχρειάσθησαν ολόκληρον μήνα διά να γνωσθώσιν εις τους γειτονικούς λαούς.

Οι ταχυδρόμοι του Μεσαίωνα είχαν βαθμιαίως μεταβάλει εις κληρονομικήν την ταχυδρομικήν υπηρεσίαν κατά παραχωρηθέν αυτοίς οικογενειακόν προνόμιον. Διανομείς δεν υπήρχον. Έκαστος μεταβαίνων προσωπικώς εις το ταχυδρομείον ελάμβανε τα γράμματα του. Πρώτοι οι Εβραίοι εσκέφθησαν ν' αποστέλλωσιν ένα δι' όλους. Τα γράμματα εκρεμώντο δημοσία εις το ταχυδρομείον...

Στο στιγμιότυπο, μια ιστορική στιγμή της γερμανικής ιστορίας, με πρωταγωνιστή τον αρχιτέκτονα της "Ostpolitik" Βίλι Μπραντ. Το 1970 ο τότε Καγκελάριος της Δυτικής Γερμανίας Βίλι Μπραντ γονάτισε μπροστά στο Εβραϊκό μνημείο στο γκέτο της Βαρσοβίας.

Η ΑΠΩΛΕΙΑ ΤΟΥ ΒΙΛΙ ΜΠΡΑΝΤ

Εντιμος, αλλά και βαθύτατα ανθρώπινος ο Βίλι Μπραντ, που πέθανε πρόσφατα, απετέλεσε το σύμβολο μιας Γερμανίας που προσπαθεί να ξεχάσει και να επουλώσει τις πληγές του Ναζισμού. Η εικόνα του να γονατίζει μπροστά στο μνημείο των Εβραίων θυμάτων του γκέτο της Βαρσοβίας συγκλόνισε στα 1970 όλο τον κόσμο. Ήταν η πιο σημαντική πολιτική χειρονομία στη μεταπολεμική ιστορία της Ευρώπης. Το Νομπέλ Ειρήνης που του απενεμήθη το 1971 για τις προσπάθειές του υπέρ της ύφεσης, ήταν η επιβράβευση μιας μακράς και σταθερής πορείας.

Το 1973 ο Μπραντ επισκέφθηκε - πρώτος Γερμανός καγκελάριος - το Ισραήλ. "Ήταν το δυσκολότερο ταξίδι της ζωής μου", έγραφε μετά.

Με πράξεις που έμειναν ως μνημεία για την εποχή του, ο Βίλι Μπραντ έγραψε τη δική του ιστορία στις σχέσεις του με τον Εβραϊσμό.

* Εκ μέρους του Ελληνικού Εβραϊσμού, ο πρόεδρος του ΚΙΣ κ. Νισήμ Μαΐς επισκέφθη τη γερμανική πρεσβεία των Αθηνών και υπέγραψε στο βιβλίο συλλυπητηρίων.

✓ **Φώτη Τριάρχη:** *Η ζωή και το έργο του Γιώργου Ζωγραφάκη* (έκδοση "Σπιτιού της Ευρώπης", Θεσσαλονίκη, 1992). Στη ζωή και στην προσφορά του διακεκριμένου λογοτέχνη και ευρωπαϊστή συγγραφέα Γ. Ζωγραφάκη αναφέρεται το έργο του λογοτέχνη κ. Φ. Τριάρχη. Ειδικά, όπως σημειώνεται στο τεύχος, ο Ζωγραφάκης γνωρίζοντας την Εβραϊκή γλώσσα κι έχοντας επαφή με το Εβραϊκό στοιχείο της Θεσσαλονίκης (είναι από τους ιδρυτές του Συνδέσμου Ελλάς-Ισραήλ και επί πολλά χρόνια ο Γεν. Γραμματέας) ασχολήθηκε με τα Εβραϊκά Γράμματα, την Ιστορία του Ισραήλ και τη λαογραφία του.

Πάρα πολλές οι σχετικές δημοσιεύσεις του και αρκετά τα βιβλία του αυτά, όπως "Περίπατος ανάμεσα από τα Εβραϊκά Γράμματα" (1975), "Παροιμίες των Εβραίων" (1984) κ.α.

Είναι ο πρώτος που από το 1934 παρουσίασε τον μεγάλο Ελληνοεβραίο ποιητή Γιόζεφ Ελιγιά (1892 - 1931) σ' επιμελημένες ελληνικές εκδόσεις και σε μια γαλλική μετάφραση.

Ο Ακαδημαϊκός Γρηγόριος Ξενόπουλος έγραφε τότε ότι ο Ζωγραφάκης "αποκατέστησε ευσυνειδητά το πολύτιμο ποιητικό έργο του Ελιγιά".

✓ **Μαρίας Ευθυμίου:** *"Εβραίοι και Χριστιανοί στα τουρκοκρατούμενα νησιά του Νοτιοανατολικού Αιγαίου: Οι δυσκολες πλευρές μιας γόνιμης συνύπαρξης"* (Αθήνα: "Τροχαλία", 1992).

"Το εβραϊκό πρόβλημα αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της σύγχρονης ιστορίας. Οι εβραϊκές κοινότητες, παρούσες σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, ήταν δραστήριοι παράγοντες της οικονομικής ζωής, αλλά έπαιξαν σημαντικό ρόλο και στην ανάπτυξη του πολιτισμού. Η ναζιστική θηριωδία κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εξάλειψε τελείως πολλές από τις κοινότητες αυτές ή μείωσε δραματικά τον αριθμό των Εβραίων στην Ευρώπη. Εν τούτοις η ανάμνηση της παρουσίας τους παρέμενε ισχυρή και αποτέλεσε αντικείμενο πολλών ιστορικών μελετών.

Η Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, τα Δωδεκάνησα και άλλες πόλεις ή περιοχές της Ελλάδος είχαν ανθούσες εβραϊκές κοινότητες μέχρι τη δεκαετία του '40. Ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, η ιστορία της πόλης σε όλες τις πτυχές της από την πρώτη συνδικαλιστική -

πολιτική οργάνωση, τη Φεντερασιόν, μέχρι το εμπόριο σημαδεύτηκε από τη δραστηριότητα παραγόντων εβραϊκής καταγωγής. Η μεταπολεμική ανάπτυξη εξάλειψε πολλά από τα μνημεία αυτής της ιστορίας, αλλά ακόμη και σήμερα, τα τοπωνύμια την επαναφέρουν. Οι σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων και των Εβραίων, ιδιαίτερα μέχρι τον 19ο αιώνα, δεν υπήρξαν ποτέ εύκολες. Στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκε κάποιο αντισημικό ρεύμα, ανάλογο εκείνων της Βόρειας Ευρώπης, αλλά συγκρούσεις περισσότερο ή λιγότερο παρατεταμένες και έντονες εκδηλώθηκαν πολλές φορές. Εν τούτοις η μελέτη αυτής της πτυχής της Ιστορίας - όπως και τόσες άλλες στην Ελλάδα - εν πολλοίς είχε προσπεραστεί με αδιαφορία.

Η κα Μαρία Ευθυμίου μελέτησε τις σχέσεις Εβραίων και χριστιανών στην περιοχή της Δωδεκανήσου από τον 16ο

ως τον 19ο αιώνα. Δεν αποπειράθηκε μια συνολική περιγραφή της ιστορίας των εβραϊκών πληθυσμών στην Ελλάδα, περιορίστηκε σε ένα εντοπισμένο εδαφικά και ιστορικά τμήμα του και προσπάθησε να δώσει όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εικόνα του. Παρά τους περιορισμούς αυτούς, η συλλογή πληροφοριών και οι περιγραφές είναι τέτοιες, ώστε να σχηματίζουν ένα αρχέτυπο του μοντέλου των εξωτερικών σχέσεων, αλλά και των εσωτερικών λειτουργιών της εβραϊκής κοινότητας. Παράλληλα, η κα Ευθυμίου αντιλαμβάνεται και παρουσιάζει το εβραϊκό φαινόμενο μέσα στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο, ώστε τα επί μέρους γεγονότα να αρθρώνονται σε ένα συγκροτημένο και αιτιολογημένο σύστημα.

Το σημαντικότερο ίσως στοιχείο είναι πως η όλη μελέτη είναι πρωτότυπη, δεν καταφεύγει σε έναν συνδυασμό ήδη γνωστών στοιχείων, αλλά επιχειρεί την ανασύνθεση της εποχής μέσω της αναδίφησης των πρωτογενών υλικών των κοινοτήτων και προσωπικοτήτων της περιοχής. Αποφεύγει όμως τον πειρασμό μιας απλής αρχαικής καταγραφής εγγράφων, αναθέτως μέσα από τα κείμενα και τις γραπτές αφηγήσεις προσπαθεί να ανασυστήσει την πραγματικότητα.

Προφανώς το αντικείμενο που πραγματεύεται δεν βρίσκεται σήμερα στο επίκεντρο των ιστορικών προβλημάτων που απασχολούν ένα ευρύτερο

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελιά 2 • 104 39 Αθήνα
Τηλ.: 88.39.951
Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:
Νισήμ Μαΐς
Πρόεδρος του ΚΙΣ

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

κοινό. Εν τούτοις η πληρότητα της εκθέσεως και ο τρόπος της γραφής δημιουργούν μια απόλαυση για την οποία αξίζει ακόμη και ο γενικός αναγνώστης να διαθέσει κάποιο χρόνο".

(Ν. Μαρτίκης, "Το Βήμα", 4.10.1992)

✓ **Κωστή Κοψιδά:** "Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης. Μέσα από τις καρτ ποστάλ 1886 - 1917" (Θεσσαλονίκη, 1992). Ο κ. Κοψιδάς τρία χρόνια μετά την πρώτη έκδοση με καρτ ποστάλ για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, ερχεται να δώσει με την ευκαιρία του εορτασμού των 500 χρόνων από το διωγμό των Εβραίων της Ιβηρικής μια νέα έκδοση για τους Σεφαραδίμ της Θεσσαλονίκης, πάντα μέσα από ένα πλούσιο πανόραμα των επιστολικών δελταρίων.

Όπως αναφέρει στον πρόλογο ο καθηγητής της Νεώτερης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ιωάννης Χασιώτης, η προσπάθεια για την περισυλλογή οποιασδήποτε μορφής

τεκμηρίων για την ιστορία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης αποτελεί πάντοτε ευπρόσδεκτη συμβολή όχι μόνο στην ιστορία της εβραϊκής διασποράς, αλλά και στην ιστορία της ίδιας της πόλης. Έτσι, με τη δουλειά αυτή ο κ. Κοψιδάς ανασύρει από την αφάνεια άγνωστες ή ελάχιστα γνωστές μαρτυρίες, τις οποίες και προβάλλει στο ευρύτερο κοινό, που είναι ακριβώς ο χώρος με τις αυξημένες ανάγκες για την καλλιέργεια της ιστορικής του συνείδησης.

Η έκδοση αυτή είναι τριγλώσση (ελληνικά - γαλλικά - αγγλικά), εμπλουτίζει την προηγούμενη με νέα ευρήματα και ανέκδοτες κάρτες που αφορούν τις καθημερινές ασχολίες, τη θρησκευτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική παρουσία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

Ο τόμος αυτός με το πλούσιο υλικό - ντοκουμέντο - που περιέχει, αξίζει να βρίσκεται σε κάθε βιβλιοθήκη και μπορεί να χρησιμοποιήσει στους διαφόρους ερευνητές και μελετητές.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

✓ **Joseph Levy - Yolande Cohen:**

"*Itinéraire sepharad*" (εκδόσεις Grancer). Το βιβλίο παρουσιάζει την ιστορία των Εβραίων Σεφαραδίμ, τις μεταλλαγές της ταυτότητάς τους, τους χειραφετήσους τους, με ιδιαίτερη αναφορά στο φαινόμενο και την ιστορία των Μαρράνους.

✓ **Cecil Roth:** "*Histoire du peuple Juif*"

(εκδόσεις Stock), 2 τόμοι. Εμπλουτισμένη επανέκδοση γραμμένη από έναν μεγάλο ιστορικό, καθηγητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης.

✓ **Dan Bar - On:** "*L'heritage infernal*" (εκδόσεις Eshel).

Πρόκειται για τον έντονο προβληματισμό ενός Ισραηλινού ψυχολόγου σχετικά με τη συμπεριφορά προς τους Εβραίους και το Ισραήλ, των παιδιών και εγγονών των μεγάλων εγκληματιών πολέμου.

✓ **Paul Hilberg:** "*La destruction des Juifs d'*

Europe" (εκδόσεις Folio). Πρόκειται για μια απαραίτητη και κλασική ανάλυση - αναφορά στο Ολοκαύτωμα. Το βιβλίο κυκλοφορεί με μορφή βιβλίου τσέπης. Δυστυχώς, η πυκνή γραφή του κάνει την ανάγνωση κουραστική.

✓ **Howard Eilberg - Schwartz:** "*People of the Body: Jews and Judaism from an Embodies Perspective*".

Ένα βιβλίο που μεταφέρει το κέντρο της προσοχής από την καθιερωμένη εικόνα των Εβραίων ως Κοινότητα στον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο οι Εβραίοι αντιλαμβάνονται και ελέγχουν το σώμα τους.

✓ **Shlomo Deshen:** "*Blind People: The Private and Public Lives of Sightless Israelis*".

Το βιβλίο πραγματεύεται θέματα η ανάλυση των οποίων συνήθως αποφεύγεται. Πρόκειται για μια προσπάθεια προσέγγισης κάποιας ανθρώπινης ανικανότητας, ως μιας άλλης άποψης της ανθρωπότητας.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος για τους βανδαλισμούς στη Γερμανία

Σχετικά με τους βανδαλισμούς που προξένησαν οι Νεοναζί στο ελληνικό σχολείο στο Βούπερταλ της Γερμανίας, το Κεντρικό Ισραηλτικό Συμβούλιο Ελλάδος ανακοίνωσε στις 9 Οκτωβρίου 1992 τα παρακάτω:

"Ο Ελληνικός Εβραϊσμός αναλογιζόμενος τις παρόμοιες απαρχές της ανόδου του

Ναζισμού, είναι ιδιαίτερα ευαίσθητος για τις ρατσιστικές εκδηλώσεις που έχουν ξεσπάσει στη Γερμανία, υποκινούμενες από μια περιθωριακή ομάδα. Οι Εβραίοι της Ελλάδος αισθάνονται αλληλέγγυοι προς τους συμπατριώτες μας που είναι θύματα διακρίσεων και εκφράζουν τον αποτροπιασμό τους για γεγονότα που δηλητηριάζουν τις σχέσεις μεταξύ των λαών".

Satiety Breeds Insolence

"For satiety breeds insolence
when too great prosperity
comes to men lacking right judgment"
Aristotle, Constitution of Athens XII, 2
Haffner, New York 1950

The year which is drawing to an end and that which will soon be beginning, are both of importance to Jews: 1992 is the year Sefarad, and in 1993 we will be commemorating the 50th anniversary of the Holocaust of the Greek Jews.

In 1992, 500 years on, the state of Spain officially sought the pardon of the Jews for driving them out in 1492 and invited those who wished to return and take Spanish citizenship.

In 1993, the new united Germany will

once more - as so often in the past - be paying its tribute of honour and apology to the memory of the 6,000,000 innocent Jewish victims of the Holocaust.

Although these two culminations of anti-Semitism are separated in time by almost five centuries, they have a number of features in common - and, furthermore, they had the same effect on those responsible for them.

Among the shared characteristics, we might note the following:

a) Both persecutions were the result of an attempt to divert the attention of the people away from the real matters of importance to it at the specific point in time and towards other targets. In other words, they were campaigns to turn people into persecutors of their fellow - humans and overlook the difficulties of their own position.

b) Jews were the easy, ready - to - hand victims. It is the custom of absolutist regimes to create a "visible" enemy in order to rally popular nationalism. The aim is to turn the people against such "enemies" in order to allow the dictatorship - of whatever form and type - unimpeded freedom to act against the interests of the people themselves.

c) It so happened that in both cases the Jews were driven out as the two countries prepared to

dominate the world. In 1492, Spain had reached the New World (with Columbus) and its fleet ruled the world's seas; the role it sought was that of unquestioned domination. In 1943, Hitler's Germany was attempting to impose the "New Order" of a separate race, the Aryan world rulers.

Among the effects shared by the two countries which persecuted the Jews, we might note:

a) The fact that although 500 whole years have elapsed, with generation succeeding generation over centuries that have changed the world, Spain was not absolved in the world's conscience for its treatment of the Jews. The expiation of an apology - no matter how belated - was needed to rectify this state of affairs.

b) The fact that although Germany destroyed itself

in the wake of the thoughtless policies of the madman Hitler, and that although the German people paid the price, history has never ceased to condemn Germany for the Holocaust - a massacre unparalleled in what is, unfortunately, the brutal history of the world community. The Holocaust of the Jews and the lesser slaughter of other minorities (gypsies, etc.) will, despite the practical action of the Germans in search of pardon, remain forever as a stigma on human civilisation.

c) The fact that both countries lost valuable human resources in the sciences, letters and economics: the persecuted Jews gave their hearts and minds to the countries which took them in. One characteristic example is the way in which the sciences flourished in the

USA after the "brain drain" from Hitler's Germany.

All this cannot but lead humanity to one most important conclusion: that to play with human life will not go unpunished, and nor will those who condemn human beings to extermination by reason of ethnic, racial or religious differences and distinctions escape unscathed. Human brutality will always cause Nemesis to punish insolence, and overweening arrogance is a provocation to God himself. Moreover, these two tragic anniversaries should cause mankind to think about why it was that the Jews were chosen as easy victims. Could it be that the Christian community has overlooked the role of its Jewish brethren?

When Pope John Paul II visited the Synagogue of Rome in 1986, he proclaimed the principle that "we are all children of the same God". And he went on:

When I visited the concentration camp at Auschwitz on 7 July 1979 and prayed for the innumerable victims from so many countries, I paused in particular before a commemorative plaque with an inscription in Hebrew, in an expression of the emotions of my

heart: "This inscription", it said, "awakes the memory of the people whose sons and daughters were doomed to mass extermination. That people began with Abraham, who, according to our faith as stated by Paul of Tarsus, is our father. It was precisely that people, which received from God the commandment "Thou shalt not kill", which also had the frightful experience of what extermination means. Let no one pass by this inscription with indifference".

And the Pope went on:
No ancestral or collective liability can be laid at the door of the Jews as a people for whatever happened during the Passion of Christ. The Jews of that period cannot be indiscriminately blamed, and nor can those who lived afterwards or those of the present day. For that reason, any theological arguments put forward to justify discriminatory measures or, still worse, acts of persecution are wholly groundless. The Lord will judge each of us according to his works, whether Jew or Christian.

World
anniversaries
are valuable
when they lead
historical memory to a

more profound inner examination of individuals, groups and peoples; when, having distanced themselves from the events and stimuli of the given moment, people of all races can sit down soberly together and investigate facts and situations in an objective manner.

This is particularly important today, when racism has reared its head again in a wider context than anti-Semitism. The editor of *Stern* may accuse his compatriots of always adopting a hostile stance towards foreigners and of causing their persecution, but the problem continues to be a wider one and, of course, more acute. On a world scale, it means a lack of brotherhood and understanding. This is an area in which the international community, born out of the Second World War, has failed to create new ideas and prospects. It has failed to create and to maintain the image of man as brother. This is not to say that conflict, war and atrocities will ever cease to exist. We are not asking for Utopia. But one is entitled to demand of the civilised community equal rights in life, without ethnic, racial or religious discrimination. In other words, one can demand life itself!

«Κόρος ύβριν τίκτει»

Συνέχεια από τη σελ. 2

υπόδικη στην παγκόσμια συνείδηση για την εναντίον των Εβραίων πράξη της. Χρειάστηκε την εξιλέωση της συγνώμης - έστω και καθυστερημένα - για ν' αποκατασταθεί.

β) Παρ' ότι η Γερμανία καταστράφηκε και η ίδια από τις άλογες συνέπειες της πολιτικής του άφρονος Χίτλερ, παρ' ότι κι ο ίδιος ο γερμανικός λαός "πλήρωσε αμαρτίες πολλές", η ιστορία δεν παύει να τον καταδικάζει για το Ολοκαύτωμα, παρόμοιο του οποίου δεν έχει ποτέ άλλοτε συμβεί στην - δυστυχώς - άγρια ιστορία της παγκόσμιας κοινότητας. Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων και εκείνο των άλλων μειονοτήτων (Γύφτων, Τσιγγάνων κ.ά.), παρ' τις έμπρακτες εκδηλώσεις συγνώμης των Γερμανών, θ' αποτελεί αιώνιο στίγμα για τον πολιτισμό του ανθρώπου.

γ) Έχασαν πολύτιμο έμπυχο υλικό στον τομέα των Επιστημών, των Γραμμάτων και της Οικονομίας, με αποτέλεσμα οι διωχθέντες να δώσουν τις δυνάμεις του νου και της ψυχής τους στις χώρες που τους δέχθηκαν. (Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επιστημονική άνθηση που σημειώθηκε στις ΗΠΑ μετά την "μετανάστευση μυαλών" από τη Γερμανία του Χίτλερ).

Όλα αυτά οδηγούν την οικουμένη σ' ένα βαρυσήμαντο συμπέρασμα: ότι δεν μπορεί κανένας να παίζει ατιμώρητα με τις ζωές ανθρώπων, να καταδικάζει σε εξαφάνιση ανθρώπινα όντα λόγω εθνικών, φυλετικών ή θρησκευτικών διαφορών και διακρίσεων. **Η θηριωδία του ανθρώπου πάντα οδηγεί τη Νέμεση να τιμωρεί την Ύβρι. Η αλαζονική έξαρση προκαλεί τον ίδιο το Θεό.** Παράλληλα, οι δύο αυτές τραγικές επείτσει χρειάζεται να οδηγήσουν την ανθρωπότητα στον προβληματισμό του γιατί οι Εβραίοι ήταν εκείνοι που επελέγησαν ως εύκολα θύματα. Μήπως η χριστιανική κοινωνία έχει παραγνωρίσει τη θέση των Εβραίων αδελφών της;

Ο Πάπας Ιωάννης - Παύλος Β', κατά την επίσκεψή του στη Συναγωγή της Ρώμης το 1986 είχε διατυπώσει την αρχή: "Όλοι είμαστε παιδιά του ενός Θεού". Ειδικότερα είχε αναφέρει:

"Όταν επισκέφθηκα στις 7 Ιουνίου 1979 το στρατόπεδο συγκεντρώσεως στο Άουσβιτς και προσευχήθηκα για τα απειράριθμα θύματα από διάφορες χώρες, στάθηκε ιδιαίτερα μπροστά από την αναμνηστική πλάκα με την εβραϊκή επιγραφή, εκδηλώνοντας έτσι τα συναισθήματά της καρδιάς μου: «Η επιγραφή αυτή ξυπνά τη μνήμη του λαού,

οι γιοί και οι θυγατέρες του οποίου καταδικάστηκαν σε μαζική εξόντωση. Ο λαός αυτός ξεκινάει από τον Αβραάμ, ο οποίος κατά την πίστη μας, όπως διατυπώθηκε από τον Παύλο από την Ταρσό, είναι πατέρας μας. Αυτός ακριβώς ο λαός που παρέλαβε από το Θεό την εντολή «ου φρονεύσεις», είχε την τρομερή εμπειρία του τι σημαίνει εξόντωση. Σε κανέναν δεν επιτρέπεται να προσπεράσει με αδιαφορία αυτή την επιγραφή»".

Και παραπάνω διακήρυξε:

"Καμιά προγονική ή συλλογική ευθύνη δεν δύναται να αποδοθεί στους Εβραίους σαν λαό για «ό,τι συνέβη κατά τα πάθη του Χριστού». Ούτε αδιάκριτα προς τους Εβραίους της εποχής εκείνης, ούτε προς εκείνους που έζησαν μετά ή προς εκείνους της σημερινής περιόδου. Για τούτο, κάθε προβαλλόμενη θεολογική δικαιολογία για μέτρα ασκήσεως διακρίσεων, ή ακόμη χειρότερα, για πράξεις διωγμών, είναι ανυπόστατη. Ο Κύριος θα κρίνει τον καθένα «σύμφωνα με τα έργα του», τόσο τους Εβραίους όσο και τους Χριστιανούς".

Οι παγκόσμιοι επείτσει έχουν αξία όταν οδηγούν την ιστορική μνήμη στη βαθύτερη εσώψυχη έρευνα των ατόμων, των ομάδων και των λαών. Όταν αποστασιοποιημένοι από τα γεγονότα κι από τα ερεθίσματα της δεδομένης στιγμής, οι άνθρωποι κάθε φυλής κάθονται νηφάλια κι εξετάζουν αντικειμενικά δεδομένα και καταστάσεις.

Ιδιαίτερα σήμερα, που ο ρατσισμός, σε ευρύτερα πλαίσια από μόνο τον αντισημιτισμό, ξανασηκώνει κεφάλι. Μπορεί ο αρχισυντάκτης του "Stern" να κατηγορεί τους συμπατριώτες του ότι διάκινται πάντα εχθρικά προς τους ξένους απεργαζόμενοι τον διωγμό τους, αλλά το πρόβλημα παραμένει ευρύτερο και φυσικά οξύτερο. Είναι σε παγκόσμια κλίμακα η έλλειψη αδελφωσύνης και κατανόησης. Πρόκειται για ένα θέμα στο οποίο η παγκόσμια κοινότητα που γεννήθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο απέτυχε να δημιουργήσει νέες ιδέες και προοπτικές. Να δημιουργήσει και να διατηρήσει την εικόνα του ανθρώπου - αδελφού. Όχι ότι μπορούν ποτέ να εκλείψουν οι αντιδικίες, οι πόλεμοι και οι κακούργες πράξεις. Δεν ζητά κανείς την ουτοπία. Μπορεί όμως να ζητά από την πολιτισμένη κοινωνία ίσα δικαιώματα στη ζωή, χωρίς εθνικές, φυλετικές ή θρησκευτικές διακρίσεις.

Μπορεί να ζητά τη ζωή την ίδια!

English Summary of the Contents of Issue No 123

- In an article entitled "**Vampires: Revivals of Violence and Racism**", the well-known essayist Marios Ploritis notes that "the scapegoat of all these skinheads and "skin-minds" is, naturally, the "demos" and "democracy".
 - This is followed by a report from Vladimir Setimeli, published in an Italian newspaper, on the neo-Nazi feat of destroying the Sachsenhausen concentration camp **so as to eradicate the memory of the Holocaust.**
 - The historian Dimitris Mavrideros presents the results of his research work: a complete archaeological and historical record of all the data produced by excavations in 1770 - 1774, 1877, 1894 - 1903, 1912 - 1913, etc. about the synagogue on Delos. As proved by a vast amount of inscription material, there was a Jewish community on the island down to the 2nd century AD.
 - The **history of the Jewish community of Kos** is related from the period before Christ to its eradication in the Holocaust in Vasilis Hadzivasilio's *History of the Island of Kos*, published in 1990 by the Municipality of Kos.
 - In 1943, during the German occupation of Greece, the **occupation Prime Minister Konstantinos Logothetopoulos** had no hesitation in protesting to the occupation authorities (on 18 and 22 March 1943) when the persecution of the Jews began. In communications to the Reich Commissioner for Greece, Ambassador Dr. Altenburg, Logothetopoulos requested that the Jews who were Greek citizens be saved from the extermination to which the measures taken against them by the Germans would otherwise consign them.
 - A study by Georgios Ploumidis entitled **Greek Demands and Realities under Venetian Rule (1554 - 1600)**, records information about the Jews throughout the whole of Greece.
 - Information taken from a book by Athanasios Fotopoulos entitled *A Miscellany of the History and Folklore of Kalavryta*, published in 1972, contains information about the **Jews of the Peloponnese** in the Middle Ages (Byzantium) and under Turkish rule.
 - Reports: a) on the Mycenaean finds discovered by professors from Harvard in the Middle East, which concern **the relationship between the Greeks and the Philistines**, and b) on the fact that **the Jews were the first people to think up the idea of postmen**, as related by Dimitris Petrakakos in his book *The Press* (1920).
 - This issue also contains reviews of books about the Jews and a table of contents of the periodical **Chronicle** covering the years 1987 - 1992.
-

